

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 38 Volume: 8 Issue: 38

Haziran 2015 June 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN HAYATI, İLMİ, İDARİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ
(*M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY'S LIFE, AND SCIENTIFIC, ADMINISTRATIVE AND POLITICAL ACTIVITIES*)

Yaşar ÖZÜÇETİN*

Öz

M. Şemsettin Günaltay, içinde bulunduğu felâket ortamında, ülkenin kurtuluşuna yönelik çözüm bulmaya çaba sarf edenler arasında katılıp, ortaya koyduğu çözümlerin temellerini araştıran bir ilim, fikir ve siyaset adamıdır. M. Şemsettin, 1915 yılında İttihat ve Terakki'nin Ertuğrul (Bilecik) Mebusu olarak Meclis'e girdi. Meclis'teki görüşmelerde yaptığı konuşmalarla alınacak kararların tashih edicisi gibiydi. Meclis'te aldığı görevlerin yanı sıra İttihat ve Terakki ileri gelenlerini sorgulayan komisyonda da bulundu. Teceddüt Fırkası kurucularından oldu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Teşkilâtı'nda, bir süre sonra da Kuvâ-yı Millîye içinde yer aldı. İstanbul Belediye Başkan Vekilliği görevinde bulundu. Milletvekilliği, Yeni Türkiye'de 1923'te Cumhuriyet Halk Partisi Sivas Milletvekili olmasıyla başladı. Bu dönemler içerisinde Meclis Başkan Vekili ve Parti Grubu Başkanı vb. görevler ifa etti. Yedi dönem arka arkaya Sivas, bir dönem Erzincan Milletvekili seçildi. O'nun ilmi kişiliği, mutedil yapısı ve geniş deneyimi Başbakan olarak önerilmesinde etkili oldu. 15 Ocak 1949-22 Mayıs 1950 tarihleri arasında 27 yıllık C.H.P. iktidarının son başbakanıydı. 16 Şubat 1950 tarih 5545 sayılı gizli oy-açık tasnif hâkim teminatına bağlı seçim kanununun çıkarılmasında birinci derecede rol oynayıp, bunun icraatından da kendisini sorumlu tuttu.

Din eğitimi ve din işleri organizasyonunda temel aldığı esas; dinî efsanelerin ve ülkeyi tahrip edici zihniyetin gelişmesine müsaade edilmemesi şeklindeydi. Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda üye olduğu gibi 1941 yılından ölüm tarihi olan 1961 yılına kadar başkanlığını yaptı. Organizasyonları ile olduğu gibi bir kütüphaneyi hatırlatan bibliyografya ortaya koydu. Eserleriyle çabası, Türk milletinde mevcut olan millî ruh ve seciyelerin ortaya çıkarılması, millî enerji kaynağının sonsuzluğu ile geleceğin gene Türklerin olması amacıyla yönelik oldu.

1961 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi Temsilciler Meclisi Üyeliği'ne seçildi. 20 Ekim 1961'de İstanbul'da vefat etti. M. Şemsettin Günaltay, Türk tarihinde birden fazla yönüyle tanınan mümtaz şahsiyetlerden birisi oldu.

Anahtar Kelimeler: M. Şemsettin Günaltay'ın Hayatı, M. Şemsettin Günaltay'ın Siyasî Faaliyetleri, M. Şemsettin Günaltay'ın İlmî Faaliyetleri.

Abstract

M. Şemsettin Günaltay was a man of science, thought and politics who strived to find a solution and made great strides towards the liberation of the country in a time of distress. He was elected to the parliament as the representative of Ertuğrul (Bilecik) province under the Party of Union and Progress in 1915. He was like a corrector of acts with his speeches during the parliamentary debates. He was also a member of the commission formed to investigate the notables of the Party of Union and Progress. He was among the founders of the Renewal Party. He was active in the İstanbul branch of the Society for the Defense of Rights of Anatolia and Rumelia (a countrywide resistance organisation) and then in the National Forces. He became the deputy mayor of İstanbul. He was the representative of Sivas province under the Republican People's Party in newly founded Turkish Republic in 1923. He held such offices as parliamentary deputy speaker and floor leader of his party in this period. He was elected the representative of Sivas province for seven successive terms and the representative of Erzincan province for one term. His scientific personality with a temperate character and a broad experience led to his prominence as prime minister. He was the last prime minister of the 27-year rule of Republican People's Party between 15 January 1949 and 22 May 1950. He took responsibility and played the leading role in enacting the electoral law no. 5545 based on the principle of secret balloting and open counting with a magisterial recognisance on 16 February 1950.

His general approach to religious education and organisation of religious affairs was based on not permitting the efflorescence of religious myths and relevant subversive mentality. He was a founder member and president of the Turkish Historical Society from 1941 to 1961, the year when he passed away. He put forth a bibliography reminiscent of a library as well as organisations. His works and efforts aimed at potentising the Turkish national spirit and character and steering Turks to the future with an infinite national energy.

He was elected to the House of Representatives under the Republican People's Party in 1961 elections and died in October 20, the same year. M. Şemsettin Günaltay was one of the eminent figures known as man of many parts in Turkish history.

Keywords: M. Şemsettin Günaltay's Life, M. Şemsettin Günaltay's Political Activities, M. Şemsettin Günaltay's Scientific Activities.

* Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kırşehir, yozucetin@ahievran.edu.tr

Giriş

İlim, fikir ve siyaset adamı M. Şemsettin Günaltay hakkında yapılan çalışmaların tali kaldığı, araştırma ve tetkiklerin ise makale ve eserlerinin bir kısmının sadeleştirilmesi düzeyinde olduğu ya da Cumhuriyet dönemi öncesi öne çıkan görüş ve düşünceleriyle sınırlı bir değerlendirmeye tâbi tutulduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın sıkket merkezi M. Şemsettin Günaltay'ın ilmî, idarî ve siyasî faaliyetleri ile Türk siyasî, düşünce ve fikrî hayatındaki yerinin belirlenmesine yönelik olmuş, çalışmaya, Günaltay'ın yaşadığı siyasî, sosyal, fikir ve düşünce hayatı ortaya konularak içinde yaşadığı olayların ve yetiştiği dönemin etkisi münasebetiyle konuya bir perspektif kazandırılmıştır. Araştırmada, M. Şemsettin Günaltay'ın eğitim ve öğretim hayatı ana hatları ile incelenerek meslek hayatı, idarî, siyasî ve ilmî faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Araştırma mümkün olduğu kadar objektif bir şekilde temel kaynaklara dayanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. T.B.M.M. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi, T.B.M.M. Sicil, Başbakanlık, Cumhuriyet Halk Partisi, Türk Tarih Kurumu Arşivi, Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Meclisi Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekâlifi Kanuniye ile Beşinci Şubece İcra Kılınan Tahkikat, T.B.M.M. Tutanak Dergisi, T.B.M.M. Kanunlar Dergisi, Düstur, resmî ve resmî olmayan yayınlar, T.C. Devlet Yıllıkları ve dönemin gazete ve dergilerinden istifade edilmiştir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve uğradığı toprak kayıpları Batı'nın üstünlüğünün bir neticesi olup, Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerilemesinde önemli bir faktör olmuştur. Avrupa'da beliren merkezî devletler yayılcı ve sömürgeci politikalarını globalleştirerek birbirleri ile rekabete girişmiş, bu politikalarını özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti üzerinde uygulamışlardır (Sander, 1984: 159-161); (Kodaman, 1987: 107); (Kütükoğlu, 1976: 5-6); (Uzunçarşılı, 1983: 585-595). (Blaisdell, 1979). Gelişmelerle çöküş dönemine giren Osmanlı Devleti çağdaşlaşma faaliyetleri ile devleti içinde bulunduğu durumdan çıkarmaya uğraşırken aynı zamanda denge politikasını da dikkate almıştır (Armaoğlu, 1984: 43-46); (Berkes, 1978: 132-140); (Sander, 1984: 219-223); (Karal, 1988: 218-241); (Kodaman, 1987: 109); (Kurat, 1953: 241-278); (Bayur, 1983: 2-5). Ülke kültürü ise XVI. yüzyıl ile başlayan Batı kültürünün ilim ve felsefede kat ettiği mesafeyi takip edememişti. İslâm Medeniyeti, VIII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar devam eden ilim düzeyini muhafaza edememiş, ilim sahasında açık olmama, felsefede durgunluğa yol açmış, İslâm filozoflarının eserlerini şerh etmekle yetinilmişti (Ülken, 1979: 39-40). Söz konusu dönemde Bruno'nun derin felsefî spekülasyonu, Galile ve Descartes'in matematik ve akıl yürütmeye dayalı sezgiciliği, Bacon'ın keskin tecrübeciliği Orta Doğu'da olduğu gibi Türk toplum aydınları için de karanlıktı. Hâlbuki Batı'ya zaferi sağlayan bunlar olup, Türkiye'nin de yenilişinin derin sebepleri buradaydı. Avrupa'nın belli başlı merkezlerinde daimî ikamet elçiliklerinin açılışı, Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin artması ve Batı ülkelerinde öğrenim görenlerin sayılarının çoğalması neticesi Türk aydınları Batı'yı tanımış, dolayısıyla bu durum daha önceki dönemlerle kıyas edilmeyecek derecede bir fikrî gelişme ve ilerlemeyi sağlamıştı (Kuran, 1988); (Kuran, 1967: 489-496). Ancak, bu oluşum Batı Medeniyeti'nin esaslarını, mahiyetini kavrayıp, gerektirdiği şekilde hareket etmek için henüz yeterli olmamaktaydı. Nitekim uygulama imkânının ne ölçüde olabileceği düşünülmeden, kamuoyu ve gerekli olan vasıtalar hazır edilmeden bazı reform ve yeniliklere girilmişti. Teşkilâtların yürütülebilmesi ve amacına hizmet edebilmesi için içinde insan yetiştirilmeden kurulması ve böyle bir ortamda yapılan ıslahatlar, yenilikler ve reforma ilişkin girişimleri neticesiz bırakmaya mahkûm etti (Kodaman, 1999: 275-285,281); (Turhan, 1987); (Çaycı, 1992: 641-658); (Güngör, 1984: 19); (Tunaya, 1960: 32); (Ülken, 1952: 46); (Karpas, 1967: 17); (Tunaya, 1960: 44-45); (Us, 1954: 30-31); (Tunaya, 1960: 46); (Güngör, 1984: 24); (Berkes, 1978: 213-241); (Shaw, 1982: 93-161); (Turhan, 1987: 215-219); (Engelhard, 1976: 31-79). Devleti kurtarmanın yegâne yolu, Batıya benzemek olarak düşünüldüğünden eğilimler daha geniş alanlara yayılmasına rağmen Batı medeniyeti anlaşılamamıştı. İlim ve fende, medenî anlamda ilerlemeden, eğitimden bahsedilmesine rağmen bunların Batı medeniyeti ile ilgi ve münasebetleri somut bir şekilde tâyin edilememiş ve onun gerektirdiği yerine getirilememişti (Sakallı, 2003: 616-629, 618-619). Yeni kuşakların savundukları fikirlerle devlet adamlarının içinde bulunduğu zor durum karşı karşıya gelmişti. Bu buhranlı yıllarda yeni kuşaklar Tanzimat'ın eteği tutuşmuş ricaline müstebit gözüyle bakıyor, onlarsa yeni kuşakları tedbirsizlik ve devleti tehlikeye düşürmekle itham ediyorlardı (Ülken, 1980: 53); (Güngör, 1999: 200); (Turhan, 1987: 190). Kanun-i Esasî'nin II. Meşrutiyet'le yeniden yürürlüğe konması, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan buyana mücadele ettiği modern toplum ve devlet yapısı fikrinin ortaya çıkmasını sağlamıştı. 1908 Meşrutiyeti Osmanlı kurumlarının batıllaşması anlamında önemli bir adım kabul edilmiş, devletin geçmişine, mevcut durumuna ve geleceğine ait bütün sorulara cevap aranmıştı (Tunaya, 1959: 1). Dönemin basını ve yazarları bu hareketi "*Hürriyetin İlânı*" olarak adlandırmışlardı. Meşrutiyetçiler Kanun-î Esasî'nin yürürlüğe konmasıyla, parlamentonun toplanmasıyla devletin bir an önce kurtarılacağına, ıslahatların siyasetten sosyal hayata geçirilebileceğine inanıyorlardı. Ancak karşılaştıkları bazı faktörler; dış baskılar, kapitülasyonların mevcut durumunu koruyarak daha da ağırlaşması ve

bağımsızlık cereyanlarının devam etmesi, sosyal ve siyasî yapıda dağılmalara yol açmıştı (Birinci, 1990: 24-27, 36-41, 45-49); (Tunaya, 1984: 131-286). II. Meşrutiyet'in ilanı ile ortaya çıkan hürriyet ortamı uzun süreli olamamıştı. Yönetimi İttihat ve Terakki ele almış tam mânası ile kurduğu iktidar sayesinde mutlakîyetçi devlet fikrinin daha köklü bir şekilde yerleşmesini sağlamıştı. İttihat ve Terakki'nin kendi hâkim olduğu dönemlerde muhafaza etmeye gayret ettikleri çok unsurlu imparatorluk ile arzu ettikleri modern millet-devlet arasındaki çelişkili durumu çözememişlerdi. Dolayısıyla Osmanlılık siyasetinin gelişen olaylar münasebetiyle iflasına paralel olarak Türklerin hâkim durumda olacakları merkezîyetçi bir Osmanlı Devleti meydana getirmek siyasetine yönelmişlerdi (Sarıncı, 1994: 81-82); (Tunaya, 1960: 49-50); (Tunaya, 1959: 71); (Tunaya, 1960: 50-51). Her çeşit basın hürriyetini sağlayan II. Meşrutiyet, ayrılığı gerginlik haline getirip farklı dünya görüşleri ile çatışan iki ideoloji olan İslâmcılık ve Batıcılığa, yeni Osmanlılar döneminde belirmeye başlayan Türkçülük de eklenmişti. Ülke meselelerinin buhrana girmesi ile ilgili sorumluluğu almak istemeyen birbirine karşı kutuplar varken, yeni ortaya çıkmış olan Türkçülük ilk dönemlerinde bu karşı kutupların dışında kalarak bu kutupların ara ara birinin desteği ile güçleniyor, Osmanlılar ve nispeten İslâmcıların da hücumu karşısında mücadeleci bir kuvvet şeklinde kendini gösteriyordu (Ülken, 1952: 195). Söz konusu ideolojiler siyasî partilerde dağınık bir şekilde bulunuyor, ittihatçılar arasında İslâmcılar, Batıcılar, Türkçüler görülürken, Hürriyet ve İtilaf Partisi içinde de İslâmcılar ve Batıcılar da yer alıyorlardı. Ancak siyasî gerginliğin artması paralelinde İslâmcılar içerisinde modernist olarak bilinenler, ittihatçıların yanında yer aldığı halde geleneğe bağlı olanlar Hürriyet ve İtilaf içinde bulunmuşlardır. İslâmcılar modernistleri ile batıcıların anlaşması mümkün olduğundan ittihatçılar uzlaşma zemini bulmuşlar, Türkçüler de ittihatçılar arasına karışmıştı. Geleneğe bağlı olan hürriyet ve itilafçılarla, Türkçülerin uyuşamamaları, mevcut olan ideolojik gerginlik ile siyasî gerginliğin birleşmesi sonucu daha da artmıştı (Ülken, 1952: 6); (Tunaya, 1952: 75); (Tunaya, 1959: 1, 21, 66). Farklı fikir ve düşünce zümreleri, yayınlarıyla kurtulmak, kalkınmak ve taze bir hayata kavuşabilmek için çözüm için gerekli anahtarların kendilerinde oldukları iddiasıyla gruplar oluşturmuşlardır. Benzer fikir ve düşüncede olanlar imparatorluğun içinde bulunulan durumdan kurtulmayı sağlayacak çeşitli ideolojiler ortaya koymaya çalışmışlardır. Devletin resmî ideolojisi durumundaki Osmanlıcılığın yanı sıra Garpcılık, İslâmcılık, Türkçülük, meslek-i içtima ve sosyalizm şeklinde ortaya çıkan fikir cereyanları olmuştur (Gökalp, 1973). II. Meşrutiyet'in fikir akımları açısından Osmanlı ıslahatına dair önerilerin kıymeti telifçi bir kritere dayanmalı ortaya konulacak her hangi bir tez, devletin Osmanlılık, İslâmlık ve Türklük ideallerine uygun olmalıydı. Düşünürler, bu prensiplerin hayata geçirilmesiyle imparatorluğun yeniden ihya edileceğini düşünerek imparatorluğun ideolojik temellerini belirlemeye çalışmışlardır.

Erken yaşta mücadeleye başlayan ve 1908'den itibaren damgasını vuran dönemin fikir temsilcileri Osmanlı Devleti'nin son döneminde olduğu gibi Türk İnkılabı sonrası döneminde, hükümet ve cumhuriyet yönetimi içinde aktif rol oynayarak bürokrasinin önemli mevkilerinde bulunmuşlardır. Söz konusu fikir temsilcileri eğer bir sınırlandırmaya tabii tutulursa bu isimlerin belli başlıları; Ziya Gökalp, M. Fuat Köprülü, Hamdullah Suphi, Celâl Nuri, Abdullah Cevdet, M. Âkif ve çalışmanın konusu olan M. Şemsettin Günaltay (Tunaya, 1959: 73-77); (Tunaya, 1960: 77). olarak belirtilebilir. I. Meşrutiyet döneminden, Cumhuriyet dönemine kadar geçen süreç içerisinde yaşayan birçok ideolog mevcuttur. Birbirleriyle tezat oluşturan söz konusu bu dönemler daha açık bir ifade ile biri diğerinin ortadan kaldırılışını ilan etmiş olan bu dönemler süresince aynı kişilerin batılılaşmak ile ilgili tezlerini takip ederek ele almak ilgi çekici bir özellik gösterir. Farklı dönemlerin şartlarına göre uygun fikir değişiklikleri Meşrutiyet dönemi fikir, düşünür ve siyasilerin bir özelliği olarak ortaya çıkacaktır. II. Meşrutiyet'le belirginleşen fikir akımlarındaki bu özellik göz önüne alınarak meselelere daha sağlıklı nüfuz etmek imkânı olacaktır (Tunaya, 1960: 79). II. Meşrutiyet'in fikir cereyanlarını, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu için hazırlanmış olan laboratuvar tecrübeleri olarak değerlendirmek gerekir (Tunaya, 1960: 97-99). II. Meşrutiyet'le birlikte geniş bir fikir ve ifade selinin başladığı görülür. Edebî, siyasî ve diğer tür dergiler, seviyeli yayınların başlaması ve Genç Türkler'in yayın organlarından bazılarının İstanbul'a taşınmaları neticesi, kısılmış olan sesler açık ve gür bir şekilde görülmeye başladı. 1909 askerî ayaklanma ile baskı önlemleri ile basın kontrolü geriye gelmesine rağmen ittihatçıların tutumu, savaş döneminin şartları fikir, ifade ve tartışma akışını sona erdirememiştir (Lewis, 1984: 230).

Garpcılık (Batıcılık), kaynağını ıslahat teşebbüslerinde bulmuş cereyanın mensupları arasında Abdullah Cevdet, Celâl Nuri, Süleyman Nazif, Kılıçzade Hakkı, Ahmet Muhtar bulunuyordu. En önemli yayın organları "*İttihat*" dergisi olup, cereyanın amacı Batı'nın üstünlüğü ve yenileşme ile devleti restore etmekte. İmparatorluğun batılılaşmakla kurtulacağına inanmışlar, Garplılaşmak metodunu ve yolunu, açıklamalarının esas temeli saymışlardır. Tam bir sistem ve fikir görünümüne sahip olamayan Garpcılık cereyanı rasyonalist bir temele dayanmıştır. Batı'nın örnek alınmasının derecesi konusunda ayrılıklar mevcuttu (Karpaz, 1967: 25). Her alanda Batı'nın örnek alınmasını savunanlar olduğu gibi (Lewis, 1984: 234-235) ılımlı olan batıcılar, batıdan alınacakların seçilmesini ve Batı ile Doğu'nun ahenkli bir biçimde

bağdaştırılması fikrini ileri sürüyorlardı (İçtihat, (Hicrî 1329): 1508). İslâm dininin sosyal muhtevasından faydalanılması görüşünde olup siyasî anlamda Osmanlıcılığı savunmuşlardır. İktisadî anlamda millî (Osmanlı) ekonominin kurulması taraftarı olup irfan idealiyle (Tunaya, 1960: 78-81); (Tunaya, 1948: 3-4); (Tunaya, 1948: 585-627) Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılaplarla, benzeyen bir paralellik söz konusudur (Turhan, 1987: 200).

II. Abdülhamit dönemi ile birlikte "*İttihad-ı İslâm*" adı altında hâkim siyasî düşünce olan İslâmcılık II. Meşrutiyet ile birlikte bir fikir cereyanı olarak ortaya çıktı. Devletin yapısı ve toplumun inançları, cereyanın aksiyon kudretini artırmıştı. Siyasî partiler programlarında İslâmcılığa yer vermişlerdi. İslâmcılık cereyanı mensupları muhafazakâr ve modernist Türkçü İslâmcılar olarak iki gruba ayrılabilir. Cereyanın belli başlı temsilcileri arasında Musa Kâzım, Said Halim, Hacı Fehim, Filibeli Ahmed Hilmi, Manastırlı İsmail Hakkı, Babanzade Ahmed Naim, Mehmet Âkif (Ersoy), M. Tayyip Gökbilgi'nin deyimiyle henüz ilmî ve fikrî hayatının verimli çağına ulaşmamış II. Meşrutiyet devrinin Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak parolaları ile kamuoyu önünde söz ve tartışmalara karışmış olan dinî mecmualardaki neşriyatı ile bir İslâmcı olarak tanınan M. Şemsettin (Günaltay) sayılabilir (Vatan, 6 Kasım 1961). Cereyanın yayın organı önce "*Sırat-ı Müstakim*" bir süre sonra "*Sebilürrşad*" adını almış olan dergidir. Ayrıca "*Volkan*", "*Beynül hak*", "*Mahfel*", "*Livai İslâm*", "*Mekatip*", "*Medaris*" ve "*Hikmet*" gibi dergiler bu cereyanın fikirlerini yaymışlardır (Tunaya, 1988: 10); (Tunaya, 1959: 74). Cereyan, Osmanlı toplumunun, sosyal hayatı düzenleme ve düzeltme bakımından bütünüyle dünyevî bir tutuma sahip olmuştur. Ahlâk, devlet, meşrutiyet, ilerleme, adalet, kadın hakları, milliyet gibi meselelerde dinî değerlendirmelerde bulunmuşlar, devletin gerileme sebebini, İslâmî esaslardan ayrılmak olarak gösteren İslâmcılara göre, İslâm dininin gelişmeye engel olmayıp, İmparatorluğu kalkındırmanın tek formülü olarak İslâm'ın esas akidesine dönülmeliydi. Meşrutiyet fikrini İslâmî şurâ ve meşveret ilkesine dayandırarak savunuyorlardı. (Tunaya, 1949: 630-670); (Düzdağ, 1976); (Kara, 1986); (Said Halim Paşa Tarihsiz). Fikirler, 1908 yılı sonrası 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konulmasıyla geniş yayın çabaları sayesinde billurlaşmaya başlamıştır. O dönemde beliren isimler içinde çalışmanın konusunu oluşturan M. Şemsettin (Günaltay) de, görüşlerini "*Sırat-ı Müstakim*" bir süre sonra "*Sebilürrşad*" adını alan dergide dile getirmişti. M. Şemsettin (Günaltay) Batı kültürü ile temasından kazandığı tenkit ruhu ile hareket ederek mutaassıp dindarlardan kolaylıkla ayrılarak bu yönde mümtaz bir mevkiye sahipti. Onlara göre Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün sebebi İslâm'ın terkiydi. İlerlemeye engel olanın İslâmiyet değil kendilerine öğretilen Müslümanlık olduğundan hareketle İslâm'ın esası olarak kendilerinin yeniden keşfedip yorumladıkları, eski ve gerçek İslâm anlayışı kastedilmeliydi (Günaltay, 1915: 79-125). Siyasal ve toplumsal alanlarda batıya yönelmenin gereği olmayıp, bütün unsurları, Batı'nın da kendisinden iktibas ettiği İslâm'ın geçmişinde mevcuttu. Bilim ve teknoloji batıdan alınabilir bunların benimsenmesine ve gelişmesine İslâm hiçbir engel oluşturmazdı (Lewis, 1984: 233-234); (Tunaya, 1960: 84); (Turhan, 1987: 202). İslâmcılar, Balkan Savaşı sonrası Hıristiyan Avrupa'ya cephe almak gereğine inanmaları, Batıya karşı olan kin ve nefretleri, onları İslâmcı Türklere, diğer Türk aydınlarını, milliyetçilere yaklaştırmıştı (Bayur, 1983: 409); (Kuşun, 1990: 17). İslâmcı cereyanlar belirtildiği gibi ilerleyebilmek için Batı'nın bilim ve tekniğini ihtiyaç olarak hissetmeleri, İslâm'ın ahlâk ve terbiyesinin de Avrupa için gerekli olduğu inancıyla İslâmcı-Garpcılığa ulaşanlar olmuştur.

Milliyetçilikle Müslümanlığı bir oranda bağdaştırabilenler bulunmakla birlikte, milliyetçilik-İslâmcılık konusunu çapraşık bir hâle koyan yapı özelliklerinden biri ve ele alınan İslâmcılık akımına mensup yazarların, düşüncelerini, hâlâ hâkimiyetin kaynağı olan Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde tasarlamış olmalarıdır. Dolayısıyla Türklüğün ve Osmanlılığın nerede başlayıp, Müslümanlığın nerede bittiği İslâmcı aydınlar için sürekli bir mesele olmuş (Mardin, 1936:1937), ortak bağ olan dinin bertaraf olmasıyla imparatorluğun parçalanacağı düşünülmüştü (Ersoy, 1328:293-294). İslâmcı cereyandan, Türkçülük akımına cephe alanların karşısında yer alan, modernist ve Türkçü İslâmcılar ise milliyetin İslâm'a aykırı olmadığı fikrini savunmuşlardır. Onlar, milliyet duygularının yok olmasının mümkün olmadığını, çağın milliyet asrı olduğunu, her farklı unsurun kendi dili ve kültürü etrafında toplanarak XX. yüzyıl medeniyeti insanların, dinî duygulardan ziyade milliyet fikrine yakın buldukları kanaatinde olmuşlardır. Türklerin Türklere başka dostu olmadığını Türklerin bir millet halinde birleşmeleri gerektiği (Ubeydullah Efganî, 1332: 114-125) İttihad-ı İslâm'ın, İttihad-ı Anasır'a muhalif olmadığı gibi görüşleri ortaya koymuşlardır. Çöküntü sebeplerini sıralayan M. Şemsettin (Günaltay) bu temel de çareyi milliyette bularak, "*Millî Asabiyeti Uyandırılmı*" (Günaltay, 1915: 167-176) diyordu. Türkçülük akımı Meşrutiyet fikir cereyanları arasında yeni bir devletin ideolojik temelini oluşturacak derecede etkili yeni bir cereyan olarak kabul edilir. Bu fikrin ideologları, fikirlerini "*Küçük Mecmua*" gibi yayınlarla savunmuşlar, Ziya Gökalp gibi bir Türkolog'un etrafında toplanarak (Erişilgil, 1984: 67-82) sahip oldukları etkili bir kültür müessesesi olan "*Türk Ocağı*" aracılığıyla faaliyet alanını genişletmişlerdir. Türkleşmek, imparatorluğun kurtulması için tek çıkar yol kabul edilmiştir (Tunaya, 1959: 74). Cereyanın belli başlı temsilcileri arasında Ziya Gökalp, Ahmet Agaoğlu, Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, M. Fuat Köprülü, Hamdullah Suphi, Kâzım Namî Duru, İsmail Hakkı

Baltacıoğlu'nu saymak mümkündür. İmparatorluk sınırları içindeki milliyet cereyanlarına, dağınık durumda bulunan Türkler de uymalı, yaşama prensibi olan millî bir şuur ve şahsiyete sahip olmalıydılar. Türkçülük akımının lideri ve ideoloğu Ziya Gökalp, "Üç Cereyan" başlığı altında yazdığı makalelerini "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" (Gökalp, 1976: 64) şeklinde formüle etmiştir. Beynelmilliyet ruhunu gösteren sebep kitap, medeniyet ve dolayısıyla din olması münasebetiyle Türklükle, İslâmlık, bir milliyet diğerinin de beynelmilliyet özelliği sebebiyle aralarında tezat bulunmamaktadır. Mütefekkirler Beynel-edyan (dinler arası) bir Osmanlılık düşündükleri sırada İslâmlaşmak ihtiyacını hissetmemişlerdi. Ancak, Türkleşmek mefküresinin doğmaya başlamasıyla İslâmlaşmak ihtiyacı da hissedilir olmuştu. Türkçülüğün İslâmcılığa muhalif olarak ileri sürülmesine şiddetle karşı çıkan Gökalp'ın yanı sıra M. Şemsettin (Günaltay) de Türklerin amacının çağdaş bir İslâm Türkçülüğü olması gerektiği fikrini benimsemiş "Türkler, Batı medeniyetinin akıl ve ilmi tehiz edilerek bir Türk İslâm kültürü yaratmaya çalışmalıydılar" (Ülken, 1980: 391); (Günaltay, 1339: 241-316) sonucuna ulaşmışlardı.

1. M. Şemsettin Günaltay'ın Eğitim-Öğretim ve Meslek Hayatı

1.1. Eğitim ve Öğretim Hayatı

M. Şemsettin (Günaltay), 1883'te Erzincan'a bağlı bugünkü adı Kemaliye olan Eğin de doğdu (T.B.M.M. Âzasının Tercümei Hal Kağıdı Örneği 7, 601-700); (T.B.M.M. Umumî Katipliği Tercümei Hal (Kısaca); (T.B.M.M. Albümü 1994:69); (T.B.M.M. Sicil Arşivi Dosya No: 622). Ailesi, Uygur ve Çağatay Türklerinin yaşadığı yer olarak bilinen Urik adlı bir köye mensuptu (T.B.M.M. Umumî Kâtipliği, Tercümei Hal). Babası Müderris İbrahim Ethem Efendi, Annesi Saliha hanımdır. İbrahim Ethem Efendi, Ulemâ içerisinde mevki ve şöhreti olan dar gelirli bir ailedendi¹. M. Şemsettin (Günaltay), Üsküdar Ravza-yı Terakki Mektebi'ni ve Vefa İdâdîsi'ni birincilikle bitirdi. Dârümuallim-i Âli (Yüksek Öğretmen Okulu)'nin fen şubesinden 1905 de mezun oldu. Özel olarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi (Temsilciler Meclisi, 130). Dinî ilimler okudu.

1.2. Meslek Hayatı

M. Şemsettin (Günaltay), İstanbul Dârüşşafaka'da hendese öğretmenliği, Kıbrıs İdâdîsi'nde müdür muavinliği görevinde bulundu. Müdürlük yaptı. Maarif Nezareti tarafından 1909 yılında tabii ilimler okumak üzere gönderildiği İsviçre'nin Lozan Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. Yurda döndükten bir süre sonra Midilli İdâdîsi'nde kısa bir süre müdürlüğe atandı. Daha sonra Kıbrıs İdâdîsi'nde ve Gelenbevî (İzmir) Lisesi'nde tarih öğretmenliği ve okul müdürlüğü görevlerinde bulundu. Midilli de bulunduğu süre içerisinde "Sırat-ı Müstakim"-"Sebilürreşad" ekibine yazar olarak katıldı. İlk yazıları felsefe ağırlıklı olup daha sonra sosyal konulara yöneldi. Türk Ocağı'nda Tarih dersleri yanında konferanslar verdi. 1913'de "İslâm Mecmuası"nın çıkmasıyla İslâmcı-Türkçü diye adlandırılan ekip içinde yer aldı. Medrese ve İlâhiyat Fakültesi'nde dinler tarihi müderrisi, 1914 de Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Türk Tarihi ve İslâm Kavimleri Tarihi Müderrisi oldu. Süleymaniye Medresesi'nde dinler tarihi ve İslâm felsefesi okuttu. 1922 yılında Şerr'iyye Vekâleti ve Telifat Heyeti Üyesi oldu. Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi İslâm Dini Tarihi ve Fıkıh Tarihi Müderrisliğine ek olarak fakülte sekreterliğine ve ertesi yıl da adı geçen fakültenin dekanlığına getirildi (T.B.M.M. Âzasının Tercümei Hal Kağıdı Örneği, 7, 601-607); (T.B.M.M. Albümü 1994: 69). Dârülfünun da yeni kuşaklardan seçilen genç bilginlerle, yeni bir ilim heyeti hazırlayan Ziya Gökalp öncülüğünde "İçtimaiyat Mecmuası" ve "Millî Tettebbular Mecmuası"nda Türk Tarihi Müderrisi olarak bulundu (Ülken 1980: 306). M. Şemsettin (Günaltay), İlmî faaliyetlerini sürdürürken 1915 yılında İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Ertuğrul (Bilecik) Mebusu seçilerek Mebuslar Meclisi'ne girdi. 1920 yılında Mebuslar Meclisi fesh oluncaya kadar bu görevini sürdürdü. Bu süre zarfında Dârülfünun'daki derslerini de ihmâl etmedi. Meclis'te Dârülfünun'un ıslahat ile ilgili çalışmalarında olduğu gibi, Kanunî Esasi'nin değişikliği ile ilgili kanunun çıkmasında, ülkenin karşı karşıya bulunduğu bulaşıcı hastalıklar ile mücadele tedbirleri ve öğretmenlerin mevcut durumları, sahip olması gereken vasıfları vb. ile ilgili yaptığı konuşmalar ile belirli kanunların çıkarılmasında etkili oldu. 1918 de Mebuslar Meclisi İdare Memurluğu görevinde bulunarak (T.B.M.M. Âzasından Tercümei Hal Kağıdı Örneği, 7, 601-700), İttihat ve Terakki ileri gelenlerini sorgulayacak olan komisyon içinde yer aldı². 1919 da Meclis'in fesh edilmesinden sonra iç tüzük gereği idare

¹ Böyle bir aile çevresinin M. Şemsettin üzerindeki etkisini şu geçmiş olay açıkça ortaya koymaktadır. Bir gün Eğin eşrafından birisi kendi çocuklarına bırakacağı malı mülkü saydıktan sonra, Ethem Efendi de diyordu ki; "Ben öyle bir şey bırakıyorum ki hem ona hem de torunlarının torunlarına yeter". Ethem Efendi'nin bıraktığı miras ilimdir. Ekonomik birikimlerinin karşısında ilim birikiminin değeri üzerine verilmiş bu ders Şemsettin tarafından hiçbir zaman unutulmayacaktır; Bayram Ali Çetinkaya, (1988). "Tek Parti Döneminin "İslâmcı" Başbakanı M. Şemseddin Günaltay", C. Ü. İlâhiyat Fak. Dergisi.

² Mondros Mütarekesi'nin imza edildiği Kasım ayı başlarında savaş kabinesi düştükten sonra önce İzzet Paşa ve Tefik Paşa kabineleri kurulmuştu. Mebusan Meclisi eski hükümet adamlarının Âli Divan'a sevki meselesi müzakere edildiği sırada bu amaçla kurulan özel komisyonda (Beşinci Kol) bulunan M. Şemsettin sorguya çekilecekleri kararlaştırılan Said Halim Paşa, Çürük Sulu Mahmut Paşa, Cavid Bey vb. gibi savaşın sorumluluğunu yüklenen kişilerin sorguları esnasında onlardan korkunç âkibetin hesabını isteyenler arasında genç, enerjik, onurlu bir milletvekili dikkati çekiyordu. O da Ertuğrul Mebusu Şemsettin Beydi; *Vatan*, 6 Kasım 1961.

memurluğu sıfatı iki yıl daha devam etti. 1918 de Teceddüt Fırkası³ kurucuları arasında yer aldı. M. Şemsettin (Günaltay)'ın ilim ve fikir hayatı ile birlikte hemen hemen aynı zamanda siyasi faaliyeti de başladı. O, mütareke günlerinde dahi İstanbul Dârülfünunu'nda millî dâvayı kuvvetle savunan ve gençlere yol gösteren ilim adamı vasfını muhafaza etti.

M. Şemsettin (Günaltay), Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul şubesinde, daha sonra Kuvâ-yı Milliye içinde yer aldı. 1925 yılında İstanbul'da Belediye Encümeni Üyeliği'ne daha sonra da Belediye Başkan Vekilliği'ne seçildi (T.B.M.M. Âzasından Tercümei Hal Kağıdı Örneği, 7: 601-700); (T.B.M.M. Umumî Katipliği, Tercümei Hal). 1923 yılında T.B.M.M. İkinci Döneminde Cumhuriyet Halk Fırkası Sivas Milletvekili olarak bulundu. Meclis Başkan Vekili oldu. 1938-1954 yılına kadar arka arkaya milletvekilliği görevini sürdürerek yedi dönem Sivas Milletvekili bir dönem de Erzincan Milletvekilliğiyle Meclis'te yerini aldı (T.B.M.M. Sicil Arşivi Dosya No.622;M. Şemsettin Günaltay'ın III. IV. VII. VIII. Dönem Milletvekili Mazbatası). 1945 de Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanı oldu (T.B.M.M. Umumi Katipliğin Tercümei Hal); (T.B.M.M. Albümü 1994: 69). Günaltay, milletvekilliği yanında İstanbul ve Ankara Üniversitesi'nin değişik fakültelerinde profesörlük görevinde de bulunarak öğrenciler yetiştirdi. M. Şemsettin, Türk Ocakları yasasına eklenen metin ile oluşturulan "*Türk Tarih Heyeti*" nin 16 üyesinden de birisiydi. O'nun da içinde bulunduğu toplantılarla 12 Nisan 1931 tarihinde "*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*" kurularak bir yönetim kurulu seçildi. (Çoker, 1983: 3-5, 203); (İğdemir, 1973: 4-6) Günaltay, 1941 yılından itibaren vefatı olan 19 Ekim 1961 tarihine kadar kurucuları arasında bulunduğu ve üyesi olduğu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı görevini sürdürdü. Aynı zamanda Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tarih alanında ordinaryüs profesör olarak ders verdi⁴. Ankara Üniversitesi'nde profesör olan mutedil, politik ve kültürel meselelerde liberal (Vatan, 6 Şubat 1949) din konusunda anlayışlı ve dengeli bir görüşe sahip olarak bilinen M. Şemsettin Günaltay, Hasan Saka Hükümeti'nin Ocak 1949'daki istifası (Vatan 14 Ocak, 5 Şubat 1949) sonucu 15 Ocak 1949'da yeni hükümetin başına seçildi. Hükümet başkanlığı görevi, 14 Mayıs 1950 seçimleri neticesi (İstatistik Yıllığı 1953);(Cumhuriyet 26 Mayıs 1950) 22 Mayıs 1950 tarihinde hükümetin Demokrat Parti'ye devri ile sona erdi. Ancak, bahsi geçen bu seçimlerde Erzincan Milletvekili olarak T.B.M.M. içinde yerini aldı. 1954 seçimleri sonucu milletvekilliğinden ayrılmak durumunda kalıp İstanbul'a geldi. 1958-1959 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl Başkanlığı görevinde bulundu. 27 Mayıs 1960 İhtilâli sonrası Millî Birlik Komitesi ile beraber Kurucu Meclisi meydana getiren Temsilciler Meclisi Üyeliği'ne seçildi.1961 yılında Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Senatörü oldu (T.B.M.M. Albümü, 1994: 69). 20 Ekim 1961 Cumartesi günü vefat etti. Vasiyeti üzerine cenazesi Ankara'da Asrı Mezarlıkta defnedildi⁵. Bulunduğu birçok görevlerin yanında Türk Tarih Kurumu üyeliği ve başkanlığı oldukça önemliydi.

1.3. Türk Tarih Kurumu Üyeliği ve Başkanlığı

23 Nisan 1930 tarihinde Ankara'da Türk Ocakları binasında toplanan altıncı "*Türk Ocakları Kurultayı*" Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu ile ilgili ilk adımın başlangıcı olmuştu (İğdemir, 1973: 3). 28 Nisan 1930 günü Gazi Mustafa Kemal'in de hazır bulunduğu kurultay toplantısında başkanlığa sunulan önerenin görüşülerek, 84. madde olarak Türk Ocakları yasasına; "*Merkez Heyeti Türk Tarih ve Medeniyetini İlmî bir surette Tetkik ve Tettebbu (Araştırma) eylemek vazifesi ile mükellef olmak üzere bir Türk Tarih Heyeti teşkil eder*" (Türk Yurdu, Mayıs 1930: 88) şeklinde bir metnin eklenmesiyle 16 üyeden oluşması kararlaştırılan Türk Tarih Heyeti kuruldu. Heyet, ilk toplantısını 4 Haziran 1930 tarihinde Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) başkanlığında yaparak yönetim kurulunu seçti. Türk Tarih Heyeti ilk toplandığı 4 Haziran 1930'dan, Türk Ocakları'nın VII. Kurultayı'nda kapatılma kararı verdiği 29 Mart 1931 tarihine kadar sekiz resmî toplantı yapmış bu dönem içinde farklı konuları Gazi Mustafa Kemal'in de hazır bulunduğu toplantılarda görüşüp, tartışmıştır. Türk Ocakları Tarih Heyeti'nden daha önce ayrılmış olan Zakir Kadiri ve Mesaroş yerine M. Şemsettin (Günaltay) ve Hasan Cemil (Çambel) beylerin katılmasıyla oluşmuş olan 16 kişilik kurul 12 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni kurarak bir yönetim kurulu seçmişlerdir. 3 Ekim 1935 tarihinde adı "*Türk Tarih Kurumu*" na dönüştürülen Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşundan sonra ilk işi liseler için bir tarih kitabı hazırlamak oldu. Kurumun bu eseri

³ Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki'nin kendisini resmen fesh etmesi ile onun siyaset sahnesine bıraktığı varisi olup Mebusan Meclisi'nde küçümsenmeyecek bir gruba sahipti. Teceddüt Fırkası Hilafet ve Meşrutiyet'in muhafazasını kabul etmekte, Osmanlıcılık ideali ile millî hâkimiyet gibi eski bir uzlaştırma yöntemine başvurmakta, ferdi ve siyasi hakları garanti etmekte nazırların sorumlulukları üzerinde durmaktadır. Üyelerinden büyük bir kısmı T.B.M.M. 'ne katılmışlardır; TUNAYA T. Zafer, "Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasî Tefekküründe İslâmcılık Cereyanı", İ. Ü. H.F. Mecmuası.

⁴ Günaltay'ın, öğretmenliği, müdürlüğü, müderrisliği, milletvekilliği ve diğer memuriyetlikleri ile ilgili başlama ve ayrılma tarihleri ile birlikte ayrıntılı bilgi Tekaüt Müdürlüğü'nün M. Şemsettin Günaltay'la ilgili olarak 1683 Sayılı Kanuna göre bağlanacak tekaüt ve yetim maaşı hesap müzekkeresinde yer almaktadır; T.B.M.M. Arşivi, Milli Eğitim Bakanlığı Zat İşleri Müdürlüğü Hesap Müzekkeresi.

⁵ M. Şemsettin Günaltay'ın eşi Fatma Sabiha Günaltay 1955 tarihinde vefat etmişti. Günaltay çiftinin Saliha Seniha, Fatma Behine (Şibay), Ayşe Meliha, Gülten Mualla isimlerinde dört kızı bulunuyordu; Kadıköy Kaymaklığı, Kadıköy Nüfus Müdürlüğü tarafından T.B.M.M. T.P.T. Araştırma Grubu'na 26.6.1996 tarih 928 sayılı gönderilen Nüfus Kayıt Örneği-Vukuatlı Nüfus Kayıt Örneği.

yazmakla görevli üyeleri, Tevfik Bıyıklıoğlu, Yusuf Akçura, Hasan Cemil Çambel, Doktor Reşit Galip ve M. Şemsettin Günaltay'dan ibaret bulunuyordu. Yazılan müsveddeler Gazi Mustafa Kemal'e gönderilir O da düşüncelerini yazı ile bildirirdi. Gazi Mustafa Kemal, hazırlanacak olan bu kitabın "*İslâm Tarihi*" bölümüne çok önem vermişti. 16 Ağustos 1931'de Kurum Başkanı Tevfik Bey'e Yalova'dan yazdığı mektupta Zakir Kadiri Bey'e hazırlatılan "*İslâm Tarihi*" notlarının bir uzmanın kafasından, kaleminden çıkmışa benzemediğini belirtiyor ve şöyle diyordu; "*Her işin esas hedefine kısa ve kestirme yolundan varmak şayanı arzu olmakla beraber yolun makul ve mantıkî ve bilhassa ilmî olması şarttır*". Gazi Mustafa Kemal, Hulefa-ı Raşidin devri notlarının tetkikten geçirilmesi gerektiğini belirterek; "*Emevî Saltanatı ve ondan sonraki devirler Şemsettin Beyefendi tarafından hazırlanır. Benim de vaktim olursa ben de meşgul olurum*" diyerek, Günaltay' ı, ilmî çalışmaları nedeniyle takdir ettiğini gösteriyor, 23 Ağustos 1931'de yazdığı mektubunda; "*Şemsettin Beyin hazırladığı notlarından okuduğum kısımlarını fevkalade enteresan ve kıymetli buldum ve bunlardan müllhem olarak yeniden size verdiğim notlara ufak bir ilave yaptım*" (İğdemir, 1973: 89) diyordu. "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" kitabının müsveddelerinin okunacağı 17 Nisan 1933 Pazartesi günü Çankaya'da Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında yapılan toplantıda bulunan 18 üyeden birisi de M. Şemsettin (Günaltay) Bey'di. Gazi Mustafa Kemal'in program ve müsveddeler hakkında üyelerin genel düşüncelerinin ne olduğu ile ilgili sorusuna Şemsettin Günaltay Orta Asya bölümü, Türk tarihinin bel kemiği olduğundan kendi müsveddesinin biraz uzun olduğunu⁶ söyleyerek, yazıların grup tarafından incelenerek henüz birleştirilemediğini belirtmişti. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşundan sonra ilk işi liseler için tarih kitaplarının hazırlanması olmuş bu eser kısa bir sürede tamamlanarak Millî Eğitim Bakanlığı'nca bastırılmıştır. Bunu ortaokul ve ilkokullar için hazırlanan tarih kitapları izlemiştir. Bu arada 2-11 Temmuz 1932 tarihlerinde toplanan I. Türk Tarih Kongresi'nin asıl amacı sözü edilen kitaplarda yerini bulan yeni tarih görüşünün ve tarih öğretiminde takip edilecek yolun öğretmenlere ve kamuoyuna anlatılması olmuştu. M. Şemsettin Günaltay bu kongreye "*İslâm Medeniyeti'nde Türklerin Mevkii*" adlı tebliğ⁷ ile katılmıştı. I. Kongre'den bu yana Türk tarihinin açıklanması ve belgelenmesi için süre gelen çalışmaların verdiği sonuçları Türk bilim çevreleri yanında dünya bilim âlemine arz etmek amacıyla 1937'de II. Türk Tarih Kongresi toplanmıştı. Günaltay, bu kongreye de "*İslâm Dünyası'nın İnhitâtı Sebebi Selçuk İstilası mıdır?*" adlı tebliğ (II. Türk Tarih Kongresi, Kongre Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler 1943: 350-366) ile dâhil olmuştu. Türk Tarih Kurumu'nun yeni Cemiyetler Kanunu'na göre değiştirilerek 25 Mayıs 1940 tarihinde İçişleri Bakanlığı'nca onaylanan 2.Tüzüğü'nün 2. maddesinde Kurum ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yüksek himayeleri altında bulunduğu hükmü yer almış 3. maddesinde de "*Maarif Vekili Bu Kurumun Fahri Reisidir*" denilmiştir. Kurum çalışmalarının sonucunu her üç ayda bir tespit ederek yüksek hamisine arz edeceği hakkında 12. madde ile koruyucu başkan ile kurum arasında organik bir bağ kurulmuştur. Nitekim Kurum Başkanı Hasan Cemil Çambel, 17 Aralık 1941 tarihinde sağlık durumu sebebiyle başkanlıktan istifasını koruyucu başkan cumhurbaşkanına sunmuş istifa kendileri tarafından kabul edilerek başkanlığa üyelerden M. Şemsettin Günaltay getirilmiştir (Çoker, 1983: 7-10). Türk Tarih Kurumu'nun çalışmaları arasında önemli bir konu da Türk tarihine ait büyük olayların ve Türk büyüklerinin anılması olmuştur. Dolayısıyla anma törenleri düzenlendiği gibi konferans ve seminerler de organize edilerek kitaplar yayınlanmıştır (Çoker, 1983: 10-11). Türk tarih kongreleriyle, Türk ilminin tarih sahasında elde ettiği başarıları ilim âlemine tanıtmak imkânlarını vermiştir. Günaltay'ın Türk Tarih Kurumu başkanı olmasından sonra 15 Kasım 1943 Pazartesi günü III. Türk Tarih Kongresi toplanmış, Günaltay, kongreye Türk Tarih Kurumu Başkanı olarak "*Açış Nutku*" ile katılmıştı (III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 15-20 Kasım 1943, Kongreye Sunulan Tebliğler 1948: 1-6). Bu kongreye tebliğ gönderenler arasında özellikle Cumhuriyet devrinin yetiştirdiği genç unsurlar büyük çoğunluğu oluşturuyordu. Kongre münasebetiyle Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarının özelliklerini belirten bir sergi de düzenlenmişti (III. Türk Tarih..., 1943: XXX); Çoker 1983: 19). Türk Tarih Kurumu'nun Türk tarihini tetkik ve elde edeceği sonuçları neşretmek olan amacı, Türk tarihi kaynaklarını araştırıp bastırmak, Türk tarihini aydınlatmaya yarayacak belge ve malzemeyi elde etmek için gerekli yerlere araştırma, kazı ve keşif heyetleri göndermek, kurumun mesaisinden elde edilen neticeleri her türlü yollarla neşre çalışmak ve ilmî müzakerelerde bulunmak şeklinde belirmişti (III. Türk Tarih..., 1943: 14).

Kazılarla ülkenin tarih öncesi devirlerini aydınlatmak, eski kültürlerin yönünü ve kaynaklarını, çözüme kavuşturacak vesikaları meydana çıkarmak, Etilerin yayılış alanlarını ve geçit noktalarını tespit

⁶ İlk müsveddelerin dört gün boyunca Atatürk'ün başkanlığında 21 toplantıda okunması tamamlanmıştır. Varılan kanı birçok konular için araştırmalar yetersizdir. Bunları için yeni belgeler bulmak ve bilimsel yöntemlerle bunları inceleyerek bir sonuca varmak uzun zaman işidir. O halde "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" kitabının hemen çıkarılmasından şimdilik vazgeçilmeli, görev alan üyeler ve uzmanların kuruma verdiklerinden yayınlanma değeri olanların yayınlanması yoluna gidilmelidir. Daha sonra Türk Tarih Kurumu yayın dizilerinin sekizincisi bu monografiklere ayrılmıştır; Uluğ İĞDEMİR, 50. Yılında Türk Tarih Kurumu, T.T.K.Basimevi.

⁷ I. Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekâleti ve Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Tarafından Tertip Edilmiştir; *Konferanslar ve Müzakereler Zabıtları*, 1937, 289-306

etmek, en eski Anadolu kültürü ile Orta Asya, Mezopotamya, Ege Havzası, Güney Rusya ve Doğu Avrupa kültürleri arasındaki münasebetleri araştırmak, büyük medeniyetlere yerleşme alanı olan Anadolu'nun daha yakın tarihe ait belgelerini meydana çıkarmak gibi belli başlı amaçlar göz önünde tutulmuştur. Ayrıca, Türk'ün Ana Yurdu Orta Asya'da ve O'nun yayılmış, üzerlerinde büyük medeniyetler kurmuş olduğu sahalardan, başkaları tarafından yapılmış kazı ve araştırmaların neticelerinden üyelerin ve Türk ilim adamlarının faydalanmalarını sağlamak amacıyla bu kazı ve araştırmalara ait raporları, etütleri Türkçeye çevrilmişti (III. Türk Tarih..., 1943: 15). Türk tarihinin yazılı ana kaynakları Türk tarihine ana kaynak olacak nitelikte Çin, Hint, İran, Arap, Bizans, Ermeni, Süryani ve diğer milletlerin eserleri sistemli bir şekilde Türkçeye çevrilmesi işi başlatılmıştır. Türk tarihinin ana kaynakları arasında bulunan eserlerin Türkçeye çevrilerek bir kısmı neşredilmiştir. Eski Türk tarihine ait yabancı kaynakların tercümesine devam edilmiş üyelerin bu kaynaklardan istifade ederek hazırladıkları eserler de bastırılmıştır. Prof. Şemsettin Günaltay'ın "Yakın Şark, Mezopotamya ve Sümerler" adlı eseri kurum tarafından, "Uzak Şark" adlı eseri İstanbul Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır (III. Türk Tarih... 1943: 16-18). Batıda şöhret kazanmış olan büyük yazarların dünya tarihine ait ünlü eserlerini Türkçeye kazandırmak düşünülmüştür. Türk büyüklerinin biyografilerini neşredilmiş, meşhur tarihlerin yazılmış sayfalarından antolojiler hazırlanmıştır (III. Türk Tarih..., 1943: 20-21). Türk Tarihinin en önemli kaynaklarını oluşturan kitabelerin, memleket içinde ve memleket dışında sistemli bir tarzda tespiti, estampajlarının, fotoğraflarının alınarak tasnif ve neşrini temin için "Türk-İslâm Devri Kitabeleri Derleme Heyeti" kurulmuştur. 1942 yılı Mart'ında işe başlamış olan Ankara ve İstanbul'da olmak üzere iki kol halinde çalışan heyetin 20 aylık çalışmaları sonucu gün geçtikçe zaman ve ihmâlin etkisiyle ortadan kalkmak tehlikesi gösteren tarihî eserleri ilim adına kurtarmış ve tarih kaynaklarının tamamen ortadan kalkması tehlikesi önlenmiştir (III. Türk Tarih..., 1943: 24). Kurum, geçmişteki ve bugünkü Türk kültürünün bütün olduğunu göz önünde tutarak etnografik tetkiklere de önem vermiştir. Köylü ile kasabalı arasındaki farklar yok olmadan ve eski yaşama tarzı değişmeden önce, Türklüğün maddî ve manevî kültür malzemesini ilim adına kurtarmayı kendisine ödev saymıştır. Halkla yakından temas içinde olan, kazı heyetlerine buldukları bölgede etnografik araştırmalar yapmaları görevini de vermiştir (III. Türk Tarih..., 1943: 25). Kurum üyelerine kendi alanlarında yaptıkları tetkiklerin neticelerini neşretmeden önce ilgili ilim adamlarının tenkit ve tetkiklerine arz etmek fırsatını vermek amacıyla ilmî toplantılar düzenlemiş, 1941 yılı itibarıyla bu özellikte birçok ilmî toplantılar yapılmıştır. Türk Tarih Kurumu yayın işlerini çeşitli amaçlara göre dokuz seriye ayırmıştır. Bu seriler; tek veya en iyi nüshaları ülkede bulunan Türk tarihine ait yazmaların tıpkı basımları, başka dillerde veya Türkçenin diğer lehçeleri ile eski Osmanlı dilinde yazılmış olan henüz bugünkü dile çevrilmemiş bulunan kaynakları, Türkçe de Türkçeden başka dillerde yazılmış olan birbirinden ayrı ve diğer nüshaları bulunan ve henüz tenkitli baskıları yapılmamış olan kaynakları, millî tarihi ilgilendiren başka dillerde yazılmış yeni tetkiklerin tercümeleri, kazılardan elde edilen neticeleri ilim dünyasına sunan kazı raporları, ülkedeki arkeolojik ve mimarî eserler hakkında yazılmış monografiler, Türk tarihinin çeşitli safhalarına ait yazılmış monografiler, "Türk Tarihinin Ana Hatları" adını taşıyacak büyük esere malzeme olarak hazırlanan tetkikler ve monografiler, kongrelerin zabıtları ile ilgili o zamana kadar yapılan kongrelerin zabıtlarının bastırılması olmuştur (III. Türk Tarih..., 1943: 26-28). 1937 den itibaren üç ayda bir çıkarılmaya başlanan "Belleten" ciddî çalışmalarıyla yurtiçinde ve yurtdışında önemli bir yer tutmuştur. Gerek Belleten gerek kurumun diğer orijinal eserleri dünya ilim merkezlerinde aranır bir duruma gelmiş ve neşriyatı Avrupa'nın ilim müesseseleri ile mübadele edilmiştir. Kurum, yayınların belirli zamanlarda ve istenilen niteliklerde çıkarılmasını sağlamak için bir de basımevi kurmuştur. Bu basımevi, 1 Temmuz 1942 de faaliyete geçmiştir. Kurum, büyük Türk tarihinin vücuda geçirilmesi için araştırmalara sistemli bir şekilde devam ederken ayrıca bir Osmanlı tarihi ile bir umumî tarih ve ayrıca muhtasar bir Türk tarihi yazmak için gereken tedbirleri almıştır. Tarihle uğraşan Türk aydınları arasında millî tarihe ait çalışmaları teşvik etmek amacıyla ödüllü tez müsabakaları düzenlenmesi için bir talimatname hazırlanmıştır. Kurum, her biri birer anıt özelliğine sahip bulunan tarihî eserlerin korunması işiyle yakından ilgilenmiştir (III. Türk Tarih..., 1943: 29). Kurumun, Türk Tarihi'nin büyük şahsiyetleri ile büyük olayların yıl dönümleri için törenler hazırlamayı ve neşriyat yapmayı da millî bir ödev saymıştır. İbni Sina'nın 900. yıl dönümü münasebetiyle 1937 de Prof. Şemsettin Günaltay'ın başkanlığı altında kurulan heyet İstanbul Üniversitesi'nde yabancı ülke bilginlerinin de katılımlarıyla bir tören yapmış ve büyük Türk filozofunun çeşitli ilim bölgelerindeki verimlerini göstermek üzere bin sayfalık büyük bir eser çıkarmıştır. 1941 Şubat'ında ise Orta Asya'nın ünlü şairi Ali Şir Nevaî'nin 500. yıl dönümü münasebetiyle Tarih Fakültesi'yle birlikte bir tören yapılmış ve büyük şairin hayatı ve eserleri hakkında iki ciltlik bir eser hazırlanmıştır. Kurum, Büyük Türk Filozofu Fârâbî'nin 1950 yılına tesadüf eden 1000. yıl dönümü münasebetiyle filozofun eserlerini bastırmak, hayatı, dönemi hakkında monografiler yazmak ve yıl dönümü gününü parlak bir törenle kutlamıştır. Türk ve dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olan İstanbul'un fethinin 1953 yılında kutlanacak olan 500. yıl dönümüne kurum büyük bir önemle hazırlık içinde olmuştur (III. Türk Tarih..., 1943: 30). Prof. Hikmet Bayur'un başkanlığı

altında oluşturulan komisyonun bir yıllık çalışmaları ile heyet on bir eserin hazırlanmasına, bibliyografyanın düzenlenmesine başlamış, Fatih devrinden önceki mimarî eserlerin tamir ve restorasyonu için gereken makamlara müracaat etmiş, İstanbul'un fetihten önce ve fetihten sonrasının üç maketinin yapılması için ilgililere görevler vermiş, arşivde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih'in ölümüne kadar geçen döneme ait birçok vesikalar buldurmuş ve siyakat yazısından bugünkü yazıya çevirmek işine başlamış olduğu gibi Fatih'in divanını Türk harfleri ile açıklamalı olarak bastırılmak üzere düzenlemiş ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih'in ölümüne kadar Bursa'da yapılan anıtların sicillerini tamamlamıştır (III. Türk Tarih..., 1943: 30-31). Kurum, eser mevcudu 40 bin civarında olan bir ihtisas kütüphanesi de oluşturmuştur. Eski ve yeni Doğu ve Batı eserlerini toplamaya çalışmış, bu kütüphanenin en modern şekilde katalogu hazırlanmıştır. Bu çalışmalardan sonra istenilen her hangi bir konunun bir anda bulunabileceği şekilde düzenlenmiş katalogu ile birlikte modern bir kütüphane, üyelerin ve ilgili ilim adamlarının istifadelerine sunulmuştur. Kurum, milletlerarası kongrelere katılmıştı. Kurum, tarih, arkeoloji ve antropoloji sahasında yeni unsurlar yetiştirmeye önem verdiği için bu amaçla İstanbul müzeleri laboratuvarında kazılardan çıkan eşyaların tamir ve restorasyon işlerinde uzman yetiştirmek üzere stajyerlikler meydana getirdiği gibi arkeolog, mimar yetiştirmek amacıyla Maarif Vekâleti emrine burs vermiştir. Ayrıca, kurum fakültelerden iyi derece ile mezun olmuş ve doktoralarını yapmış altı Türk gencine fakülteadaki asistanlık, ilmî yardımcılık veya doçentlik gibi görevlerinde bir eksiklik meydana getirmemek suretiyle kendi ilmî çalışmalarında görev vermeye ve onların Millî tarih, araştırma ve çalışmalarında yetişmelerini temine çalışmış ve bütçesine bu iş için tahsisat koymuştur (III. Türk Tarih..., 1943: 32-33). Kurum Başkanı Ord. Prof. Şemsettin Günaltay'ın "Açış Nutku"nu yaptığı konuşmasıyla, III. Türk Tarih Kongresi'nin toplandığı 1943 yılından beri geçen süre içinde kurumun hızında hiçbir şey kaybetmeden devam ettiği belirtilmekteydi. Çalışmaların toplu bir şekilde ilim âlemine ve aydınlara tanıtılmak, ayrıca üniversitelerde ve diğer kültür müesseselerinde çalışan tarihçi ve arkeologların da yaptıkları araştırmaların neticelerinden birbirlerini haberdar etmek fırsatını sağlamak üzere IV. Türk Tarih Kongresi 10-14 Kasım 1948 de Ankara da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde toplanmıştı (IV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler, 1952: XI). Kurum başkanı Günaltay bu kongreye "Söylev" ve "Kapanış Nutku" ile katılmıştır⁸. Bu söylev ve nutuklarda; Gençliğin ülkeye bağlılığında Türklüğe inanışında, millî onuru üstün tutma heyecanında, millî hareketin gelişiminin gözlemlendiği milletin hayatına bu derece etkisi olan bu hareketin; ulusal tarih etütleri, kaynak eserler verme bakımından bilginlere büyük görevler yüklediği belirtilmişti. V. Türk Tarih Kongresi böyle bir değerlendirmenin belgesi olmuştur. Tarihçilerin millî tarih ve dünya tarihini ilgilendiren birçok dikkati çeken bildirimler hazırladıkları, bunların yalnız isimlerinin incelenmesi bile ülkede bilimsel ve metodik tarih anlayışının verimli olmaya başladığını göstermişti. Kurum Başkanı Ord. Prof. Şemsettin Günaltay bu kongreye bir söylev ile dâhil olmuştu (V. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-17 Nisan 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler, 1960: 2-7). Kuruluşu safhasında kurucu üye ve üyeleri arasında bulunan, sonraki dönemlerde de başkanlığına gelen Günaltay, kurumun 30. kuruluş yılında toplanacak olan VI. Türk Tarih Kongresi'ne beklenmedik ölümü nedeniyle katılamamıştır.

2. M. Şemsettin Günaltay'ın Siyasî Faaliyetleri

2.1. M. Şemsettin (Günaltay)'ın Meclisi Mebusan'da Milletvekilliği

İlmî faaliyetlerini siyaset adamlığı ile birlikte yürüten ve mütefekkir bir devlet adamı olan M. Şemsettin (Günaltay), 25 Kasım 1915 de İttihat ve Terakki Fırkası Ertuğrul Sancağı'ndan (Bilecik) Meclisi Mebusan'a üye seçildi (T.B.M.M. Albümü, 1994: 69); (T.B.M.M. Umum Kâtipliği Tercümei Hal (Kısaca); T.B.M.M. Âzasının Tercümei Hal Örneği, 7: 601-700). M. Şemsettin (Günaltay), Mebusan Meclisi'nde subayların görev yapabilecekleri sürelerin ne kadar olacağı, subaylar arasında bir ayırma gidilmemesiyle ilgili, Kanun-i Esasî'nin değişikliğine dair kanun tasarısı, devlet işlerinde Batı takviminin kabulüne dair kanun tasarısı, 1333 (1917) senesi Sıhhiye Müdüriyeti Bütçesi, İlmîye Medreseleri Kanunu, Arıza-i Cevabiye, Darüleytam (yetimler yurdu) lar Müdüriyeti Umûmiyesi Teşkilât Kanunu'na ek kanun tasarısı, Şeyhülislâmlık bünyesinde toplanan yüksek danışma kurulu İslâmîye ve teşkili ve teferruatı hakkında kanun tasarısı, Galatasaray Lisesi'nin yatılı öğrencisinden alınan ücretlerin artırılması hakkında kanun tasarısı ve 1334 (1918) Divan-ı Muhasebat Riyaseti münasebetiyle yaptığı konuşmalarla adeta hocalılığını kürsüde de hissettirmişti. İlgili kanun tasarılarının çoğu, O'nun ortaya koyduğu görüş ve düşünceler doğrultusunda kanunlaşmıştı⁹.

2. 2. M. Şemsettin (Günaltay)'ın Soruşturma Komisyonu (Beşinci Kol) İçindeki Görevi

⁹ Meslek Hayatı başlığı altında da temas edildiği gibi Şemsettin (Günaltay) Bey, 1918 de Meclisi Mebusan'ın İdare Memurluğu'na idare amiri seçilerek İttihat ve Terakki ileri gelenlerini sorgulayan komisyonda bulundu. 3 Ocak 1919'da Meclis'in feshi üzerine idare memurluğu görevi, içtüzük gereği 3 Şubat 1920'ye, yeni Meclis'in toplanmasına kadar sürdü; Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu; *Türk Parlamento Tarihi*, T.B.M.M. IV. Dönem (1931-1935); T.B.M.M. Âzasının Tercümei Hal Örneği, 7, 601-700; *Meclisi Mebusan Ceridesi* (1993), 264; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (1991), 10-11; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (1991), 58; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (1991), 49; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (1991), 360-361,362; *Meclisi Mebusan Ceridesi* (1992), 600-601; *Meclisi Mebusan Ceridesi* (1991), 37,61,489, 577-578; *Meclisi Mebusan Ceridesi* (1992), 579-580.

I. Dünya Savaşı, ittihatçı düşünceyi geliştiren, dönüştüren, çok yönlü etkileyen ve yol ayrımına getiren en önemli tarihsel laboratuvar işlevi görmüştür (Kocahanoğlu, 1988: 21); (Yalçın, 2002: 245); (Kocahanoğlu, 1988: 17); (Yalçın, 2002: 245-246.). I. Dünya Savaşı bu özelliğinden dolayı beşinci şubedeki sorgulamada en çok üzerinde durulan konulardan birisi olmuş, savaşa nasıl girildiği, tarafsızlık meselesi ve alınan ittifak kararı, üyelerin en çok merak ettiği konuların başında gelmişti. Osmanlı ordularının yenilmesi, 8 Ekim 1918'de Talat Paşa'nın istifasına neden olmuş, bu istifa, 1913 yılından beri iktidarda olan İttihat-Terakki'nin olduğu kadar ittihatçıların da sonunu getirmişti. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün sonra İttihat ve Terakki'nin olağanüstü kader toplantısında kendisi fesh edilerek bütün mal varlığının yeni kurulan Teceddüd Fırkası'na iltihak ve devredilmesi kararlaştırılmıştı. Artık resmî olarak İttihat ve Terakki Fırkası yerine ittihatçılar mevcuttu (Yalçın, 2002: 253-254). Kongrenin ertesi günü 2-3 Kasım 1918'de ittihatçıların Alman deniz altısına binerek Odessa'ya doğru açıldıkları haberi üzerine İstanbul basınında ve kamu oyununda İttihat ve Terakki'nin ne kadar düşmanı varsa en ağır suçlamalarla hükümet ve ittihatçılara karşı hücumla geçmişlerdi (Şahingöz, 2001). Bu sırada iktidarda olan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti 8 Kasım 1918'de istifasını vermiş, 13 Kasım 1918'de düşman deniz filosu İstanbul'u işgale başlamıştı. Savaş sebebiyle Mebuslar Meclisi'nin yasama süresi bir yıl uzatılmıştı. 3. Devre 5. Yasama Yılı 10 Ekim 1918 Perşembe günü başlamış, Meclis bu yasama dönemi tarihinde yaşamadığı kavgalara sahne olmuştu. Yurt dışına kaçan ittihatçıları itham etmek için verilen 5-6 adet önerge içinde en önemlisi Said Halim ve Mehmet Talat Paşa kabinelerinin Divan-ı Âliye sevkleri hakkında verilen Irak Mebusu Fuat Bey'in önergesi olmuştu. Yapılan görüşmeler sonunda bu önerge 4 Kasım 1918 Pazartesi günü celsede hükümetin de destek vermesi ile kabul edilmiş ve Harp Kabinesi üyelerinin Yüce Divan'a sevkleri kararlaştırılmıştı. Çekilen kur'a ile tahkikat görevi beşinci şubeye isabet etmişti. 1876 Kanun-u Esasî ve dâhiliye nizamname gereğince Yüce Divana (Divan-ı Âli) sevk edilecek kabine üyelerinin tahkikatları yani araştırma ve soruşturmaları, daha önce tespit edilmiş şubeler (komisyon) vasıtasıyla yapılıyor ve bu şubenin raporu genel kurulda görüşülüp kabul edilirse yargılanmak üzere Yüce Divan'a sevk ediliyordu (Kocahanoğlu, 1988: 30). İşte bu belirtilen hükümler gereğince âzaların şube taksimleri meclisin 10 Ekim 1918 günlü ilk celsesinde yapılmış ve Beşinci Şube'nin 44 âzası da belirlenmişti. Araştırma soruşturma komisyonu gibi çalışacak Beşinci Şube'nin belirlenen üyeleri arasında Ertuğrul Mebusu M. Şemsettin (Günaltay) Bey'de bulunuyordu.

Beşinci Şube ilk toplantısını 6 Kasım 1918 Çarşamba günü yaparak başkanlığa Abdullah Azmi Efendi'yi (Torun-Kütahya), kâtipliğe de M. Şemsettin (Günaltay) Bey'i seçmiş ve önerge sahibinden gerekli açıklayıcı bilgileri aldıktan sonra eski kabine üyelerinin teker teker ifadelerinin alınmasını kararlaştırmıştı. Beşinci Şube üyeleri arasında Türkler çoğunlukta olmakla birlikte Arap, Rum ve Ermeni mebuslar da bulunmuştur. İşin ilginç tarafı eski kabine üyesi olarak ifade verenlerden Ahmet Nesimi ve Cavid beyler ile İttihat-Terakki'nin genel kâtiibi olan Mithat Şükrü Bey de şubenin üyeleri arasında yer alıyorlardı. Bu toplantılarda ilk ifadesi alınan kişi Said Halim Paşa olmuştur. Daha sonra sırasıyla eski kabine âzaları ifade vermişlerdir. Çürüksulu Mahmut Paşa, İbrahim Bey, Ahmet Şükrü Bey, Ahmet Nesimi Bey, Halil Bey, Cavid Bey ve Kara Kemal beyler, Şeyhülislâm Hayri Efendi ile Musa Kâzım Efendi şubeye bizzat gelmeyerek, ifadelerini yazılı olarak göndermişler, İttihat-Terakki'nin icraatlarından asıl sorumlu tutulması gereken lider kadrosu Talat, Enver ve Cemal paşalar ise yurt dışına kaçtıklarından ifadeleri alınamamıştır. Komisyon üyeleri arasında en çok soru soran ve karşısındakileri sıkıştıran iki kişi dikkati çekmiştir. Bunlardan birisi Kudus-ü Şerif Mebusu Ragıp Neşâşibi Bey iken diğeri de Ertuğrul Mebusu ve komisyonun da kâtiibi olan Şemsettin Bey'dir. İlmi ve kültürü ile de yükselmiş olan genç ittihatçı M. Şemsettin (Günaltay) Bey, en çok I. Dünya Savaşı'na girilmesinin perde arkası sorularını sormuş ve karşısındakini bir hayli sıkıştırmıştır. O'nun bu tutumu devlet mekanizmasındaki işleyişin eksikliklerini samimi bir şekilde sorgulamaktan ibaret olmuştu (Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekâlif-i Kanuniye ile Said Halim ve Mehmed Talat Paşalar Kabineleri Âzalarının Divân-ı Âliye Sevkleri Hakkında Beşinci Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat 1993: 82); (Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekâlif-i Kanuniye..., 1993: 82-93, 105-106, 111, 125-126, 131,135, 153,162). Bu arada Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nden sonra kurulan Tevfik Paşa Hükümeti ise bir yandan güvenini yitirdiği meclis çoğunluğunun, diğer yandan da istekleri bitip tükenmeyen işgalci orduların baskısı altında bunalmıştı. Kürsüde Dâhiliye Nazırı Arif Bey Sultan Vahdettin'in iradesini okumuş mebusların hayret ve şaşkınlığı arasında Meclis fesh edilmiştir. Bu fesih kararıyla, güvensizlik önergesi ile düşürüleceği anlaşılan Tevfik Paşa Hükümeti kurtarılrken, ittihatçı çoğunluğa dayalı bir meclisten de kurtulmuşlardır. Aynı zamanda ittihatçıların Beşinci Şube'de yapılan tahkikatı da neticeye ulaşmadan sonuçsuz kalmıştır.

2. 3. XVIII. Dönem Hükümeti ve Başbakanlığı

Türkiye Cumhuriyeti, bir dizi reform hareketlerine girişerek, bireyci parlamenter sistem fikrini bir ülkü olarak muhafaza ederek tek-parti rejimini uygulamıştı, Toplumsal yapı ve düşünüşte meydana gelen önemli değişiklikler, çatışmalar, şahsî emeller, iktidar hırsı, kötü idare usulleri izlerini bırakmakla birlikte ülkenin siyasî sistemine yeni bir şekil verilmesi konusunda onu elde eden araçları her zaman haklı

çıkarmadıysa da, daha katlanılabilir yaparak zorunlu hâle getirmişti. 1945-1946 yıllından sonra II. Dünya Savaşı sonrası Halk Partisi mevcut siyasî ve sosyal gelişmelerin sonucu olarak rejimi liberalleştirme ihtiyacı duymuş ve siyasî partilerin kurulmasını teşvik etmişti (Özbudun, 1975: 37-38); (Lewis, 1984: 466, 314); (T.B.M.M. TD: 8,9); (Karpat, 1967: 1). Muhalif güçler istenilen çizginin dışında gelişerek iktidar karşısında söz sahibi bir duruma gelebilmişlerdir. Bunda şüphesiz dış siyasî gelişmelerin etkisi büyük olup, Rus tehlikesi Türkiye'yi, savaşın galipleri olan Batı ittifakına itmiş (Soysal, 1965: 297-349); (Toker, 1980: 74) ve Türkiye'deki demokrasi hareketi bu ilişkiler zincirinde hayatiyet bulmuştur (Yeşil, 1988: 153); (Lewis, 1984: 312). Ayrıca savaş yıllarında alınan çeşitli toplumsal, siyasî ve ekonomik tedbirlerin ülke içinde doğurduğu hoşnutsuzluk, ciddi bir hal almış (Baydar, 1978), genel bir karışıklığa meydan vermemek için bir emniyet subabının açılması zorunluluğu görünmüştü. Bu şekilde Türk siyasî rejiminin daha serbest bir hâle gelebilmesi için gerekli zemini şartlar hazırlamıştı. Artık Halk Partisi'nin önünde, gelişmeye devam ederken değişen iç ve dış şartların gerektirdiği değişikliği yapmak veya mevcut durumu olduğu gibi muhafaza etmek şeklinde iki yol bulunuyordu. Bu durumu bilmenin tehlikesiyle, bilinen halin güveni ve belki de hayat ile ölüm arasında bir tercih olacaktı. Bilinen halin güveni istikametinde çok partili sisteme geçiş iktidardaki hükümetin bilerek aldığı bir karar olmuştur (Ulus, 6 Ocak 1944); (Cumhuriyet, 6 Eylül 1945). Yavaş yavaş yürürlüğe konan bu karar, toplumsal değişmeyi hem hızlandıran hem de onun yönünü değiştiren zincirleme tepkiler doğurmuştur. İktidar partisi C.H.P. katı devletçiliği ile iktisadî sıkıntıya sebep olduğu ve lâikliği eksik ve yanlış tatbik etmesi gibi iki noktadan ağır tenkide uğruyordu (İslâm Ansiklopedisi, 1988: 403). Muhalefetin güçlü sesi olan D.P.'nin hürriyet ve eşitlik ilkesi vazgeçilmez mücadele sloganı olmuştu (Cumhuriyet, 12 Ocak 1947). C.H.P. yavaş yavaş iç tüzüğünde ve programında yaptığı değişikliklerle normal bir parti hüviyetine girmeye ve halka yaklaşmaya başlamıştır (Cumhuriyet Halk Partisi VII. Büyük Kurultayı, 1948). Her iki parti de yönetiminin politikasını uygun görmeyen aşırılarca şiddetle eleştirilmiş bu eleştiriler C.H.P.'de aşırı olanların parti içi etkinliklerine son verilmesine yol açmıştır (Dünya, 17 Kasım 1958); (Giritlioğlu, 1965: 119); (Çavdar, 1985-1986: 2025, 2026). C.H.P.'nin başka siyasî partilere de hak tanıyarak önce kendi fikir sisteminde ve iç yapısında gerekli ayarlamaları yapmak zorunluluğu ile daha genç ve liberal düşünceye sahip, çok partili sistem, tartışma hürriyeti taraftarı olan ılımlılara yerini bırakmıştı. Bunlardan ilki olan Hasan Saka 10 Eylül 1946 günü başbakanlığa getirildi. Hasan Saka Kabinesi'nin takip ettiği liberal siyasetin sınırlarına bir süre sonra gelinmiş, gerginlik ortamında bu işi kabullenebilmiş olan Hasan Saka iktidarı zor bir dönemin atlatılmasında etkili olabilmisti (Vatan, 14 Ocak 1949). Görünürde siyasî serbestliğin yanında dinî, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda da köklü değişimler yer alıyordu. Hükümetin siyasetini de bunlara göre ayarlamak gerekiyordu. İnönü, yeni hükümeti kurmakla görevlendirmek için temasta bulunduğu dört kişiden birisi olan Şemsettin Günaltay'a Hilmi Uran'ın tavsiyesi ile hükümeti kurma görevi veriyordu (Dünya, 3 Aralık 1958). Günaltay'ın kendisi Ankara Üniversitesi'nde profesördü. Mutedil, politik ve kültürel meselelerde liberal, din konusunda anlayışlı ve dengeli (Vatan, 6 Şubat 1949) bir görüşe sahip biri olarak tanınıyordu. Günaltay, 16 Ocak'ta kabinesini kurdu. Kabinesini oluşturanların çoğu genç ve ılımlılardandı¹⁰. 16-24 Ocak'ta Prof. Günaltay yeni kabineyi açıkladı ve 42 aleyhte, 394 oyla meclisten güven aldı (T.B.M.M. T.D.: 203-206).

2.3.1. Hükümet Programı

Başbakan Şemsettin Günaltay Büyük Millet Meclisi'nde programını okumaya, hükümetin bu görevi, içinde bulunduğu şartları kavramış bir şekilde üzerine aldığını belirterek başlamıştır. Programda genel amaçlarda; demokratik rejimin ülke için vaadettiği aydın, geleceği yaklaştıracak tedbirleri almanın kendileri için bir vazife olacağı, 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak en teminatlı bir şekilde yapılması için ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirlerin göz önünde bulundurulacağı, toplumun temelini sarsacak ve genç demokrasinin taze bünyesini kemirecek zararlı cereyanlardan yurdu korumanın vazifelerin başında sayılacağı belirtilir. Seçim Kanununu değiştirmek gerektiği kabul edilir (Aydın Tarihi, Ocak 1949: 37-43); (Akşam, 25 Ocak 1949); (Aydın Tarihi, Nisan 1949:83) İç işlerinde; her derecedeki memurların kendi sorumluluğu ile beraber yetkisini bilerek görevlerini yapmaları ve böylece vatandaşların işlerini onlara beyhude zahmet vermeksizin görmelerini ve halkın devlet işlerinde çalışanlara karşı gönülden sevgilerini sağlamak azminde olacakları (T.B.M.M. T.D.: :163), kanunu kendilerine rehber bilerek cesaretle

¹⁰ Hasan Saka Kabinesi'nden, Günaltay Kabinesi'ne alınmayan yalnız F. Ahmet Barutçu' dur. 16 Ocak 1949, Cumhuriyet, Ulus; Başbakan, Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay tarafından hazırlanan Bakanlar Kurulu Listesi şu şekilde idi: Başbakan Şemsettin Günaltay (Sivas), Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim (Kocaeli), Devlet Bakanı Nurullah Esat Sümer (Antalya), Cemil Said Barlas (Ekonomi ve Ticaret Bakanı) 07.06.1949, Adalet Bakanı Fuat Sirmen (Rize), Millî Savunma Bakanı Hüsnü Çakır (Samsun), İç İşleri Bakanı Emin Erişirgil (Zonguldak), Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak (Sivas), Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal (Kocaeli), Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu (Bingöl), Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan (İzmir), Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Said Barlas (Gaziantep), Vedat Dicleli (Diyarbakır) 07.06.1949, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemâlî Beyazıt (Maraş), Gümrük ve Tekel Bakanı Fazıl Şerafettin Bürge (Kocaeli), Tarım Bakanı Cavit Oral (Seyhan), Ulaştırma Bakanı Kemal Satır (Seyhan), Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sırer (Sivas), İşletmeler Bakanı Münir Birsal (İzmir) 07.06.1949. Günaltay Kabinesi'nde genç, ılımlı ama meşhur olan Nihat Erim, İsmail Rüştü Aksal, Kemal Satır ve Cemil Said Barlas'a da yer verilmişti; T.B.M.M. T.D., 141-142; T.B.M.M. T.D. 533.

çalışmayı yurt içinde huzurun başlıca teminatı saydıkları dile getirilir (T.B.M.M. T.D.: 164); (Ayn Tarihi, Nisan 1949: 84). Millî savunmada; ülke bütünlüğünün teminatı olan millî müdafaanın her dâvanun başında tutulacağı, millî savunma işlerinin bugünün ihtiyaç ve icaplarına göre idaresi için tertip ve tedbirleri almak kararında olacağını ifade edilerek (T.B.M.M. T.D.: 162, yeryüzünde barış ve güvene ulaşmayı, gereklerine bağlılık ile en büyük ideal sayacağı üzerinde durulur. Dış işlerinde; milletler arasında iyi geçinmeyi, yeryüzünde sulh ve emniyete ulaşmayı en büyük ideal saymakta devam edecekleri, siyasetin ana vasıflarının ittifak ve taahhütlere ve dostluklara bağlılık, açıklık ve dürüstlük olduğu (T.B.M.M. T.D.: 162-163) söylenir. İktisatta; ülkede iaşesini karşılamak, millî endüstriye gerekli hammaddelerle işletme malzemeleri sağlamak, döviz kaynaklarını kuvvetlendirmek ve iktisadî kalkınmanın temelini teşkil etmek ve üretimi artırmak üzere ziraatın beş yıllık bir gelişme programına bağlanacağı, özel sermayenin iktisadî sahalarda girişeceği teşebbüslerin teşvik edileceği ve kolaylaştırılacağı, temayülleri göz önünde tutarak bazı kısıntılara ve geniş tertiplere gitmeyi kararlaştıracakları (T.B.M.M. T.D.: 164) beyan edilir. Sosyal hayatta; Türk inkılabının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunacakları bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanıdıkları, din öğretiminin ihtiyarî olması esasına sadık kalarak vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacakları, ancak lâiklik prensibinden ayrılmasına asla imkân tasavvur edilmeyeceği ifade edilir (T.B.M.M. T.D.: 163)¹¹. Özellikle din perdesi altında uyuşturucu hurafelerin yeniden hortlamasına, dinin siyasete ve şahsî menfaatlere alet edilerek bir ihtiras aracı olmasına müsamaha edilmeyeceğine dikkat çekilir.

Günaltay'ın yaptığı yeniliklerin başında gizli oyla güven istemesi olmuştu. Gizli oya müracaat edilmesi durumunda güvensizlik oyu verenlerin sayısı daha çok olabileceği ihtimaliyle, dolayısıyla bir dedikoduya yol açabileceğinden yeni başbakan gizli oyla güven istemekle bu çeşit dedikoduları önlemişti. Yeni kabinenin program konusunda yaptığı bir diğer yenilik, parti grubundan güvenoyu alır almaz programını B.M.M.'nde okumayı beklemeden neşretmişti. Hükümet'in gelecekteki icraatını herkesin öğrenerek üzerinde düşünüp bir fikir edinmesi ve Meclis'te tartışıldığı zaman söylenen sözlerin, ileri sürülen yorum ve yapılan tenkitlerin kıymetinin daha iyi ölçülebilmesi mümkün olmuştu.

2.3.2.İcraatları

Günaltay Hükümeti'nin ilk icraatı Nihat Erim başkanlığında on bir kişilik bir teknik heyet kurulması oldu. Bu heyetin amacı bir seçim kanunu hazırlamak için fikir, görüş ve teklifler olarak ön hazırlık yapmaktı. Taahhüt edilen seçim kanunu ile ilgili çalışmalar başlatılmıştı. Hükümetin programı doğrultusunda gerçekleştirdiği icraatları şunlardı; seçim zamanlarında siyasî partilerin devlet radyosundan yararlanmalarının kabulü (T.B.M.M. T.D.: 720); (Ayn, Tarihi Nisan 1950: 14), İstiklâl Mahkemesi'nin kaldırılması (T.B.M.M. T.D.: 488);(Düster: 1007);(T.B.M.M. Kanunlar Dergisi: 671), Türk büyüklerinin türbelerinin ziyarete açılması, ilkokullarda din derslerinin okutulması, imam hatip liseleri ve ilâhiyat fakültesinin açılması, diyanet işlerinin organizasyonu, Türk Ceza Kanunu hakkındaki 163. maddenin de içinde bulunduğu değişiklik ve seçim sistemine gizli oy-açık tasnif ve hâkim teminatının getirilmesi (T.B.M.M. T.D.: 706); (T.B.M.M. Kanunlar Dergisi: 511-549)¹². Günaltay Hükümeti, Batı bloğuna bağlı bir dış politika belirlemiş olan Türkiye'nin, Batı bloğunu meydana getiren bir teşkilâtlanma sürecinin içinde yer alabilmek için uğraşmıştır. 8 Ağustos 1949'da Avrupa Konseyi'ne üye olmaya davet edilerek, Türkiye Batı bloğunun siyasal ve kültürel nitelikteki teşkilâtına katılmıştır¹³. Batının askerî teşkilatı Nato'ya girebilmek için yoğun çaba harcamış, Batı ile bütünleşme çabalarının bir sonucu olarak Türkiye 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Ağustos 1949'da Güney Kore Cumhuriyeti tanınmıştır. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı içinde sürekli Batılı devletlerle birlikte davranmış ilki Mart 1950'de olmak üzere takip eden aylarda da Nato'ya üyelik için başvurularında bulunmuştur (Gönlübol-Ülman, 1969: 240-245); (Armaoğlu, 4B: 447-449, 517-521); (Gerger, 1985-1986: 538).

14 Mayıs 1950 günü ülkenin tamamında genel seçimler huzur ve güven içerisinde gerçekleşmişti (Cumhuriyet, 26 Mayıs 1950). 14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimler neticesi Türkiye'de iktidar halkın isteği doğrultusunda el değiştirdiği gibi 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi tek parti iktidarının da artık muhalefete düşmesi demektir.

2.3.3.Demokrasiye Geçişteki Rolü

¹¹ Yeni hükümet, "Basın hürriyetini âzamî derecede teminat altına alan ve aynı zamanda vatandaş şeref ve haysiyetini kıskançlıkla koruyan Batı demokrasilerinin mevzuatını örnek tutacağını" vaat etmekle istediği şey de basın hürriyetine tam olarak saygı gösteren Batı demokrasilerinin kanunlarına benzeyen bir kanun olmasından başka bir şey değildir; *Cumhuriyet* 25 Ocak 1949.

¹² 16.2.1950 Tarih 5545 Sayılı Kanun; Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki 2800 Sayılı Kanunda bazı değişiklikler yapılmasına dair olan 3665 Sayılı Kanuna Ek Kanun, *Düster* (1949), 23.3.1950 Tarih 5633 Sayılı Temsil Ödeneği Hakkındaki Kanuna ek kanun ile Diyanet İşlerine ödenek konulmuştur; 163. Madde ile ilgili, *T.B.M.M. Kanunlar Dergisi*, 1015; *Düster* (1431); Ayrıca bu hükümet döneminde 23.3.1950 Tarih 5632 Sayılı Kanunla Millî Kütüphane kurulmuştur; *T.B.M.M. Kanunlar Dergisi*, 1344.

¹³ 5456'nolu 12.12.1949 tarihinde Avrupa Konseyi'nin kurulması hakkında imzalanmış olan statünün onanması gerçekleştirilmiştir; *T.B.M.M. Kanunlar Dergisi*, 77.

Başbakan Günaltay, çok partili demokratik hayata Atatürk'ün sağlığında geçmek istediğini belirtmekle birlikte, Atatürk'ün, kendisiyle Yalova'da yaptığı görüşmede; *"Tarihçi Profesör, görüyorsun ya henüz vakit kavrayacak dereceye gelmemiştir"* dediğini hatırlar. O, bu işi kendisinin hükümeti döneminde gerçekleştirme kararlılığını şu şekilde ifade etmektedir; *"Hedefim; seçim kanununu ne bir partiye, ne bir zümreye, ne de hükümete mal etmek değil, doğrudan doğruya Türk milletine mal etmektir"*¹⁴. Seçim Kanunu'nun çıkarılmasından sonra bazılarının *"mesele kanununun çıkarılmasında değil, icraattadır"* dediklerini duyduğu zaman O, bu soruyu kendi kendine sorduğunu, bunun için önce Meclis'e, memurların hiçbir parti ile hiçbir münasebeti olmaması hakkında bir tasarı teklif etmeyi kararlaştırdığını söyler. O'na göre demokrasi rejiminin yerleşmesi için ilk temeli seçim kanunudur. Ondandır tecelli edecek iradenin ahenkli bir şekilde yürümesinin temin edilmesidir. Günaltay'ın yukarıdaki belirtilen düşüncelerinin temelinde, tam ve sağlam bir demokrasi idaresi kurulduğu zaman milletin gerçek varlığını gösterecek olduğu görülür (Aydın, Tarihi Nisan 1949: 79-80). Başbakan Günaltay, millî iradeye verdiği önemi ve amacını şu sözleriyle ortaya koyar; *"Türk milleti, iradesinin huzur içinde sükun içinde tecellisini istemektedir. O'nun arzusuna tebaan temenni ve ümit ederim ki, seçim mücadeleleri ancak prensipler ve esaslar üzerinde cereyan etsin ve dünyaya karşı Türk milletinin, mütekâmil bir millet olduğu ve bu idareye lâyık bulunduğu ispat edilsin"* (Aydın Tarihi Mart 1950: 68). Günaltay'ın Cumhuriyet Halk Partisi Grubu ve Hükümet üzerindeki etkili ikna ve telkinleri ile demokrasiye olan samimi inancını¹⁵ iktidar olarak çıkardığı seçim kanunu ile göstermiş, icraatıyla onu perçinlemişti. Daha sonraki siyasî parti liderlerine demokrasinin erdemliliğini unutulmayacak bir şekilde yerleştirmişti. Günaltay Hükümeti, demokrasi ve çok partili hayattan artık geriye değil ileriye doğru gitmenin bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

3. M. Şemsettin Günaltay'ın İlmî Faaliyetleri

3. 1. Kitaplar

3.1.1.Fennin En Son Keşfiyatından (Günaltay, 1328)

M. Şemsettin (Günaltay)'ın Midilli İdâdîsi Müdürü olarak görev yaptığı sırada kaleme aldığı bir eserdir. *"ilmen, irfanen bizi geride bırakmış olan Batılılar, bu tür yayınları ile bizi derin derin düşündürmelidir"* diyerek, başladığı eserini sınırlı dimağların uğraştığı bu sahada söz konusu olan bu fen'i teoriden mümkün olduğu oranda arındıracak sade ve açık bir şekilde anlatmıştır (Günaltay, 1328: 3-4). Telsiz telgraf, telsiz telefon, telsiz telemekanik ve televizyon bahislerine eserde yer verilmiştir. Esir¹⁶ bahsinde en son keşifler ve nazeriyeler gösterilmiş esir-i ziya, mevcat-ı esriye (dalga) (Günaltay, 1328: 81-189) hakkında bilgiler verilmiş, katod, lenar, rontgen veya x ışınları, radyoskopi, radyografi, radyoaktif cisimler, iyonlar ve elektronlar, fenni nazariyelere ait önemli bilgiler de muhtevası içindedir. Bahsedilen konuların açık ve anlaşılır olmasına özen gösterilerek şekillere de yer verilmiştir.

3.1.2.Zulmetten Nura (Günaltay, 1915)

M. Şemsettin (Günaltay)'ın ilk eserlerinden biri olan bu çalışma, Doğuda ortaya çıkan Batıya göre müspet ilimler öğrenimi ile dinini takviye eden birinin eseri şeklinde takdim edilmektedir. Eser ile dine dönük iftiraları, bu iftiraları ortaya atanları göstermek, İslâmiyet'in ne olduğu, ortaya konulmak istenmiştir (Günaltay, 1915: C). Söz konusu esere dönük M. Akif (Ersoy) 'in *"Benim Şemsettin'im"* dediği takriz yazısında; okuyanın, eseri tavsiye etmeleri, okuyamayacak olanlara anlatılması, uykudan silkinip kalkınmak için sadece bu eserin yetişemeyeceğinden söz ederek herkesin ayrı ayrı fedakârlıklarda bulunmaları gerektiği belirtilmektedir. Eserde Müslümanların aramak, araştırmak daha sonra da ümitsizliğe düşmemeleri gerektiği üzerinde durulur (Günaltay, 1915: C,H,V,Z). M. Şemsettin Günaltay'ın fikir ve düşüncelerinin yer aldığı bu eserde; kökleşmiş kanaatlerin hakikati görmeye engel olacakları, sessizliğin sebebinin dâhilî, Avrupa'dan merhamet dilemenin beyhude, Avrupa'nın kendi ülkeleriyle niçin bu kadar alakadar, bütün Avrupa'nın kendilerinin parçalanmalarını niçin istediği, hayatın bir mücadele, insanlarda din fikrinin ne zaman başladığı, dinin gerekliliği, İslâmiyet'in özelliği, İslâmiyet'in ilmin düşmanı olmayıp en samimi koruyucusu, İslâm dininin ahlâkî fazileti, ilerlememize engel olanın İslâmiyet değil kendilerine öğretilen Müslümanlık olduğu, İslâm dininin ilerlemeye ne kadar müsait olduğu, ilmiye sınıfının soysuzlaşması ve Müslümanların cehalete sürüklenişi, ilerleyen medreseler ve hizmetleri, soysuzlaşan medreseler ve mazeretleri, medreselerin ıslahı ve yeniden kuvvetlendirmeye olan ihtiyacı, tekkeler ve millî ruha olan etkileri, Tanzimatçılık devri ve sonuçları, millî asabiyetin uyandırılması, Anadolu'nun yaralarının sarılması için oluşturulması gereken heyetler, Anadolu'da beli kırılan ırk ve çaresi, Anadolu'ya fenni heyetlerin ve özellikle ziraat heyetlerinin gönderilmesi gerektiği, sosyal yaralardan biri olarak kabul edilen evlilik meselesi sosyal inkılâbın nasıl olacağı, gelecek neslin eğitim ve öğretim meselesi, eğitim ve öğretim

¹⁴ Basın toplantısında *"Başbakan Şemsettin Günaltay'ın Memleket Meseleleri Hakkında Demeci"*; B.C.A. 030 01. 12. 72. 3; Aydın Tarihi (Mayıs 1949), 42.

¹⁵ Başbakan Günaltay, adli teminat konusunda, *"Halk Partili arkadaşlarımı iknaya çalışırım"* diyordu; Aydın Tarihi (Mayıs 1949), 49-50.

¹⁶ Esir, Kainatı dolduran ve bütün cisimlere nüfuz eden, fizikcilerce ışık hareket ve elektrik gibi şeylere nakil vasıtası hizmeti gördüğü kabul olunan, tartısız, elastiki ve akıcı hafif bir cisim; Ferit DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 279.

esaları, ebeveynin eğitim ve öğretimdeki görevleri, okullar ve öğretmenler, okullarda eğitimin durumu, orta dereceli okullarda dinî bilimlerin öğretimi, ahlak eğitimi, sağlığı koruma, beden eğitim ve egzersizleri, tabiat bilgisi ve matematik öğretimi, yabancı dil öğretimi, Arapça, Farsça öğretimi, Türkçe öğretimi, tarih ve coğrafya öğretimi, kaza ve kader meselesi, İslâm'da kaza ve kaderin fatalizm olmadığı, İslâm'da tevekkül ve kader, Kurân-ı Kerim'de kaza ve kader ile ilgili sözler, içtihadın her asır için zorunlu ihtiyaç olduğu, içtihadın anlamı ve hangi hükümlerde içtihat olunabileceği, içtihat kapısının kapandığı günden itibaren İslâm ümmetine ilerleme kapılarının da kapandığı, bir ilim heyeti için içtihat kapısının açılması gerektiği (Günaltay, 1915: s. 9-10, 11-21, 14-26, 27-31, 32-36, 37-41, 47, 47-50, 51-64, 65-71, 65-71, 72-90, 91-152, 153-158, 160-166, 168-176, 176-186, 187-192, 193-208, 210-219, 220-225, 227-252, 253, 260-262, 268-272, 273-282, 283-288, 289-296, 297-302, 303-311, 312-319, 320-326, 330-336, 338, 339, 340-342, 344, 345, 346-348, 349-351, 352-361, 362-372, 373-378, 382-383, 385-393, 394-401, 402-405.) gibi konulara yer verilmiştir.

3.1.3.Hurafattan Hakikata (Günaltay, 1332)

Geçmişte yükselip gelişmeye koşan Müslümanların diniyle bugün gerilemeden esarete sürüklenen İslamların dini arasındaki farkları göstermek, hurafelerin menşelerini araştırmak düşüncesi ile yazılmış bir eserdir. Yorum ve değerlendirmeler Kurân'a ve sahih hadislerle dayanılarak yapılmıştır (Günaltay, 1332: 5-6). M. Şemsettin Günaltay'ın fikir ve düşüncelerinin yer aldığı bir diğer çalışma olan bu eserde; İslâmiyet'in hurafelerden etkilenmesinin gerçek sebeplerini tahlil edebilmek için İslâm dininin ortaya çıktığı Arap Yarımadası'nın sosyal ve fikrî durumu, İslâmiyet'in ilk devri, İslâm akidesine Emevîler ile birlikte vurulan ilk darbe, İslâm da birliği sarsan ihtiraslar; İslâmiyet ve İran, İran ruhunun İslâm ruhuna üstünlüğü, İslâm ruhunun nasıl ve kimler tarafından bozulduğu (mezhepler-tarikatlar), dinî, sosyal ve siyasî anarşistler; karmatî takımı ve İsmailiye mezhebi, anarşist dervişler çetesi haşşaşın, İmam-i Ali'ye tapınan takım, Afrika'da İsmailiye mezhebi, şeyhlik postundan saltanat tahtına, Dürzîler ve Nasırîler, Batinîye mezhebinin Anadolu'daki etkileri; Rafizilik, Sufilik, Bektaşilik, İslâmlar arasında kardeşliğin sağlanmasını, mezhep nefretlerinin ortadan kaldırılmasına bağlı olduğu, hurafe mecmuaları ve benzerleri, ölümlere prestij: türbeler ziyaretgâhlar, batıl itikatlar, Müslümanları kurtarmak için İslâm'ın saflığının iade edilmesi gerektiği, İslâm da birinci esasın akıl olduğu, bir Müslüman'ın kolay kolay kâfirlikle suçlanamayacağı, İslâm'ın zorbalık dini olmadığı (Günaltay, 1332: 6-22, 28-70, 71-78, 79-85, 90-102, 103-134, 140-148, 150-182, 183-189, 190-194, 198-205, 206-233, 235-262, 263-282, 283-295, 296-309, 316-329, 331-334, 337-347, 348-352) gibi konular tetkik edilmiştir.

3.1.4.İslâm Tarihi (Günaltay, 1922-1925);

M. Şemsettin (Günaltay), bu eseri derin bir boşluğu doldurmak amacıyla kaleme almış olup eser, vesika itibarıyla Doğu kaynaklarına, usul itibarıyla de Batı yazarlarına dayanmaktadır. İslâmiyet'in yaptığı büyük inkılâbın mahiyetinin ve büyüklüğünün tam anlaşılabilmesi için İslâm öncesi Arap tarihinin tetkik edilmesine olan ihtiyaç belirtilmiştir. Dolayısıyla bu eserde İslâm-Arap kabileleri tarihine yer verilmiş eski yazarların ve oryantalistlerin eserlerine başvurulmuştur. Eserin yeni devri yükseltmek bilgi ve kültür, medeniyet, hürriyet alanlarında diğer İslâm milletlerine de rehberlik etmesi sorumluluğu ile kaleme alındığı üzerinde durulmuştur (Günaltay, 1922-1925: 10-13). Eserde; Arabistan'ın tabii durumu, İslâmiyet'in ortaya çıkacağı yerin coğrafi sınırları, Arabistan Yarımadası'nda yaşayan kabileler ve medeniyetleri (Günaltay, 1922-1925:16-30,31-311) incelenmiştir.

3.1.5.Tarih-i Edyan (Günaltay, 1922)

M. Şemsettin (Günaltay) tarafından dinler tarihi, insanlığın ruhî ve fikrî gelişme safhalarını, bu safhaların farklı bir şekilde hissedilerek görülmesini, tam anlamıyla ortaya koymak itibarıyla en fazla araştırılması gereken bir konu olarak görülmüştür. Dinler tarihi, tarihi felsefe ve medeniyet tarihi esası, sosyolojinin de kaynağı addedilmiştir. Birçok saha gibi ilmin bu önemli şubesinin de ihmâle uğradığı üzerinde durulmuştur. Eserin bu şubeyi yeniden açmak gibi bir amaca dönük olduğu belirtilmiştir (Günaltay, 1922: 3-6). Eserde; dinler ilmi, dinler tarihi, dinler felsefesi, dinler ilminin ortaya çıkışı gelişmesi ve tarihçesi, dinler ilminin İslâm ilminde durumu, dinin mahiyeti, dinlerin tasnifi (Hegel'in Fon Hartman'ın tasnifi, İslâm ulemasına göre dinlerin tasnifi), insanlıkta din fikrinin menşei, insanlık için dinin gereği, dinî hayatın eski şekli (animizm, naturizm, fetişizm, totemizm) Afrika'da ki vahşi kavimlerin dinî, Amerika eski halkı dinleri Okyanus halkı dinleri, Çin'de ki dinler, Konfüçyüs, hayatı ve mezhebi, Taoizm, Budizm, Japonların dini, Japonların mukaddes kitapları (Günaltay, 1922: 7-14, 15-18, 22-34, 36-39, 66-205, 206-218, 218-232, 232-241, 258-302, 306-308) vb. konular incelenerek insanlığın en ilkel ve en eski zamanlarından en yakın devirlere kadar itikat ve inanç alanındaki gelişmeler ele alınmıştır.

3.1.6.Felsefe-i Ülä İspat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri (Günaltay, 1339-1341)

Eser ile insanlığı ezelden beri işgal eden meselelerden önemlilerine temas edilmiş ve insanların bu meselenin çözümü yolunda neler düşünmüş, hangi yollara yönelmiş, ne gibi nazariyeler kurmuş oldukları tasvir edilmiş, bu yollarda hangisinin daha sağlam daha makul olduğu araştırılmıştır. Hıristiyanlıkta papaların din adına telkin ettikleri ile dinden uzaklaşmış Hıristiyanlığın akaid ve usulü insanlığın hayalî

esasları olduğu için insanlığın zekâsının gelişmesi ve bilimlerin ilerlemesi neticesinde rağbet edilmekten düşmüş olmasının tabii olduğu belirtilmiştir. Esası akıl üzerine kurulmuş olan İslâm dininin ruhî, ahlâkî mükemmelliğe teşvik etmiş, ilme karşı hiçbir zaman hiçbir suretle karşı bir durum almamış olduğu aksine her konuda akıl ve ilim tarafına yönelmeyi emretmiş olduğu üzerinde durulmuştur. Eserin konusu ispat-i vacip ve ruh nazariyeleridir. Bu bahis ve nazariyelerin herkes tarafından anlaşılabilmesi için mümkün olduğu kadar açık ifade ile tetkik edilmiştir. M. Şemsettin (Günaltay)'in fikir ve düşüncelerinin yer aldığı, felsefi nazariyeleri değerlendirdiği bu eserde; marifet-i beşeriye, ilim ve felsefe arasındaki farklar ve münasebetler materyalist hayat nazariyeleri ve bu nazariyelerin bozulması Allah'ın varlığının delilleri hayat ve ruh nazariyeleri, hayatı inşâ eden hayat nazariyeleri, beşeriyette ruh fikrinin oluşumu, ruh göçümü, hayatın cevherleri akidesi ve safhaları, ruh hakkında ilk felsefî yorumlar, İslâm felsefesinin ruh âlemi nazariyeleri, materyalist mezhep ve maddecilerin ruh hakkındaki düşünceleri, tenkidi, paralelizm mezhebi, Bergson nazariyesi panteistlerin nazariyesi (Günaltay, 1339-1341: 9-21, 27-68, 162-176, 69-119, 120-129, 130-161, 177-283, 303-463, 463-469, 470-499), gibi konulara ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Felsefe-i Ūlâ İspat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri tetkik edilmiştir.

3.1.7.İslâm'da Tarih ve Müverrihler (Günaltay, 1923-1926)

Eser, İslâm tarihi ile Türk tarihinin İslâmî döneme ait bölümler için giriş niteliğindedir. Batı dünyasında tarih araştırmalarının bilimsel metotları tespit edildikten sonra eski kaynaklar incelenmiştir (Günaltay, 1923-1926: 2-12). İslâm tarihi ile İslâmî döneme ait Türk tarihi için kaynak olacak eserler oldukça fazla ve çeşitli olup, bu eserler konuları açısından; genel tarihler, özel tarihler, tabakât ve biyografilere ait kitaplar, mesleklerle ilgili kitaplar şeklinde kitaplar olup, ayrıca İslâmî dönemlerde ki dinler ve mezheplere politika ve yönetim işlerine, edebî ve toplumsal hayata ilişkin tarih araştırmalarına kaynak olacak birçok kitaplardan söz edilebileceği ifade edilmiştir (Günaltay, 1923-1926: 12-18). Eserde tarihî araştırmalar için kaynak olabilecek 74 esere yer verilmiştir.

3.1.8.- Maziden Âtiye (Günaltay, 1923)

M. Şemsettin (Günaltay), bu eseriyle gençlikte, millî tarihi, millî ruhu, millî seciyeleri araştırma ve arama, yeni hayatta yükselmek için gereken ilkeleri belirleme gayelerine doğru bir şevk uyandırmak amacını taşımıştır. Adı geçen bu eser O'nun, fikir ve düşüncelerinin yer aldığı bir başka eseri olup, ele alınan tahlil ve değerlendirmelerde bulunulan konular şunlar olmuştur; Bir millet geleceğini ancak kendi belirler millî hâkimiyet şahsî saltanat, Türk'ün zaferi millî ruhun harikasıdır, Türkler tarihin tanıdığı en eski milletlerden biridir, Türk tarihi sosyal tipini ilk çevresi yaratmıştır, Türklerin gelecekteki tarihî yollarını tabiat hazırlamıştır, Türk, tarihin millet olarak tanıdığı en esaslı milletlerden biridir, Türkler, tarihin tabiat safhasına girdikleri zamandan bugüne kadar, Türkler ve İslâmiyet, Oğuz Türkleri İslâm dünyasını ne halde bulmuşlardı, Türklerin İslâmiyet uğrunda fedakârlıkları, Hıristiyan dünyası karşısında Türkler, Millî seciyeler, Türklerde hükümetçilik ve askerlik seciyesi millî töre ve yasalar, maziden âtiye geçerken, geleceği kurmak ve yükseltmek için, kurtuluş yolu, muhafazakarlık-Cezrîlik (Radikalizm), yeni Türkiye yeni bir eğitim yöntemi takip etmelidir, millî hâkimiyet devrinde Bab-ı Âlî memurluğunun ruhu değişmelidir, Yeni Türkiye'nin hedefleri, eğitimin genelleşmesi ve birleştirilmesi meselesi (Günaltay, 1923: 9-16, 17-26, 27-29, 30-45, 53-54, 55-63, 64-81, 82-115, 116-125, 126-152, 155-184, 186-231, 233-240, 241-257, 258-269, 270-276, 276-279, 285-290, 291-298, 299-302, 303-304, 309-316).

3.1.9.Müntehab Kıraat (Günaltay, 1339-1341)¹⁷

Muallim Naci "Allah", Mehmet Akif "Tevhid", "Safahat-ı Hayattan", "Fatih Camii", "Seyfi Baba", "Elaksar'da", Namık Kemal "İslâm Ahlakı", "İslâmî Birlik", "İstiklâl", "Grubu Afitab", Faik Ali, "Mihrac", Mehmed Seyyid "Hz. Ömer'in Adaleti İcratına Dair", Ali Ekrem "Münacaat", "Endülüste Bir Arap Seyyahı", "Feryat", Mehmet Halim, "Ölüm Nedir?", İsmail Safa, "Zavallı İhtiyar", "Tehlil" (Kelime-i Tevhid)", Mirza Sadık, "Figannâme", Tefik Fikret "Kamisi Yusuf" (Yusuf'un Gömleği), "Hüsniün Gazabı", Mehmed Seyyid "Hz. Ali'nin Bir İhtiyarla Kader Hakkında Muhavvesi (Karşılıklı Olarak)", Naim Hazım "Karatay Medresesinde", Hüseyin Siret, "Gelibolu Hamzabey Sahili ve Oradaki Ayazma İçin", Abdülhak Hamid "Ziraat Ticareti", İbrahim Alaaddin "İyilik Doğruluk", M. Ekrem "Olanlar Feyziyab İntibah-ı Asâr Kudretten Alırlar Hisse-yi İbret Temaşa-ı Tabiattan", Elmalı Hamdi "Hamd ve Minnet Sanadır Ya Rab" ve Sami Paşazâde Sami'nin "Pederimin Mezarından" gibi şiir, karşılıklı konuşma, münacaata yer verilmiştir. Sebilürreşad'da yayınlanan Hz. Muhammed'in veladet-i humayunlarının da bulunduğu eserde; M. Şemsettin (Günaltay) in'de yazıları mevcut olup herhangi bir sıra takip etmemiştir. M. Şemsettin (Günaltay)'in fikir ve düşüncelerinin de görüldüğü bu eserde ki yazılarında; ilk Müslümanların dini sağlamlıkları, her türlü insanî duyguları, mefkûrelerine feda ederek imanlarının zaferi için baba evladına, kardeş kardeşine, evlat babasına kılıç çekmekten çekinmedikleri, İslâm'ın bedevî Arapların ruhunda oluşturduğu inkılâbın ne kadar büyük olduğu üzerinde durulmuştur (Günaltay, 1339-1341: 37-41, 45, 46-56, 57-60, 62-66, 99-107).

¹⁷ Eser Darülhilafelerde son safhada okunan kitap niteliğinde olup, çeşitli medreselerde öğretimi kabul edilmiştir.

3.1.10. İslâm Dini Tarihi (Günaltay, 1924)¹⁸

İslâm dini tarihinin yazılmasında çekinmeye ait bir kayıttın olmaması gerektiğinin belirtildiği eserde yöneltilen iftiraların esassız olduğu, ilmî hüviyetle tetkik edilerek takip etmenin mümkün olduğuna değinilmiştir. Zira dinin ilmî ve karşılaştırmalı tarihlerinden başka yerde ananevî tarihlerinin olduğu belirtilmiştir. İslâmiyet hiçbir tenkitten yılmadığına vurgu yapılmıştır (Günaltay, 1924: 3-4). Bu eserde İslâm'ın ortaya çıktığı asırda Doğu'nun durumu, İslâm'ın ortaya çıktığı bölgenin tabiatı (Günaltay, 1924: 16-27, 27-220) gibi konular ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

3.1.11. Mufassal Türk Tarihi (Günaltay, 1340-1341)

M. Şemsettin (Günaltay)'in millî tarihi büsbütün ihmâl etmenin de doğru olmayacağını ve bu boşluğu doldurmak görevini üstlendiğini söylediği bir eserdir. Eserin yazılışında İslâm devrine kadar Batı lisanlarına tercüme edilen Çin ve vakayinâmelerine müracaat edilmiş verilen bilgilerin bir kısmı özellikle bu vakayinâmelerden alınmıştır. Bu eser yalnız bir vakayinâme mahiyetine sahip değildir. Kitapta Türklerin sosyal, medenî, siyâsî, askerî müesseselerinin de vesikaların müsait olduğu derecede aydınlatılmasına gayret edilmiştir. Siyâsî ve sosyal inkılâpları belirli sınırlar çerçevesinde gösterebilmek için dünya ölçüsünde bir mahiyet almış olan Türk tarihinin başlıca üç büyük çağda araştırılması uygun görülmüştür (Günaltay, 1340-1341: 3-18).

Birinci ciltte; Türk tarihinin kaynakları, dünyanın çevresi, yukarı Asya'nın eski halkları, Turan ve aslı Turaniler, Elâmlar ve Sumirler, Ural-Altay milletleri, Ural-Altay milletlerinin göçleri ve istila yolları, Moğollar ve Tunguzlar (Günaltay, 1340-1341: 27-32, 33-55, 50-96, 131-150) ile Türk tarihinin tetkiki gereken diğer bazı konular birinci. ciltte giriş adı altında belirtilmiş olup, diğer ciltler doğrudan doğruya Türk tarihine ayrılmıştır.

İkinci ve üçüncü ciltte; millî destan Türklerin menşei (Koyunlar-Doğulular), Koyunlu devleti, Koyunlu devletinin yıkılışı, Koyunlu devletinde dâhilî ihtilâller. Orta Asya'nın Çinliler tarafından istilâsı (Koyunlu devletinin dağılması), Koyunlu devletinin parçalanması ve sona ermesi, Kuzey Koyunlular devleti ve akıbeti, Güney Koyunlular devleti ve akıbeti (Günaltay, 1340-1341:3-8, 9-149, 150-168, 169-179, 180-195), Uluhan Hanlığı, Çau Hanlığı, Hiya Hanlığı Kuzey Leang Hanlığı, Doğulular, Batı Koyunluları, Avrupa'da Koyunlular, Orta Asya ve Avrupa'da Doğulular (Cücenler-Avarlar), Maverâünnehir ve Kuzey Hindistan'da Koyunlular (Akkoyunlular veya Heftalitler) (Günaltay, 1340-1341:5-33, 34-57, 58-70, 71-79, 94-192,193-207) ele alınan konular olmuştur.

Dördüncü ciltte; Göktürk Hakanlığı Tukyü Hakanlığı'nın azamet devri, iç mücadeleler ve Tukyü Hakanlığı'nın parçalanması, Tukyü Hakanlığı'nın yeniden yükselişi, Göktürk Hakanlığı'nın tekrar yıkılışı, Doğu Göktürk Hakanlığı'nda fetret devresi, Doğu Göktürk Hakanlığı'nın fetreti devrinde Tölesler, Seyritarduşlar, Dokuzoğuzlar, Öte Asya'da Çinliler, Doğu Göktürk (Tukyü) Hakanlığı'nın ikinci devresi, (Orhun veya Karakurum Türkleri), (Doğu Göktürk Hakanlığı'nın kuruluşu), iç karışıklıklar ve hakanlığın yıkılışı (Günaltay, 1340-1341: 3-12, 13-181, 182-185, 211-306) tetkik edilmiştir.

Beşinci ciltte; kitabelerde hayret verici zaferleri terennüm edenler Orhun Türkleri ki Doğu Tukyular adı atında belirtildiği, asıl Türk milletinin bir kısmını oluşturdukları, bu asırda Türklerin ikinci bir önemli kısmının da Batı taraflarında ikamet ettikleri, Çin tarihçilerinin öncekilere Doğu Tukyular adını verdikleri gibi ikincilere de batı Tukyular ismiyle yer verdikleri üzerinde durulmuştur. Eserde; Batı Göktürk Hanlığı'nın kuruluşu, Batı Göktürk Hanlığında ihtiras mücadeleleri, Batı Türkistan'da Çin hâkimiyeti, Çin hâkimiyeti altında Batı Hanlığı, Türkesler, Göktürk teşkilât ve âdetleri, Göktürklerin yazıları, Çin İmparatorluğu'nda Türkler, Uygurların din ve medeniyetleri, Kırgızlar, Karluklar, Karahitaylar, Doğu Avrupa'ya Türk akınları (Avarlar, Hazar Türkleri, Peçenekler, Kıpçaklar, Bulgar Türkleri), İslâmiyet'in Orta Asya'ya doğru genişlemesi sırasında Maverâünnehir ile Sind ve Ceyhun nehirleri arasındaki sahalının durumu, İslâmiyet'in ortaya çıkışı ve doğuya doğru yayılışı esnasında Sogud'luların ahlâk ve âdetleri (Günaltay, 1340-1341: 15-20, 15-112, 117-129, 129-158, 159-181, 182-191, 192-207, 207-211, 213-222, 223-23, 235-237, 245-267) gibi konular da yer almıştır.

3.1.12. Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumî Vaziyeti (Günaltay, 1933)

Yedinci Yüzyıl başlarında Çin'de büyük bir imparatorluk kurmuş olan Tang'lar Orta Asya için yaman bir komşu oldukları, imparatorluğun dış güvenliğinin temini Büyük Gök Türk (Tukyü) Hakanlığı'nın saçılmasına bağlı olduğu, Tang'ların Türk birliğini parçalamak için siyâsî entrikalar çevirmeleri neticesi bu büyük hakanlık doğulu ve batılı adlar ile bölündüğü (Günaltay, 1933: 3), Türk ülkelerini Çin İmparatorluğu'na bağlamak için temelli bir teşkilât kurulduğu (Günaltay, 1933: 4-5), türlü entrikalarla Türk birliğini bir daha sarsıp parçaladıkları, Göktürk (Tokyu) devletlerinin kolayca dağılmalarına siyâsî

¹⁸ İslâm Dini Tarihinin II. Cildi 1341 tarihinde basılmış olup, Araplarda hurafe ve kehanet, cahiliye devri Araplarında falcılık, cahiliyette kadın ve nikah, cahiliyette sosyal teşkilât, cahiliyette sosyal sınıflar gibi konular yer almaktadır.

kuruluşlarının da pek müsait olduğu (Günaltay, 1933: 6-7), Çin İmparatoruna, Kutluk Devleti Hakanına, Türkesler Hanına kurtuluşlarını arz etmekle vakit geçirdikleri ve Araplara karşı onların korumalarını bekledikleri (Günaltay, 1933: 34-52), Emevîler devrindeki fetihlerde mefkûrenin yayılması gibi ulvî bir amaç aramanın zor olduğu (Günaltay, 1933: 59, 72, 82-83), eserde ele alınan konuların başlıcalarını oluşturmuştur.

3.1.13. Mezopotamya-Sümerler, Akatlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular, Mitannîler, İkinci Babil İmparatorluğu (Günaltay, 1934a)¹⁹

Eserle, Mezopotamya, coğrafi durumu, Sinearın ilk sakinleri Sümerler, Sümer tarihinin efsaneler devri, Arkaik metinlere göre Sinear tarihi, tarihin karanlıkları arasında Sümerlerin Kiş ve Keş krallıkları, Sümerlerin Lağaş ve Umma siteleri, Sümerlilerin ıslahatçı ve kanunu kurucu hükümdarlarından Urukagina devri, Arkaik devirde Sümerlerin Üçüncü Uruk sülalesi, Samî kavimler ve samîleşmiş kavimler, Sinearda yapılan kazı ve araştırmalar (Günaltay, 1934a: 3-67), bütün keşifler ve tetkikler Samîlerin kıyılarında görüldükleri zamanlardan Sinear'da asırlarca bir geçmişe sahip yüksek Sümer medeniyeti bulunduğu ortaya konulmuştur. Eserde; Samîlerin Sinearı istilası, Akatların fetihleri ve Sümer medeniyetinin yayılma sahası, Akad İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Sinear döndüncü uruk sülalesi Guti'ler, Guti'leri Sinearı istilası, Sinear'da Sümerlerin üçüncü ur sülalesi, üçüncü ur sülalesinin yıkılmasından sonra Sinear Larsa ve İsin krallıkları Sinearda Elâmlar, Sümerler ve Amürüler mücadelesi, Sümerlerin dini, Sümerlerin mabudlarının vasıfları şekil ve kıyafetleri, Sinear'da ilâhlaştırılan kahramanlar, mabetleri, yüksek rahipler, prensler ve Sangular (Sahirler, Kâhinler, İlâhiciler), günah telakkisi, mükafat ve ceza, ölüm-cenaze merasimi ahret, Amürlüler ve Birinci Babil İmparatorluğu, Hammurabi zamanı, Birinci Babil devletinin yıkılması. Etilerin Sinear'ı istilası, Kassitler ve Sinear'da Kassit Krallığı, Kassit Kralığı'nın yıkılışından İkinci Babil İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar Sinear, Milattan önceki ikinci bin başında Ön Asya'da Samîler-Orta Asya'lular rekabeti, yukarı Mezopotamya'da Subariler ve ilk Asurlular, Sümer ve Eti medeniyetlerinin ilk Asurlulara etkisi. Mitanniler ve Nehorina devleti, Büyük Asur İmparatorluğu, ikinci Babil İmparatorluğu, Ninuva ve Babil imparatorlukları zamanında Asurlular ve Kaldeliler, Ninuva ve Babil medeniyetleri (Günaltay, 1934a: 71-109, 109-125, 150-160, 160-169, 169-170, 181-206) adlı konular yer almıştır.

3.1.14. Suriye ve Palestin (Günaltay, 1934b)²⁰

Eserin muhtevası içerisinde bulunan konular şunlar olmuştur; Suriye ve Filistin'in coğrafi durumu, tarih öncesi ve tarih başlarında Lotanu'da Orta Asyalılar ve Samîler, Prehistorik devirlerde Mısırın Orta Asyalılar tarafından istilâsı, Tarihî devirde Suriye ve Palestin'de etnik gruplar, Kenanîler, Fenikeliler, İkesuslar, Firavunlar idaresinde Suriye ve Palestin, Suriye ve Palestin'de Eti hegemonyaları, Etiler ve Firavunlar arasında Lotuna'da hegemonyalık mücadelesi (Günaltay, 1934b: 3-4, 9-12, 13-17, 18-26, 31-42, 52).

3.1.15. Türk Tarihinin İlk Devirleri Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind (Günaltay, 1937)

Çin'de Neolitik medeniyeti kuran hâkim zümrelerin menşei meselesi ile ilgili son keşif ve tetkiklerin Çin'de bu ilk medeniyeti kuran fatih halkın anayurdunun Türkistan olduğunu meydana koyduğu, Türklerin Kuzey Çin'e inmeleri M.Ö en aşağı üçüncü bin içinde olduğu tahmin edildiği, (Günaltay, 1937: 3-5) Gerek Çin'deki Mezopotamya Yang-Tse ve Hoang-Ho nehirleri arası ve gerek Irak'ta ki Mezopotamya yani Fırat ve Dicle nehirleri arası Türkistan'dan gelen halk tarafından fethedilmiş ve medenileştirilmiş olduğu üzerinde durulan (Günaltay, 1937: 6) eserde; Çin tarihinin efsaneler devri, Çin, Sümer ve Altay mitolojileri arasındaki münasebetler mitik kavramlar devri, Çin tarihinin tufan devri ve Çinlilerin nuhu, Çin'de arkaik ilk sülale ve Hiya hanedanı, Şang veya Yin sülalesi, Çeo'lar devri, eski Çin dünyası, uzak ve yakın Doğu arasındaki münasebetler, eski Çinlilere göre dünya, eski Çin'de sosyal sınıflar, eski Çin'de din, eski Çin'de edebiyat ve menşenin dili, Lao-Tse, Lao-Tse mezhebinin sonradan aldığı şekil, Taoizm, Kogn-Tse hayatı ve mezhebi. Türk tarihinin ilk devirleri ve eski Hind, Hindistan halkı, Orta Asya brakisefallerinin Sind medeniyeti, Hindistan'ın Aryalar tarafından istilası, Hindistan'da kastlar, vedalar devri, veda tefsirleri, Hind kozmogonisi, Brahmanizimden doğan sistemler, Buda Sakyamuni mezhebinin esasları, M.Ö. VI. Asırdan itibaren Hindistan tarihi, ilk Hint İmparatorluğu (Günaltay, 1937: 11-38, 42-57, 58-120, 154, 159-160, 190-298) gibi konuların yer almıştır. Çin medeniyetinin beşiği Sarı ırmak havzası olup, bu bölgedeki insanların Hiya'ların sonlarına doğru yani M.Ö. 1700 yıl önce maden (bronz) devrine girmiş buldukları ortaya konulmuştur. Sind medeniyetinin bir taraftan Sümer diğer taraftan da ilk Çin medeniyetlerine benzeyen olması bu medeniyeti kurmuş olanların da Orta Asya'dan gelmiş olduklarını gösterdiği belirtilmiştir.

3.1.16. Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elâm ve Mezopotamya (Günaltay, 1987: 1987)

¹⁹ Bu müsveddenin ait olduğu bölüm Yakın Şark Anadolu, Mezopotamya, Ege Havzası, Musul ve Suriye, Mezopotamya; aynı zamanda "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin müsveddeleri.

²⁰ Bu müsveddenin ait olduğu bölüm; Yakın Şark: Anadolu, Mezopotamya, Ege Havzası Mısır ve Suriye). Ayrıca Türk Tarihi'nin Ana Hatları Eserinin Müsveddelerinde, İbraniler, Suriye ve Palestin, Mezopotamya, Sümerler, Akadlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler, İkinci Babil İmparatorluğu, gibi konular da mevcuttur.

Medeniyet tohumun önce Elâm ve Sinear'da beliren filizlerinin buralarla Yakın Doğu'nun diğer bölgelerinde geliştiği, Anadolu'dan Ege bölgesine taşıyıp, buradan da Avrupa'ya yayıldığı, medeniyet filizlerinin doğuş devirleri, serpilme çağlarını yakından takip etmenin insan topluluğunun yükseliş safhalarını incelemek bakımından önem arz ettiği, Yakın Doğu'nun eski tarihinin kendileri için dünya kavimlerine oranla daha önemli olduğu ifade edilen bu üç ciltlik eserin ilk cildi; Türk tarihinin ilk devirlerinin Yakın Şark-Elâm ve Mezopotamya şeklinde toplanmış ve ele alınan konular şunlar olmuştur; Ön Sümerlerden medeniyet izleri en eski görünen Ön Asya tarihinde Elâmlılar, Sümerler, Samiler, Akad İmparatorluğu, Amürüler ve Birinci Babil İmparatorluğu, Kassitler, Subariler, Büyük Asur İmparatorluğu, İkinci Babil İmparatorluğu (Günaltay, 1987: 187-354, 293-313, 509-522, 552-594) çevresi, Prehistorik devri, kuvvetli devirleri, medeniyetleri (devlet teşkilâtı dinî ve veraset usulü, hukuk, malî teşkilât, edebî ve ilmî hareketler dinin kaynakları, günah telâkkileri) sanatı, Sümer kültürünün yayılış sahası, Sümer, medeniyetinin rönesansı vb. Sinear'ın Sus'un Elâm kültürleriyle Türkistan'ın Anav, Hind'in Mohancadoaro, Çin'in Honon kültürleri arasındaki bağlar (Günaltay, 1987: 107, 26).

3.1.17. Tarih Lise I (Günaltay, 1939) ²¹

Tarihin yardımcı bilimleri ile bunların tarih ile münasebetlerinin belirtildiği Günaltay, 1939: 1-2) eserde; Prehistorik çağın devirleri, Anayurtta en eski devletler, Anayurtta büyük Hun İmparatorluğu, ilk devirler medeniyeti (Eski Türk Medeniyeti), İskit İmparatorluğu, Çin, Hint, Elâm ve Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Suriye ve Filistin, İran, Ege havzası, Roma (Günaltay, 1939: 3-15, 16-18, 19-25, 26-40, 41-47, 41-47, 48-60, 61-73, 74-105, 106-140, 141-177, 178-205, 206-226, 227-300, 317-405) gibi konular kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ele alınan bu konularla ilgili devrin yazılı belgeleri, Yunan, Roma kaynaklarıyla, son asırlarda yapılan araştırmalarda ele geçen yazıtlar ve türlü sikkelere yer verilmiş, konular ayrıntılı bir şekilde ele alınıp akıcı, açık anlaşılır bir ifade kullanılmıştır. Eserde resimlere, (alet ve eşyalar, insanların yaşayışlarını gösteren tablolar, insan kafaları, heykel, mabet, kale yapısı, mumya yapılışı, savaş arabası, çivi ve hiyeroglif yazı, mezarlar, ticaret gemisi, savaş gemisi, duvar kabartmalarındaki askerler, senatonun toplantı hali, form meydanı vb.) renkli haritalara, (Orta Asya Hun imparatorluğu Çin, Mısır İmparatorluğu, Fenikeliler ve İbraniler, İskender İmparatorluğu, İskender İmparatorluğu'nun parçalanması, Türklerin ana yurdu ve göç yolları, Büyük Hun İmparatorluğu M.Ö. 174, Topa devleti, İskit İmparatorluğu, Hint, Elâm, Sümer, Akad, Asur, M.Ö. 2000'de Ön Asya Eti İmparatorluğu, Frikya Devleti, Mısır, Babil, Asur, Med, Lidyalılar, İran İmparatorluğu M.Ö 525, Eski Yunan ve Ege Havzası, Fenike Yunan müstemlekeleri, Makedonya, Roma İmparatorluğu M.Ö. 264 - M. 395, Eski İtalya), başlıca önemli olayların tarihleri ve indekse yer verilmiştir.

3.1.18. Yakın Şark II. Anadolu, En Eski Çağlardan Ahameniş'ler İstilasına Kadar (Günaltay, 1987)

Anadolu'nun Paleolitik devirlerinden başlayarak Ahameniş'lerin Ön Asya'yı istilâları zamanına kadar geçen eski çağlar tarihine ait olan bu eserde; Anadolu'nun coğrafi yapısı ve iklimi, Anadolu tarihinin tarihçesi, Anadolu'nun Prehistoryası, Anadolu da tarihi çağlar, eski Hatti imparatorluğu büyük Hatti imparatorluğu, Hatti kültür tarihi, Güney-Doğu Anadolu, Büyük Hatti İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Anadolu, Hatti Beylikler çağı, Doğu Anadolu, Orta Anadolu, Batı Anadolu, Güney - Batı Anadolu ve Güney Anadolu, İran istilâsından sonra Anadolu (Günaltay, 1987: 1-74, 75-316, 317-359, 360-364), gibi bölümlerle protohattiler, Luviler ve Hattiler, Hurri - Mitani'lerle Urartular, Yeni Hatti beylikleri, Ege göçleri, Akalar ve Friklerin devirleri, medeniyetleri ayrı ayrı incelenmiştir.

3.1.19. Yakın Şark III. Suriye ve Filistin (Günaltay, 1947)

Yeni olayların Yakın Doğu'da yol açacağı siyasî, ekonomik ve fikrî gelişme tesislerinin bu bölgenin bir parçası olan Anadolu'da da hissedebileceği münasebetiyle kaleme alınan ve Suriye ve Filistin'in prehistorik devirden başlayarak eski çağlar tarihini ihtiva eden eserde; Suriye ve Filistin'in coğrafi durumu en eski çağlardan M.Ö. XII. yüzyıla kadar Suriye-Filistin M.Ö. XII. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar Suriye-Filistin (Günaltay, 1947: 1-286) genel başlıklar altında ele incelenmiştir. Suriye ve Filistin'in toprak ve iklimi, prehistorik devirlerdeki durumları, istilâları ve etnik grupları, firavunlar idaresi, Hatti hegemonyası Büyük Hatti Krallığı ile firavunlar arasında Suriye ve Filistin hegemonyası mücadelesi, komşu milletlerin Suriye ve Filistin'e kültür tesirleri, Suriye ve Filistin'de Aramiler, Ârâmilerin medenî rolleri, sosyal ve din hayatları, Fenike ve ilk halkı Fenike medeniyeti üzerinde durulan bahisler olmuştur. Ayrıca, Filistin ve İbraniler, İbrani krallığı, Yahuda krallığı, Babil esaretinden sonra İsrail Oğulları, Romalılar idaresinde Yahudiler, İbranilerin dini, sürgünden sonra Yahudilerin dinî durumu (Günaltay, 1947: 289-313, 379-392, 395-430) başlıkları altında da; Filistin'deki etnik kavimler, İsrail Oğulları, Musa'nın

²¹ Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürlüğü'nün 83-5931 sayılı ve 30-VIII-1939 sayılı emriyle birinci defa olarak 2000 sayı basılmıştır; Ayrıca bu eser aynı matbaa tarafından 1941 yılında Maarif Vekilliği Talim ve Terbiye Heyetininin 2-7-1939 tarih ve 86 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiş ve Neşriyat Müdürlüğü'nün 83-5878 sayılı ve 19-VII 1941 tarihli emriyle ikinci defa olarak 4000 sayı basılmıştır.

şahsiyeti ve eseri, Hâkimler devri, monarşinin kuruluşu, İsrail Oğulları krallığının parçalanması Filistin üzerinde Âsur hegemonyası, Ahemenişler, Selevkoslar idaresinde Yahudiler, Filistin de siyasî bakımdan Roma idaresi VIII. yüz yıl yarısından Babil esaretine kadar dinî durum, peygamberler tarafından yapılan telkinlerin ilk izleri, sürgün dönüşünden sonra Yahvizm, İbranilerin mukaddes kitapları ve mahiyetleri, Yahvizmden doğan mezhepler ele alınmıştır.

3.1.20. İran Tarihi, En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar (Günaltay, 1987)

En son buluntulardan faydalanılarak hazırlanan bu eserde, İran'ın coğrafi durumu, M.Ö. III. ve II. Binde Güney-Batı İran, M.Ö. XVIII. yüzyıl ortalarından XII. yüzyıl ortalarına kadar Anzan ve Sus kralları, Yeni Anzan ve Sus Krallığı, İran'ın kültür tarihi, M.Ö. III. ve II. binde Kuzey ve Batı İran, Med İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu, Ahemenişler devri medeniyeti (Günaltay, 1987: 1-15, 17-72, 73-86, 87-258, 259-333) tetkik edilmiştir. Sümer medeniyeti ile Hazar Denizi ötesindeki eski medeniyet arasında yakın bir münasebet bulunduğu İran'ın ilk defa doğudan gelen bir halk tarafından iskân edilmiş olduğu Yakın Doğu medeniyetinin doğudan batıya yayılış merkezleri Hozistan ve Mezopotamya'nın ilk halkları ile İran doğusu halkı ve hatta Kuzey Hind'in halkı arasında esaslı bir bağlılık bulunduğu gösterilmiştir.

3.1.21. Yakın Şark IV (Günaltay, 1951)

Yakın Şark'ın daha önceki yayınlanan üç cildinde (Elam-Mezopotamya, Anadolu, Suriye - Filistin) bu bölgenin prehistorik devirlerinden başlayarak İran Ahemenişlerinin bütün Ön Asya'yı otoriteleri altında birleştirdikleri zamana kadar geçirdiği tarihî safhalar ayrı ayrı belirtilmiştir. Üçüncü ciltte ise İsrail Oğulları tarihini bölmek için Filistin - Fenike tarihi Romalıların istilasına kadar getirilmiştir.

Bu dördüncü ciltte Yakın Doğu ülkelerinin Ahemenişler hâkimiyeti altında birleştikleri zamanlardan bu bölgelerin kesin olarak Roma İmparatorluğu altına girdikleri devre olan İsa'nın doğum tarihi başlarına kadar uzayan karışık devrenin tarihini ihtiva etmiştir.

Eserde; Pers hâkimiyeti altında Yakın Doğu (Yakın Doğu ülkelerinin ilk defa tek otorite altında birleşmesi, tek hükümet idaresinde birleşen Yakın Doğu ülkelerinde malî ve idarî teşkilât, Ahemenişler devrinde Yakın Doğu ülkelerinin idare şekli, Ahemenişlerin genişleme ve çekilme hareketlerinin ekonomik, sosyal ve siyasî sonuçları, Yakın Doğu'nun tek otorite altında birleşmesinin Akdeniz medeniyet ve kültürüne etkisi) İskenderle halefleri çağında Yakın Doğu (Ahemenişlerin yıkılışlarından sonra Yakın Doğu Selevkos İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar Yakın Doğu, İskender fetihlerinin fikir, din ve medeniyet alanındaki etkileri, Selevkos İmparatorluğu'nun parçalanması, Selevkos İmparatorluğu'nun geçici dirilişi), Yakın Doğu'da Romalılar (Romalıların Ön Asya işlerine karışmaları, Antakya'da taht mücadelesi, Selevkosların tahtına hâkim olan Kleopatra ve oğulları M.Ö. III. yüzyılda Yakın Doğu ve Akdeniz'de ekonomik ve sosyal gelişme), Selevkoslar devrinde Ön Asya'da kurulan küçük devletler (Nabatiler, Bitinya Krallığı, Gölva veya Galatların Küçük Asya'ya geçişi Galatların idarî ve siyasî teşkilâtı, Bergama Krallığı, Bergama Medeniyeti) (Günaltay, 1951: 11-54, 55-111, 112-170, 171-253) incelenmiştir. Yakın Doğu'nun beş asırlık devrine ait olayların akışını takip eden bu cildin hacminin büyüklüğü yüzünden iki fasıkülle ayrılmıştır.

3.1.22. Hürriyet Mücadeleleri (Günaltay, 1958)

Osmanlı Devleti'nin çöküş devrindeki zorbalık, soygunculuk ve boğuşmalar açıklanmış (Günaltay, 1958: 4, 11, 14, 26-27, 51-52, 61-67), hürriyet ve demokrasi ile ilgili fikir ve öneriler bulunan eserde, basın hürriyeti, toplantı hürriyeti, adliyenin bağımsızlığı, demokrasilerde partiler, partilerin gerekliliği, millî liderler, demokratik rejimde parti, siyasî partiler ve fonksiyonları, seçimde azınlıkta kalan siyasî partiler (Günaltay, 1958: 73-75, 76-79, 80-81, 82-87, 88-89, 90-93, 94-96) gibi konulara yer verilmiştir.

3.2. Makaleler, Tebliğler, Konferanslar

3.2.1. Türk Tarihinin Ana Kaynaklarından Camiüttevarih ve Fazlullah Reşidüddin (Günaltay, 1937: 165-179)

Türk tarihinin İslâm devrinde yazılan ana kaynaklardan en önemlisi olup, İlhanîler zamanında kaleme alınmış olan bir eserdir. Camiüttevarihin Türk tarihi açısından önemli olan kısmı birinci cilttedir; Türk kavimlerinin ortaya çıkışı ile bir takım şubelere ayrılmasında çeşitli boy ve urukların durumundan bahsedilen birinci bölüm bir başlangıç dört kısma ayrılmıştır. Başlangıçta Türklerle iskân edilen bölgelerin coğrafi durumlarından, sınırlarından, değişikliklerinden ve bu bölgelerde oturan Türk boylarından bahsedilmiş birinci kısmın da ise Oğuz boyları, menkıbeleri ve Oğuz efsanesi üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda Moğollardan ve Moğol boylarından, üçüncü kısmın da başlı başına birer hükümet kurmuş olan ve diğer kısımlarda söz edilmemiş olan Türk boylarından, dördüncü kısımda ise Moğolların Durlegin ve Nirun boylarından bahsedilmiştir. Kitabın ikinci bölümü ise Moğol, Türk kavimlerinin tarihlerine özellikle Cengiz'den itibaren Gazanhan zamanına, çeşitli ülkelerdeki Moğol devletleri tarihlerine ait olmuştur (Günaltay, 1937: 70-171). Türk oldukları kesin olan bazı boyların Moğollardan sayılmış olmalarına rağmen Türk tarihi açısından, Arap, Acem ve Türk dilleriyle yazılmış tarih kitaplarının en kıymetlisidir. Camiüttevarihin'in ikinci cildi ise içindekiler itibarıyla birinci cilt

kadar önemli olmamakla birlikte Hind ve Çin tarihleriyle İsmailiye fırkasından bahseden kısımları önemlidir. Camiüttevarihe Timuriler zamanında bir zeyl yazdırılmıştır (Günaltay, 1937: 173).

3.2. 2.İbni Sina ve Mantık (Günaltay, 1937: 1-24)

Türk bilginini İbni Sina'nın mantığın öncelikle ne verebileceğini araştırdığı, mantığı o surette tanımlayıp açıkladıktan sonra kanunlarını tespitte çalıştığı belirtilen araştırmada İbni Sina'nın kanaati; Mantık bir aleti kanuniye olduğu, fikrin doğru ve yanlışını ayırmaya, bilinenlerden bilinmeyenlere erişmeye hizmet ettiği, fakat bu hizmetin mutlak değil, bağımlı olduğu, çünkü başlangıçların öncesi ne ise neticesi de ona göre ortaya çıkmasının tâbi olduğu, mantığın aldığı veren bir makine olduğu, eğer başlangıç ve öncesi bilgi de bir hata olursa bu hata birbirine bağlı karşılaştırmalarla gittikçe büyüyerek özellikle hatadan ibaret bir meslek vücuda gelebileceği, bunun sorumluluğunu mantığa yüklemenin doğru olmadığı şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca, İslam düşünürleri, Aristo ve Farabî'den sonra İbni Sina'ya "Muallim-i Salis" demek suretiyle büyük şahsiyetin mantığa hizmetini anlatmak istedikleri, felsefenin bütün parçasını ve şubesini sıkı bağlarla düzene koyan İbni Sina'nın, mantıkta da açık bir metot, sağlam bir usul tatbik ettiği, Farabî'nin dağınık bir halde bıraktığı bahsedilen yerleri birleştirip, düzenlediği üzerinde durulmuştur (Günaltay, 1937: 3, 5).

3.2.3.İslâm Dünyasının İnhitatu Sebebi Selçuk İstilasını mıdır? (Günaltay, 1938b: 73-88)

Çalışmada IX ve X. asırlarda Müslüman doğuda büyük bir hız alan ilim hareketinin, takip eden asırlarda durması ve Doğu'nun yavaş yavaş yoğunluğu artan bir cehalet kâbusu ile örtülüşü durumu Selçuk istilâsının bir sonucu gibi gösterildiğini belirtilerek, bu iddiaların esassız ve realiteye zıt olduğunu göstermek Müslüman dünyasındaki lâik, ilim ve felsefe hareketinin nerede ve kimler tarafından yaratılmış, hangi dimağların yardımı ile hızlanmış olduğunu ve sonra bu hareketin ne gibi sebeplerin etkisi ile durduğu konular tetkik edilmiştir (Günaltay, 1938b: 81-84, 85).

3.2.4.Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi (Günaltay, 1938c: 337-365)

Araştırma ve incelemede Türk Tarih Tezi ortaya atıldığı zaman tarihçi diye geçinen bazı kişilerin sınırlı bilgileriyle yabancı yorumlara göre yazılmış eserlerden toplanan bilgilere dayanarak ulu orta tenkitlere başladıklarına değinilerek, imparatorluk devrinde yabancıların üstün gelme çabası altında inleyen ve bütün hakları ayaklar altına alınmış olan Türk'ün tarihine ancak altı yüz senelik bir süre verildiği, imparatorluğun gerçek kurucuları olan Selçuk Türklerinin unutturularak, şerefli olarak görülenlerin, imparatorluğun Türk olmayan unsurlarına dayandırıldığı üzerinde durulmuş, Birinci Türk Tarih Kongresinin eşsiz Türk dehasının karanlık içinden bulup çıkardığı Türk Tarih Tezi, yine o dehanın ilmî esas ve metotlara dayanılarak açıklandığı belirtilmiştir (Günaltay, 1938c: 338). Türkistan'ın en eski kültür merkezi ve Türklerin ana yurdu olduğu Brakisefal ırkın ana yurdunun Orta Asya olduğu Türklerin beyaz ırktan olup anayurtlarının Moğolistan olmayıp Türkistan olduğu, Sümerler başta olmak üzere Ön Asya'nın Azyanik denilen kavimleri ve Etilerin Orta Asya'dan geldikleri kazı bulgularına, Doğu tarihi hakkında eski vesikaların ilmî esaslara göre tetkiklerine ve nihayet geniş ve kapsamlı yüksek bir ilim görüşüne dayanan bir gerçek olduğu kesin bir şekilde ortaya konulmuştur (Günaltay, 1938c: 339-365).

3.2.5.İbni Sina'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi (Günaltay, 1940: 1-37)

Çalışmada İbni Sina'nın ölümünün 900. yıl dönümünde O'nun felsefede, tıpta ve diğer ilimlerdeki başarıları, özelliklileri belirtilirken ırkî meselesinin de araştırıldığına temas edilmiş, İbni Sina'nın milliyeti ile ilgili ortaya konulan hükümler; şahsî isimlerin ırkî hüviyeti belirlemesi konusunda mutlak bir delil olarak alınmasının tehlikeli sonuçlar verebileceği düşüncesinden hareketle şahıs isimleri ancak başka delillerle bir sonuç çıkarma aracı olabilir. Bahsedilen dönemlerde Türk isminin anlamı bu gün ifade ettiği anlamlardan farklılıklar gösterir. Cuzicanî'ye yazdırılmış olan tercümeyi halinden çıkarılan bilgiye göre Büyük Doğu Mütefekkirinin babası Belhli, anası Buharalıdır (Günaltay, 1940: 12-15). Bu yurtlarda da evvelce Sakaların yerleşik halk olarak bulunduğu görülür, şeklinde olmuştur (Günaltay, 1940: 20-23).

3.2.6.Abbasoğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü (Günaltay, 1942a: 177-205)

Avrupalı tarihçilerin Abbasoğulları İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükselişini İranlılarla Araplara mal etmek istedikleri ancak ana kaynaklar bu olaylarda rolü İranlı ya da Arap zannedilenlerin çoğunun Türk olduklarını gösterdiği (Günaltay, 1942a: 178) ifade edilen incelemede Türklerin rolü; Türkler, Abbasoğulları İmparatorluğu'nu Müslüman dinini tehdit eden düşmanları ezebilmiş, parlak zaferleriyle birlikte ilmî, medenî, maddî, idarî alanlardaki parlak başarılarıyla Abbasoğulları İmparatorluğu'nda en önemli rolü oynamışlar, İslâm İmparatorluğu'nda vicdan ve fikir hürriyetini bu parlak devirde büyük ilgi ile himaye etmişlerdir (Günaltay, 1942a: 195-205) şeklinde belirtilmiştir.

3.2.7.Selçuklular Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu (Günaltay, 1943: 59-99)

Çalışmada, bahsi geçen dönemde İslâm dünyasını ve Selçuk oğullarının rolü; Oğuz Türkleri, Selçuk oğullarının başbuğları altında Müslüman dünyasının geleceğini ellerine aldıkları zaman İslâm dünyası acıklı maceralar içinde çırpınıyordu. Küflü hurafeler arasında kudretli, adil ve azimli bir sima ile Selçuk oğulları sahneye çıkmıştır (Günaltay, 1942b: 80-98) şeklinde ortaya konulmuştur.

3.2.8.İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekilleri (Günaltay, 1951a: 691-707)

Araştırmada cahiliye devrindeki mevcut durum ortaya konulmuş İslâmiyet'in yaptığı inkılâbın büyüklüğü şu şekilde bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur; Doğu kaynaklarında "*Cahiliye Devri*" denilen İslâm'dan önceki asırlarda Hicaz Yarımadası dışında oturan halk çok iptidâî bir göçebe hayatı yaşıyordu. Arap zümreleri dinî ve sosyal hayat tarzı itibarıyla ateşperest Sasanîlerin ve Hıristiyan Bizanslıların kültür etkileri altında Arap toplumundan nispeten uzaklaşmışlardı (Günaltay, 1951a: 691). İslâmiyet'ten önce Araplar arasında cinsî münasebet anlamında kullanılan nikâhın çeşitli şekilleri mevcuttu. İslâmiyet, cahiliye devri örf ve âdetleri, hayat tarzı, hayat anlayışı üzerinde bir çok değişiklikler yarattığı gibi kadın düşkün olan bu kavmin nikâh şekilleri ve kadın anlayışları üzerine etkili dönüşümler yapmıştır. Peygamberin bu önemli inkılâbı safha safha tatbik etmek suretiyle gerçekleştirme yöntemini uyguladığı görülür. Nihayetinde tek bir kadınla evlenmek adalet, hak ve ahlâk açısından mutluluk yoludur (Günaltay, 1951a: 702-706).

3.2.9.Üniversiteyi Açış Dersi "*Türklerin Ana Yurdu ve Irkı meselesi*" (Günaltay, 1939/41: I-XIV)

İncelemede Türklerin Ana yurdu ve ırkı meselesi ile ilgili ulaşılan neticeler şunlardı; Devam ede gelen bir anlayış olarak Türk Ana yurdunun Altayların Doğu ve Çinlilerin Tatan dedikleri çevre, bu günkü Moğolistan havalisi olduğu yönünde idi. Dolayısıyla Türklerin de bu bölgelerin diğer kavimleri gibi sarı ırka mensup oldukları sonucu çıkarılıyordu (Günaltay, 1939/41: I). Batılı yazarları bu yanlışlığa sürükleyen, Doğu kaynaklarının yanında bu çalışmada da yer verilen, Moğollar devrinde İran'da yazılan Camiüttevarih adlı meşhur eser idi (Günaltay, 1939/41: II). Aşağı Mezopotamya'da yapılan kazı dünya medeniyetinin menşei hakkında tarihî anlayışı alt üst ettiği gibi Ön Asya medeniyeti ile eski Orta Asya medeniyeti ve bu vasita ile eski Çin ve Hint medeniyetleri arasında ilişki ve bağ izlerini de ortaya çıkardı. Bulgular eski Mısır da dâhil olmak üzere eski Ön Asya milletlerine ilk kültürünü veren kaynağın Sümer kültürü, Sümer medeniyeti olduğunu gösterdi. Sümerlerin Mezopotamya'nın yerleşik halkı olmadıkları bir gerçek olup, Sümerler bitişken bir dil konuşan brakisefal insanlardı. Çin'de ve Kuzey Hindistan'da ilk medeniyeti kuranlarla, Ön Asya'da; Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'da ilk medeniyeti yapanların ataları, Türkistan'da ortak bir medeniyet demetleri altında yaşayan aynı kavme mensup bulunuyorlardı (Günaltay, 1939/41: XI-XIV).

3.2.10.Başbakan Prof. Şemsettin Günaltay'ın Nutku (Günaltay, 1949)

Nutuk'ta Patoloji Kongrelerinin beşincisinin toplanma yeri olarak Türkiye'nin seçilmiş olmasının memnurlukla karşıladığını ifade edilmiş, farklı milletlere mensup yüksek ilim adamlarının insanlığın faydası ve mutluluğu yolundaki ortak gayretlerinin birleşmesine imkân veren bu gibi kongrelerin sadece ilmî verimlilik açısından değil, birbirlerinden uzak bölgelerde yaşayan milletleri yaklaştırmak, birbirlerine tanıtmak ve karşılıklı sevgi ve güven havası içinde hepsini insanlık camiasında kaynaştırmak imkânını sağladığından dolayı faydası ve önemine değinilmiştir. Üzerinde durulan konular şunlar olmuştur; Çeşitli hastalıkları karşılaştırılmalı bir şekilde incelemenin verimli sonuçları tıp sahasında olduğu kadar ziraat alanında da büyük ilerlemelere keşiflere yol açmış ve açmaktadır (Günaltay, 1949: 3). İnsanlığı ızdıraplar içinde kıvrandıran sebepler yalnız görülen hastalıklar olmayıp çeşitli sebep ve sarsıntıları yüzünden bu gün buhranlar içinde çırpınan insanlığın huzur ve sağlığa kavuşması için sosyal ve ahlâkî hastalıkların önlenmesi bunların tedavi çareleri aranması yolunda ilgili bilginlerin iş birliği etmelerine büyük ihtiyaç vardır (Günaltay, 1949: 4).

3.2.11.Farabî'nin Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri (Günaltay, 1950: 423-436)

Çalışmada, Farabî, dimağları kaplayan cehalet ve taassup bulutlarını dağıtmaya çalıştığı, ilmî araştırma sahsında dogmatik çıkmazlar dışında geniş bir serbest düşünce yolu açtığı, yeni metotlarla yeni doktrinlere dayanan felsefî bir sistemle kozmolojisini açıklayan bir plân çizdiği belirtilmiştir. Farabî'nin siyasi ünite olarak düşündüğü ideal site hüviyeti ve idare şekliyle onların birliğini oluşturan hükümetin ortak başkanına tanıdığı yetkiler, göz önüne alınca filozofun başkanlı bir cumhuriyet rejimini tercih ettiği anlaşılmıştır. Türk filozofu bununla da kalmayarak, insanlığın ancak XX. asırda ve iki büyük dünya savaşının yarattığı faciaları gördükten sonra düşünebildiği dünya devletleri birliği fikrini bin yıl önce insanlık ideali olarak ilk defa ortaya atmıştır (Günaltay, 4 Aralık: 434-436) şeklinde gösterilmiştir.

3.2.12.Şarkî Tokyo (Türk) Hakanlığında Fetret Devresi M.630-681 (Günaltay, Şarkî Tokyo: 247-270)

Araştırmada Çin'in menfaatına ulaşmak için uyguladığı politika ve bu politikanın neticesi; Miladî VII. asır ortalarına doğru Türk dünyası, fecî ve kanlı maceralara sahne olmuş hanların idaresizliği,

prenslerin ihtirasları yüzünden ayrılmıştı. Çin, menfaatine ulaşmak için parçalıyor Türk milleti yabancı boyunduruğu altına sürükleniyordu (Günaltay, Şarkî Tokyo: 248-249, 256). Millî vicdanın uyanışı yabancı boyunduruğunun baskısı neticesiyle olmuş yıkılan sülaleleri, Hakaniye'ye mensup prenslerden Kutlug Han, M. 681 tarihinde yiğitlik meydanına atıldığı zaman az bir süre zarfında büyük bir kuvvet kazanmaya dağınık ve perişan halde yaşayan Türkleri toplayarak Doğu Hakanlığı'nı diriltmeyi başardı. Türkler de elli sene devam eden felaket devrinden sonra tekrar millî istiklâlini kazanmış oldular (Günaltay, Şarkî Tokyo: 269) şeklinde açıklanmıştır.

3.2.13. İslâm Medeniyetinde Türklerin Mevkii (Günaltay, 1937: 289-306).

Bildiride VIII. asırdan XIII. asra kadar geçen uzun devirlerde dünyanın en yüksek medeniyeti, bugünkü Batı medeniyetinin temeli olan İslâm medeniyetini kuranlar ve yükseltenler ile ilgili övünç hissesi Araplarla, İranlılara ayrılıyor, Türkler ise en son safhaya atılıyor, genellikle bu safhanın tamamen dışında tutulduğu belirtilmiş, Türk zekâ ve bilgi - kültürünün İslâm medeniyetindeki etkisi; Varılan netice Leon Kahon'un belirttiği gibi "Eğer Türklerin hizmeti olmasaydı, İslâm medeniyeti o kadar itilâ etmez o derece vasî iklimlere dağılmazdı" şeklinde olmuştur (Günaltay, 1937: 289-290, 306).

3.2.14. Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar

Türk Dil ve Tarih Tezleri, Üçüncü Türk Dil Kurultayında, Bükreş'teki Dünya Ulusal Prehistorik Arkeoloji ve Antropoloji Kongresi'nin Lengüistik seksiyonunda ve İkinci Türk Tarih Kongresi'nde yerli ve yabancı tarih ve dil bilginlerine sunulmuş olup, tezlerinin tetkikini kolaylaştırmak ve onlar üzerinde fikir yürütmek isteyenlere aydın bir saha açabilmek amacıyla konuların ana hatlarından bazıları hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır. İncelemede Tarih Tezinde açıklanması gerekli görülen noktalar; Türk Tarih Tezinin kabul ettiği Orta Asya'nın kurması meselesi, Türkistan'ın en eski kültür merkezi ve Türklerin Ana Yurdu oluşu, Brakisefal ırkın Ana Yurdunun Orta Asya olduğu, Türklerin beyaz ırdan olup, Ana Yurtlarının Moğolistan değil Türkistan olduğu, başta Sümerler olmak üzere Ön Asya'nın Azyanik denilen kavimlerin ve Etilerin Orta Asya'dan geldikleri ve Güneş Dil Teorisinin kaynaklarıdır (Günaltay, 1338a: 5-9, 9-17, 18-19, 21-23, 27-50) şeklinde ifade edilmiştir.

M. Şemsettin Günaltay'ın, Sırât-ı Müstakîm de²², Sebülürreşad'da,²³ İslâm Mecmuasında yazılan makaleleri de mevcuttur. Ayrıca, Türk Ansiklopedisi'nin bazı ciltlerinin hazırlanmasında müşavir olarak bulunmuş ve yazıları yayınlanmıştır.

²² Sırât-ı Müstakîm; (M. Şemsettin (Günaltay)'ın bu makaleleri genişletilmiş bir şekilde "Felsefe-i Ülä İsbât-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri" adlı eserinde yayınlanmıştır); "İslâmda Fen ve Felsefe-1", C. 6 Sayı. 145 (Haziran 1327), 229-233; "İslâmda Fen ve Felsefe-2" C. 6. Sayı 146 (Haziran 1327), 244-247; "İslâmda Fen ve Felsefe-3" C. 6. Sayı 147 (Haziran 1327), 262-266; "İslâmda Fen ve Felsefe-4" C. 6. Sayı 148 (Haziran 1327), 276-280; "İslâmda Fen ve Felsefe-5" .6. Sayı 149 (Haziran 1327), 293-297; "İslâmda Fen ve Felsefe-6" .6. Sayı 150 (Temmuz 1327), 293-297; "İslâmda Fen ve Felsefe-7" C. 6. Sayı 151 (Temmuz 1327), 324-328; "İslâmda Fen ve Felsefe-8" C. 6. Sayı 152 (Temmuz 1327), 338-342; "İslâmda Fen ve Felsefe-9" C. 6. Sayı 154 (Ağustos 1327), 372-375; "İslâmda Fen ve Felsefe-10" C. 6. Sayı 155 (Ağustos 1327), 387-389; "İslâmda Fen ve Felsefe-11" C. 6. Sayı 156 (Ağustos 1327), 402-406; "İslâmda Fen ve Felsefe-12" C.7. Sayı 157 (Ağustos 1327), 6-9; "İslâmda Fen ve Felsefe-13" C. 7. Sayı 158 (Eylül 1327), 20-23; "İslâmda Fen ve Felsefe-14" C. 7. Sayı 160 (Eylül 1327), 54-59; "İslâmda Fen ve Felsefe-15" C. 7. Sayı 161 (Eylül 1327), 77-78; "İslâmda Fen ve Felsefe-16" C. 7. Sayı 162 (Eylül 1327), 84-86; "İslâmda Fen ve Felsefe-17" C. 7. Sayı 163 (Ekim 1327), 106-107; "İslâmda Fen ve Felsefe-18" C. 7. Sayı 164 (Ekim 1327), 122-125; "İslâmda Fen ve Felsefe-19" C. 7. Sayı 165 (Ekim 1327), 135-136; "İslâmda Fen ve Felsefe-20" C. 7. Sayı 166 (Ekim 1327), 156-158; "İslâmda Fen ve Felsefe-21" C. 7. Sayı 167 (Kasım 1327), 167-170; "İslâmda Fen ve Felsefe-22" C. 7. Sayı 170 (Kasım 1327), 213-216; "İslâmda Fen ve Felsefe-23" C. 7. Sayı 172 (Aralık 1327), 251-254; "İslâmda Fen ve Felsefe-24" C. 7. Sayı 175 (Aralık 1327), 297-299; "Din ve Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe" C. 7. Sayı 178 (Ocak 1327), 341-343; "Din ve Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe" C. 7, Sayı 179 (Ocak 1327), 361-363; "Felsefe Dersleri: Fen ve Felsefe", C. 6 Sayı 139 (Nisan 1327), 133; "Felsefe Dersleri: Fen ve Felsefe", C. 6 Sayı 140 (Nisan 1327), 150-152; "Felsefe Dersleri: Fen ve Felsefe", C. 6 Sayı 141 (Mayıs 1327), 175-176; "Felsefe Dersleri: Fen ve Felsefe", C. 6 Sayı 142 (Mayıs 1327), 184-187; "Felsefe Dersleri: Medhal" C. 6 Sayı 144 (Mayıs 1327), 216-218.

²³ Sebülürreşad; (Yazarın, adı geçen bu makaleleri, Zulmetten Nura, Hurafattan Hakikata, Türk tarihine ait kısımları da Maziden Âtiye adlı eserlerinde yayınlanmıştır); "Balkanlar İttihat Etmis. Osmanlılar Siz de Meydan-ı Şehamete Koşunuz" C. 2-9, Sayı 34-216, (Ekim 1328), 144-146; "Beşerî Cemiyetler İçin Dinin Lüzumu" C. 15 Sayı 385 (Aralık 1334), 369-376; "Beşerî Cemiyetler İçin Dinin Lüzumu" C. 15 Sayı 3865 (Ocak 1335), 387-390; "Herkes Kendi Vazifesine", C. 2-9 Sayı 49-231 (Ocak 1328), 398-399; "Hurafattan Hakikata", C. 12 Sayı 291 (Mart 1330), 84-85; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-26", C.1-8 Sayı 2-184 (Mart 1328), 18-19; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-27" C. 1-8 Sayı 3-185 (Mart 1328), 35-37; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-28" C. 1-8 Sayı 4-186 (Mart 1328), 57-58; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-29" C. 1-8 Sayı 15-187 (Mart 1328), 76-77; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-30" C. 1-8 Sayı 6-188 (Mart 1328), 97-99; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-31", C. 1-8 Sayı 7-189 (Nisan 1328), 115-117; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-32" C. 1-8 Sayı 9-191 (Nisan 1328), 155-156; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-33", C. 1-8 Sayı 10-192 (Nisan 1328), 177-178; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-34", C. 1-8 Sayı 14-196 (Mayıs 1328), 258-260; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-35" C. 1-8 Sayı 15-197 (Mayıs 1328), 275-276; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-36" C. 1-8 Sayı 16-198 (Mayıs 1328), 296-297; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-37", C. 2-9 Sayı 28-210 (Ağustos 1328), 22-23; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-38" C. 2-9 Sayı 36-218 (Eylül 1328), 187-188; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-39" C. 2-9 Sayı 45-227 (Ocak 1328), 329-331; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-40", C. 2-9 Sayı 47-229 (Ocak 1328), 359-361; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-41", C. 2-9 Sayı 48-230 (Ocak 1328), 381-383; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-42" C. 2-9 Sayı 50-232 (Şubat 1328), 410-412; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-43", C. 2-9 Sayı 51-233 (Şubat 1328), 422-425; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-44" C. 2-9 Sayı 52-234 (Şubat 1328), 440-443; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-45" C. 10 Sayı 235 (Şubat 1329), 7-10; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-46", C. 10 Sayı 236 (Mart 1329), 18-20; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-47" C. 10 Sayı 237 (Mart 1329), 39-42; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-48", C. 10 Sayı 238 (Mart 1329), 58-62; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-49" C. 10 Sayı 239 (Mart 1329), 74-76; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-50", C. 10 Sayı 240 (Mart 1329), 90-91; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-51" C. 10 Sayı 241 (Nisan 1329), 106-107; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe-52" C. 10 Sayı 242 (Nisan

4. M. Şemsettin Günaltay'ın Medenî, Dinî, İlmî, Kültürel Meselelerdeki Düşünceleri ve Çözüm Teklifleri

4.1. Medeniyet Meseleleri

Günaltay, milletin fertleri arasında antlaşmazlığın kalkması ve ülkenin sarsılmadan medeniyet alanında koşabilmesi için din ve milliyet kutsî heyecanların kaynağı, bilimlerin yüksekliği de hayatî ihtiyaçların dayanağı olmalıdır görüşünü ortaya koymuştur. O'nun bahsi geçen konu ile ilgili düşünce ve görüşleri fanatizmin sakıncaları, geri kalmışlığın sebepleri, medeniyet yarışında geri kalma gibi bir tasnife tâbi tutularak ele alınabilir.

Fanatizmin Sakıncaları; Bir milletin medeniyeti olgunluk abideleri, sınırlı birkaç esaslı fikirlere dayanır. Herhangi bir milletin müesseseleri, abideleri, edebiyatı, sanatı, nihayetinde milletin varlığını temin eden her şey bu esaslı fikirlerden oluşurlar. Bu fikirler kolay oluşmayarak şekil aldıkları gibi yine çok güçlükle çarpışarak yok olurlar. Birçok fikirler vardır ki esasız ve batıl oldukları halde kamuoyu önünde incelendiği halde halk üzerinde kuvvetli etkili tesirlerinden geri kalmazlar. Çünkü halkın ruhuna uygun olan bu fikirler, senelerin yığıldığı, asırların takviye ettiği kalanlardır. Halkın zihnine yeni bir şey yerleştirmek ne kadar zor ise tesis etmiş, bir fikri çıkarmak da o kadar, belki ondan daha zordur (Günaltay, 1915: 9). Halk, daima kendi zihniyetinin gereklerine tâbi olmuştur. Fikrine değil, hissine uygun görmediği şeylere, zevkini okşamayan acı hakikatlere karşı derin bir nefret duyar. Kökleşmiş kanaatler daima hakikati görmeye engel olurlar. Kusurları felâketin sebeplerini en derin ve en gizli noktalarına kadar açmak, tahlil etmek gerekir. Eksiklikler öğrenilmeden, hatalar itiraf edilmeden önce kurtulmak için müracaat edilecek her teşebbüs sonuçsuz kalır ve hiçbir fayda sağlayamaz (Günaltay, 1915: 10).

Geri Kalmışlığın Sebepleri; Gerileme ve sefaletin sebepleri içerisinde asırlarca istibdat ve mezalim altında ezile ezile kendi hayatlarından bile bıkan bir hâle gelmiş olan Doğuluların hayat tarzlarıyla ve başlarına belâ olan cahillerin telkinleri önemli bir yer tutar. Geri kalmış olmanın sebeplerini dışarıda aramak doğru değildir. Dış sebepler hep görünen sebeplerdir ki bunların da gizli sebepleri, hazırlayıcı sebepleri vardır. Metin ve sağlam bir bina kuvvetli bir rüzgarla kolay kolay yıkılmaz. Fakat temelleri çürümüş, bölme

1329), 124-126; "Müessesatı İlmiyeden: Mekatip ve Medaris", 53 C. 10 S. 243 (Nisan 1329), 137-140; "Müessesatı İlmiyeden: Kütüphaneler", 54 C. 10 Sayı. 245 (Mayıs 1329), 179-182; "Müessesatı İlmiyeden: Rasathaneler", 55 C. 10 Sayı. 247 (Mayıs 1329), 209-212; "Müessesatı İlmiyeden: Rasathaneler", 56 C. 10 Sayı. 248 (Mayıs 1329), 224-226; "Müessesatı İlmiyeden: Rasathaneler", 57 C. 10 Sayı. 249 (Haziran 1329), 239-241; "Felsefe : Kadim Yunanlılarda Kurun-u Vusta'da Tenasüh", C. 10 Sayı 258 (Ağustos 1329), 383-385; "Felsefe-Karn-ı Ahırda Tenasüh", C. 10 Sayı 259 (Ağustos 1329), 398-400; "Felsefe: Hint ve İran-Kadimde Tenasüh" C. 10 Sayı 257 (Ağustos 1329), 367-369; "Felsefe: İran-ı Kadimde Din", C. 10 Sayı 260 (Ağustos 1329), 413-415; "Felsefe: İran-ı Kadimde Din", C. 11 Sayı 261 (Ağustos 1329), 2-4; "Felsefe: İran-ı Kadimde Din", C. 11 Sayı 262 (Eylül 1329), 18-19; "Felsefe: İran-ı Kadimde Din", C.11 Sayı 267 (Ekim 1329), 98-100; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe: Mutezilîn", C. 10 Sayı 232 (Nisan 1329), 124-126; "Felsefe: İslâmda Fen ve Felsefe: Mutezilîn", C. 10 Sayı 237 (Mart 1329), 39-42; "Felsefe: Tenasüh Akidesi, Kadimi Mısırlılara Göre Tenasüh", C. 10 Sayı 255 (Temmuz1329), 337-338; "Fenniyat: Fennin Saha-i İttilai", C.1-8 Sayı 21-203 (Temmuz 1328), 400-40; "Hıfzıssihaya Dair", C. 1-8 Sayı 23-205 (Temmuz 1328), 436-437; "Hıfzıssihaya Dair", C. 1-8 Sayı 25-207 (Ağustos 1328), 480-482; "Hıfzıssihaya Dair", C. 2-9 Sayı 31-13 (Eylül 1328), 82-84; "Fıkıh ve Feteva: İctihat Ne Demektir ve Ne Gibi Ahkamda İctihat Olunabilir?", C. 10 Sayı 246 (Mayıs 1323), 193-195; "Muhtekirlerin Pençeleri Altında Kıvranan Köylüleri Düşünelim (İçtimaiyat)", C. 2-9 Sayı 33-215 (Ekim 1328), 123-125; "Bir Milleti Sefalet Saik Kuvvetler ve Kurtaracak Eller", C.1-8 Sayı 16-198 (Mayıs 1328), 297-300; "Tanzimatçılık İflas Etti mi?" C. 10 Sayı 236 (Mart1329), 21-23; "Kanayan Yaralarımız", C.1-8 Sayı 26-206 (Ağustos 1328), 457-459; "İçtimai-İnhitatin Sebebini Usul'ü Terbiyede Aramalıdır", C. 12 Sayı 305 (Temmuz 1330), 329-331; "İçtimaiyat: Zulmetten Nura", C. 10 Sayı 244 (Nisan 1329), 153-155; "İktisadiyat: Acaba Bu Meziyetler Bizde Var mı?" (Makalat), C. 10 Sayı 239 (Mart 1329), 81-82; "Marmara Açıklarında Bir İhtisas" (Makalat), C. 2-9 Sayı 3-212 (Eylül 1328), 70-71; "Vaaizler Meselesi (Makalat), C.10 Sayı 256 (Temmuz 1329), 352-354; "İtiraf ve Eşhad Makalesi Münasebetiyle", C. 2-9 Sayı 52-234 (Şubat 1328), 44-45; "Bursa'da Darüşşafaka Tesisi Münasebetiyle", C. 1-8 Sayı 19-201 (Haziran1328), 362-364; "Barbaros'un Mevlidinde Bir Gece (Makalat), C. 1-8 Sayı 16-199 (Haziran 1328), 319-320; "Sabır ve Sebat Daima Mucip-i Neattır (Makalat), C. 2-9 Sayı 37-219 (Kasım 1328), 199-200; "Nafi Seyahatlar", C. 1-8 Sayı 18-200 (Haziran 1328), 341-343; "Anadolu Mektupları: Marmaraya Doğru (Mekatip), C. 10 Sayı 247(Mayıs132), 216-218; "Anadolu Mektupları: Bursa Yolunda (Mekatip), C. 10 Sayı 249 (Haziran 1329), 247-248; "Mekatip", C. 1-18 Sayı 5-187 (Mart 1328), 86-88; "Müslümanları Yükseltmek Lüzumu, Müslümanlar Ne İstiyor?" C. 15 Sayı 387 (Ocak 1335), 406-410; "Tenkid ve Takriz Âsâr-ı Bakiye", C. 10 Sayı 244 (Nisan 1329), 162-164; "Terbiye ve Talim Programların Tanziminde Hükümetin Hak ve Vazifeleri", C. 2-9 Sayı 30-212 (Eylül 1328), 36-70; "Talim ve Terbiye Meselesi", C. 1-8 Sayı 20-202 (Temmuz 1328), 379-380; "Tedrisat ve Terbiye-i Ahlakiye (Terbiye ve Talim) C. 2-9 Sayı 33-215 (Ekim1328), 125-127; "Mekteplerde Hıfzıssihha ve Terbiye-i Bedeniye", C. 2-9 Sayı 32-214 (Eylül 1328), 109-110; "Terbiye-i İçtimaiye Prensipleri (Terbiye ve Talim), C. 1-8 Sayı 21-203 (Temmuz 1328), 398-400; "Talim ve Terbiyede Ebeveynin Vezaifi", C. 1-8 Sayı 22-204 (Temmuz 1328), 417-419; "Mektep Programlarının Tanziminde Nazar-ı İtibare Alınacak Esaslar", C. 2-9 Sayı 29-211 (Eylül 1328), 45-47; "Medreselerin İslahı Hakkında İtiraf ve Eşhadçılara", C. 10 Sayı 238 (Mart 1329), 64-66; "Talim ve Terbiyede Mektepler", (Terbiye ve Talim), C. 1-8 Sayı 24-206 (Ağustos1328), 460-462; "Talim ve Terbiyede Mektepler", (Terbiye ve Talim), C. 1-8 Sayı 25-207 (Ağustos1328), 477-478; "Terbiye ve Talim Esasları", C. 1-8 Sayı 26-208 (Ağustos1328), 497-498; "Mekteplerde Tedris Olunacak Ulûmun Tertibi", (Terbiye ve Talim), C. 2-9 Sayı 28-210 (Ağustos1328), 26-27; "Vahdet-i Vücut" Diye Tercüme Edebileceğimiz "Panteizm" in Deneden İbarete Olduğunu Araştıralım", C. 10 Sayı 239 (Mart 1329), 76-78; "Yunan Dritnavft (Kruvazör Destoyer, Muhrib, Alıyormuş", C. 11 Sayı 270 (Ekim 1329), 145-147; "İslâm Tarih ve Müverrihler", C. 25 Sayı 626 (Kasım 1340), 29; Sırat-ı Müstakim Mecmuası 14 Ağustos 1324 (1908) tarihinde yayın hayatına başlamış 1912 yılına kadar bu adla yayınlanan mecmuanın tamamı 182 sayıdır. Daha sonra 183. sayı ile Sebülürreşad olarak yayınına devam etmiştir. 1925 yılına kadar yayın hayatını sürdüren mecmua bu tarihten sonra yayınına uzun süre ara vermek zorunda kalmıştır. Sebülürreşad 1948-1965 yılları arasında yeniden yayınlanmak suretiyle neşriyatını tamamlamıştır; Abdullah Ceyhan, *Sırat-ı Müstakip ve Sebülürreşad Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. I-IX.

duvarları ayrılmış, bağlantı demirleri oynamış olan bir bina bir sarsıntıya dayanamaz. Binanın çökmesine sebep, içinin çürümüş, eskimiş olmasıdır. Rüzgar ancak görünen bir dış sebeptir. Gerileme ve çöküş sebepleri içeride aranması gerektiği gibi, kurtulmak çareleri de yine içte aranmalıdır (Günaltay, 1915: 11). Ülkenin kurtuluşunu başka milletler arasındaki ayrılığa havale ederek gaflet uykusuna dalındığı sefahat ve eğlence kucağına atıldığı için korkunç bir akıbet karşısına sürüklenildi. Herkes kendi görevini, kendi işini unuttu. Hamalından vezirine her fert kendisini bırakarak başka şeylerle ülkeyi yıkıma sürükleyecek siyasî ihtiraslarla uğraşmaya başlandı. Dolayısıyla karşılaşılacak olan tablo artık beklenir oldu. Günaltay, yaşamak isteyen bir milletin yalnız kendi azmine, kendi fedakârlığına dayanması gerektiğini dile getirmiş, ayrıca O'nun dikkat çektiği hususlar şunlar olmuştur; Başlarına felaketler gelmemiş gibi rahat olunup, Medenî Avrupa'dan merhamet dilenmek ve yardım istemekle vakit geçirildi. Hâlbuki Medenî Avrupa'nın sözde insanlığın koruyucusu, zulmün düşmanı olduğunu her vesileyle Doğulu milletlere söylerken acıklı olaylara aracılık ederek cinayetleri görmemek, duymamak şeklinde ortaya çıkan tutumuyla tamamen onu söndürmek çabasına girdiler. Müslüman olmayı medeniyet prensiplerinden hariç tutulmaya, insan sayılmamaya bir sebeptir diye düşündüler. Böyle bir durum karşısında hassas olunması gereken noktalar Günaltay tarafından şu şekilde ortaya konulmuştur; Felaketlerden akılların başlara toplanması ve gayretli çalışmaları halinde mutlu bir gelecek için ümitli olunacaktır, aksi takdirde daha korkunç felaketlere hazırlanılması gerekir. Batı'nın Doğu'ya medeniyet dersi verme hayalleri ile yaşayan, kendilerini cahillikle, barbarlıkla suçlayan Medenî Avrupa'nın kinlerle ve garazlarla dolu olduğunun unutulmaması lazım gelir. İbret alınacak bu felâketler, bundan sonra nasıl çalışmak gerektiğini pek acıklı bir şekilde göstermiştir. Savof tarafından vahşi Bulgar ordusuna hitaben neşredilen çirkin beyannâmede söylenen; *"Türkler denizin öbür tarafına Asya'nın vahşi iklimine kovulmalıdır"* sözleri hiçbir zaman unutulmamalı, geceyi gündüze katarak çalışılmalı, millet uğrunda hiçbir fedakârlıktan çekinilmemelidir (Günaltay, 1915: 14-32).

Medeniyet Yarışında Geri Kalma; Yeryüzünde hayat bir mücadele yaşamak da bu mücadelede kazanmaktır. Her canlının yaşamak için daima çevresinde hayatına kastedenler ile çarpışmaya mecburdur. Zayıf düşer veya dayanıklı olmazsa onun için hayatta kalma hakkı bulunmaz. Mutlaka ölüme mahkûm olur. Yaratıcı kanunun böyle söyler. Yaşadığı çağın ihtiyaçlarına uygun hareket etmeyen toplumlar için de böyle bir durum söz konusudur. Bir millet yaşadığı asrın gereklerine uygun bir durum almazsa o asrın ihtiyaçlarını yerine getiremez ve buna çalışmazsa günden güne körelir. Hayat mücadelesinde bekâ hakkını en fazla hak edenin yaşayacak ve kazanacaktır. Cehalet, tembellik, ahlâksızlık, azimsizlik, sefalet gibi hastalıklara tutulmuş olan milletler bilgili, çalışkan, adil, azimli ve zengin milletler tarafından sona erdirilir (Günaltay, 1915: 39). Kazanabilmek için bilgili olmak, kuvvetli bulunmak, servet sahibi olmak ve icra edici çalışmaktan başka çare yoktur. Türk milleti bu dünyada kendi gayretinden başka dayanağa sahip olmadığına inanması, bu gerçeğin bütün yönüyle anlaşılacak ne tür yollar takip edileceğinin takdir edilmesi gerekir. *"Ne yapalım kader böyle imiş"* diye Allah'a iftira ederek köşeye, tembelliğe çekilmemelidir. Allah, irade, yaşamak için gerekli olan fitratın prensiplerini anlayacak akıl vermiştir. Sürekli, *"kader böyle imiş, takdire rızadan başka çare yoktur"* nakaratını tekrarlamamalıdır (Günaltay, 1915: 41).

4. 2. Dinî Meseleler

Günaltay' a göre, İnsanlar arasında en büyük bağ din olduğu gibi, en açık uçurum da yine dindir. Kant'ın ifade ettiği; *"yegâne din hakiki esatir ve hurafattan mücerret olan ve kabil-i tatbik olduktan başka bizce ilmi zaruri ile bilinen, bir takım kavanin ve kaidelere muhtevî olmalıdır"* sözleriyle tanımlanan din tam anlamıyla İslâm dinine uygundur (Günaltay, 1915: 46). Dinin amacının insan toplumunun ahenk, mutluluk ve kurtuluşunu sağlamaktır. İnsanların yaratılışa mahkûm ihtirasları olduğu için din gibi bir kaynağa ihtiyaçları vardır. Faziletleri tarif edenin din, takdir eden akıldır. Dolayısıyla İslâmiyet'in din ile akli hiçbir zaman ayırmamış daima birlikte tutmuştur. Günaltay'ın, adı geçen konu ile ilgili düşünce ve görüşleri dinin İstismarı, dinin dünya işlerinden soyutlanması, dinin ahlâkî yönünün ihmâl edilmesi, içtihat yolunun açık tutulmaması gibi bir tasnife tâbi tutularak incelenebilir

Dinin İstismarı; İslâmiyet, dünyada ve ahrette insanların mutluluğunu temin edecek kurallardan ibarettir. İslâm dini bir ilahî kanundur. O, akliselim sahiplerini fazilete, güzel ahlâka, gayrete nihayetinde kendi arzuları ile dünya ve ahret hayatında mutluluk ve kurtuluşa eriştirecek amaçlara sevk eder. Dinin bu tanımına göre bir Müslüman'ın dünyada en mutlu, uhrevî hayata karşı en çok ümitli bir insan olması, bir İslâm toplumu da medenî, ahlakî, adlî, ilmî, zenginlik olarak en fazla ilerlemiş, en fazla mutlu topluluk olması gerekir. Ancak, dünya üzerinde bulunan insanların bu gün en talihsizi en miskini İslâmlar olmuştur. Medeniyette, ilimde, servette, ticaret ve sanatta en fazla geri kalmış, fertleri birbirlerinin en büyük düşmanı olan insan toplulukları varsa İslâm dernekleri olmuştur. Kendilerini dünya mutluluğundan mahrum bırakan, ilerlemelerine engel olan yukarıda tanımlanan din değildir. Hakiki din ile sefalet ve aşağılık birleşemez. Din, Müslümanları dünya mutluluğunu temin edecek yollara sevk ettiğinden dolayı aşağılık ve miskinlik sonucu olan yollar İslâm kavramına dâhil olmaz. Müslümanlar, dini bu yolda anlamış oldukları sürece ilerlemiş, bu anlayışı unuttukları günden itibaren de gerilemeye yüz tutmuşlardır. Din

yükseldikçe ilerleme, servet ve zenginlik artmış, din çökmeye başlayınca dini anlayan ulema kalmayınca din ile birlikte Müslümanlar da çöküntüye sürüklenmiştir. İlim, bilgi ve kültür, servet ve zindelik kazanamayınca dini muhafaza etmenin imkânı yoktur. Din büyüğü geçinenler, bu çaresiz halkı “dünya Müslüman olmayanlar, Ahret de Müslümanlar içindir” gibi batıl, bulaşıcı, zehirli sözlerle zehirleyerek miskinlik ve aşağılığa sevk etmişlerdir. Bugünkü İslâmlar kendilerini tembelleğe vererek her şeyi Allah’tan beklemek yolunu tutmuşlardır. Hâlbuki yaratıcı ancak çalışarak, gayret göstererek, vasıtalar ortaya çıkararak, istenilenlere kavuşulacağını haber vermiştir. Duaların yerine gelmesi için öncelikle vasıtalarına sarılarak kusurları kapatacak tedbirlerin alınması, onları kullanacak tecrübeli elemanların yetiştirilmesi ve ancak ondan sonra tam tevekkül ile Allah’tan istenmesi ve O’ndan beklenmesi gerekir (Günaltay, 1915: 52-63); (Günaltay, 1332: 331-335).

Dinin Dünya İşlerinden Soyutlanması; Müslümanlığın müspet bilimlerle uzlaşamayacağı hiçbir nokta bulunmamaktadır. Fennin dayanağı akıl olduğu gibi İslâmiyet’in de dayanağı akıldır. Henüz kesinlik kazanamamış nazariyeler bir tarafa bırakılırsa müspet olmak şartıyla hiçbir fen meselesi dinin tebliğleriyle muhalif değildir. Bir meselede akıl ile naklin çelişmesi durumunda aklın delilinin tercihi esastır. Zira naklin delilinin değişmesi İslâm’ın hükümlerindedir. İslâmiyet akıl ve hikmet üzerine bina edildiğinden ilgili olan hakiki hikmet araştırmayı emreder ve dini akıldan ibaret sayar. Ancak, İslâm ülkelerini baştanbaşa yoğun bir cehalet kâbusu basmıştır. Bunun neticesi olarak uyuşup kalmış bir haldeki millet fertleri gerçekte ölü, görünürde hareket eden bir cenaze haline gelmiştir. Cisimleri kendilerine mezar, diyarları da sefalet saçan bir mezaristan şeklini almıştır (Günaltay, 1915: 71); (Günaltay, 1332: 58); (Sırât-i Mustakim, 2 Haziran 1327: 231). Hz. Peygamber, “din ile dünyayı birlikte ıslaha” davet etmiş, akli esas almayı insana addetmiş ve her konuda akliselimin rehberliğine uymayı tavsiye etmiştir. Akıllarını saadet rehberi seçerek bir sonuç çıkarma ile mânen ve maddeten ilerleme ve gelişmeye koşmadıkları halde Müslümanlık iddiasında bulunanlar İlâhî gazaba mecburlardır. Dünyayı ihmâl etmek Allah’ın rızasına muhalefet olup, ibadet adına vücudu riya altında ezmek, tembellek ilkesine mahkûm bırakmak, dinen reddedilmiştir. Bu gibi hareketin meşruluğuna kurban olanların dünyanın bir mücadele alanı olduğunu bilmeleri gerekir. Burada saldıran eller, kolları bağlı durana daima üstün gelmiştir. Tabiat kanunu, dünya düşüncesini ihmâl edenlerin geleceğini mahvetmiştir. Rızık ile kazanç da o kanunların tabiatının hikmet dairesindedir. Dolayısıyla o kanunları, rehber edinenlerin mutlu, muhalefette bulunanlar da mahrum kalacaklardır. Aydınlatma kisvesine bürünen, din büyükleri hakiki âlimlerin hakkını gasp eden kara cahil İslâm’ın ne söylediğinden habersiz bir takım kişiler; “bu durum Müslümanlığa çok uygundur. Çünkü Müslümanlar Ahret ademidirler dünya onlara görünmez” gibi saçmalıklarla Müslümanların sefalet ve felakete sürüklenmesinde başlıca rol oynamışlardır (Günaltay, 1915: 79-86); (Günaltay, 1332: 72-78)

Dinin Ahlâkî Yönünün İhmâl Edilmesi; İslâmiyet’in esası ahlâkî fazilettir. İslâmiyet güzel ahlâktan ibaret olduğu için üstün vasıflarını takdir, söylediklerini tatbik edenler için yüksek bir olgunluk açmıştır. Ahlâksız bir insanın, içinde yaşadığı toplum için boş bir adam gibidir. Dinler, insanların mutluluk ve kurtuluşunu temin için gereken kuralları ortaya koyacaklarından, belirtilen kurallar arasında güzel ahlâka önemli bir mevki vermelerini gerekir. Bir din ki esas hükümlerini güzel ahlâk oluşturur ve ahlâkî fazileti tam iman sayar, toplumu mutluluk ve ilerlemeye sevk edeceğinden şüphe olamayacaktır. İslâmiyet’in akli en iyi tedbir, güzel ahlâkî da en yüksek olarak göstermesiyle amacının ilim ve güzel ahlâk olduğunu ortaya koymuştur. Bundan dolayı maddî hayat açısından sağlık ne ise manevî hayat açısından da bilgi ve kültür, güzel ahlâk da odur. Dinin “toplum ahenginin muhafaza ve düzeni, fertlerin birbirlerine karşı davranış tarzları hakkında, başkaları tarafından senin hakkında yapabildiğini istediğin şeyi sende başkasına yap, istemediğin şeyi de yapma” şeklinde söylediği ahlâkî kuralı, sosyoloji ilmi ile uğraşan filozoflar, ancak XX. yüzyıl medeniyetinde ortaya atabilmiştir. İslâmiyet, güzel ahlâk sahibi olmayan, içi dışına, özü sözüne uymayan kimselerin imanında şüphe olduğunu söyler. İnsanlığı gelişme ve ilerlemeye sevk edecek ahlâkî esasları İslâmiyet tavsiye etmiştir. İslâmiyet, bütün mânâsıyla bir toplum dinidir, fakat bu din kendi çorak dimağlarda temizliğini, saflığını kaybetmiş acayip bir şekle girmiştir. Hz. Peygamber, ahlâkî fazilet ile ahlâklanmış kimsenin ibadeti az olsa da yine ahrette en yüksek mertebeye kavuşacağını, ahlaksız insanların gündüz akşama, gece sabaha kadar namaz kılsalar, ibadet etseler de cehennemden en aşağısına düşeceklerini haber verir. Kendilerini din uluları olarak görenler, dinin bu yüksek yönlerini öğretecekleri yerine ötekini berikini çekiştirmekle uğraşmışlardır. Milletin eğitimi ile uğraşanların bu noktayı ciddî olarak tatbik etmeleri gerekir (Günaltay, 1915: 74-78).

İçtihat Yolunun Açık Tutulmaması; Bir dinin veya herhangi bir felsefe akîdelerinin leh veya aleyhinde söz söyleyebilmek için din veya akîdenin kendisini tetkike bakılması gerekir. Kader ve tevekkül, batıl, şeriatın esaslarından uzak telkinlerle Müslümanların zinde ruhlarını öldürmek konusunda müstebitlerin belli ihanetkârları olanlar, aslında bu hareketleriyle İslâmiyet’ten ne kadar uzak, şeriatın hükümlerinden ne kadar habersiz olduklarını göstermişlerdir. Geneli istilâ eden bu yoğun cehalet bu hakikatin gelişmesine daima engel olmuştur. Tevekkül ve kader yanlış yorumlarla çığırından çıkarılmış olup halka yanlış bir

şekilde telkin edilmiştir. İslâmları tembellikten sefalete, çöküntüye sevk eden cahiller ona aşâğılık ve hakaret anlamı yüklemişlerdir. İslâm dininde tevekkül, şartının tabii kanunların gerektirdiğine uygun hareket ve her türlü başlama sebeplerini hazırladıktan sonra olmasını beklemek demektir. Herhangi bir şey hakkında insanın yapabileceği her türlü tedbirden sonra bir emri vaki karşısında, ancak kader böyle imiş denilebilir. Kaderi cebr-i mutlak şeklinde anlayıp yorumlayanlar dinin esasını bozmaya çalışmışlar ahlâkî sorumluluğu çürütmüşlerdir. Akli esas almayı imandan sayan bir dinin insanı irade ve ihtiyardan mahrum bir kukla addederek kendi bünyesini ve bekâsını da temelinden yıkamaz. Her din sorumluluk esasını üzerine kuruludur. sorumluluğun verilmesi de ihtiyar ve iradeyle sabittir (Günaltay, 1915: 362-372, 373-378). İnsanlık, gelişme amaçlarında ilerledikçe önünde daha geniş bir ufuk kaçınılmaz bir ihtiyaç ortaya çıkar. İnsanlar, medeniyette, fikrî gelişimde ilerledikçe hayat tarzı ve aralarındaki ilişki de o oranda değişip şekillenir. Bu durum yeni ihtiyaçların doğmasına sebep olur. Neticede bir asrın ihtiyacı diğer bir asırla karşılaştırılamayacağı gibi seneden seneye bile fark ettiği anlaşılır. İhtiyacın çeşitliliği ve sıklığının insanlar arasında bilginin de genişliği ve sıklığını gerektirir. Yeni içtihatlarla ihtiyaçlar takviye edilmezse millet olduğu yerde sayıp kalır. Belki de geriler. Bu durum, önceki bir asır için gerçekleşmiş olan içtihat edenlere bağlılıktan ya da bugünkü sahada yürüyebilecek kuvvetin estirilememesinden ileri gelir. İtikadı hükümlerde önceki tariflere göre içtihat geçerli olacağı gibi derecesi ne kadar yüksek olursa olsun, hiçbir ferdi taklit etmek de meşru değildir. Çünkü itikada bağlı hükümlerin çoğu aklın delilleriyle kesin sabit olmuş, Kur'an ile doğrulanmıştır. Diğer kısım da ise Kur'an-ı Kerim'de ve hadiste oldukları gibi aklın karıştırılmamasını gerektirecek bir delil bulunmamaktadır. İbadetle ilgili hükümlerde, dinin belirttiği esaslar değişmez. Bu hükümler din tarafından tamamlanmış olduğundan ibadetle ruh, niyet ve rızayı zorunlu hâle getirecek bu da nefsi ıslah edecek, imanı takviye dini emirlerin gereğiyle olacaktır. İbadetin icrası için şer'î bir teklif ruhanî bir lezzet yeterli olduğundan ibadetin zaman ve mekân itibarıyla değişmesi gerekmez. Ancak ileride zorunlu veya güzel olan peygamberi görmüş ve kendisinden hadis dinlemiş olanların temizi konusunda çeşitli rivayetlerden izah olanı tercih, öz, kısa olanı yorumlama suretiyle derince bir içtihatla bulunulabilir. Uhrevî hayata ait hükümlerde insanlar bildikleri gibi hareket edemezler. Mülkler kısmında ise men edilenlerden uzak, kötü ve kusurlardan sakındıran hükümleri ahlâkî fazilet kazandırması ve isteklendirme esaslarına dönüktür. Ancak bir şey söylenmemiş olan bir fiilin durumu kıyasla ispat edilebilir. Müçtehidin bu esaslara dokunmaması ilerleme ve gelişmeye hiçbir engel oluşturmaz. Özellikle bunların değiştirilmemesi millî birlik ve eğitimi sağlayacağı gibi fertlerin ahlâkî fazilet kazanmalarını da temin edecektir. Müçtehitlerin en fazla mesailerini ise dünyevî işlerle ilgilidir. İslâmların ilerlemesine ayak bağı olan kayıtlar içtihat kapısının açılmasıyla çözülür. Bu görevi zamanın şartlarına tam mânasıyla vakıf, asrın ihtiyaçlarını iyi bilen bir ilmî heyete vermek gerekir. Böyle bir heyet bugün için ne kadar gerekliyse yarın için de o kadar zorunludur (Günaltay, 1915: 394-401, 402-405); (Sırat-ı Müstakîm, 7 Temmuz 1327: C. 310-312); (Sırat-ı Müstakîm, 30 Temmuz 1327: C.293-298); (Sırat-ı Müstakîm, 16 Haziran 1327: C. 262-266).

4. 3. İlmî Meseleler

IX. asır ortalarına kadar Abbasî devlet teşkilâtının rasyonalistlerin elinde olduğunu, bir süre sonra 847 tarihinden itibaren ananecilerin devlet teşkilâtına hâkim olduklarını, 913 tarihinde rasyonalizm safını terk ederek ananecilere katılan Ebu Musa El Eşari'yle birlikte giderek daralan bir çerçeve içerisinde düşünmeye mahkûm kalan dimağların miskinlik ve tembelliğe sürüklendiğini söyleyen Günaltay, netice olarak zaman ve mekânın, durum ve şartların değişiklikleri ile hükümlerin de değişmesi zorunluluğunun unutulduğunu bildirmiştir (Günaltay, 1938b: 81-84). O'nun sözü geçen konu ile ilgili düşünce ve görüşleri ilim adamlığı vasıflarının kaybedilmesi müspet ilimlerin ihmâli gibi bir tasnife tâbi tutularak ele alınabilir.

İlim Adamlığı Vasıflarının Kaybedilmesi; Dinin emirleri unutulması, İslâm asrını takip etmek amaçları gözetilmemiş, dinden uzaklaşmış, bu durum ilim ve İslâm'ın gerilemeye mahkûm olmasında önceki İslâmiyet'in büyük yazarlarının kütüphane köşelerinde çürümeye mahkûm edildikleri zamandan başlamıştır. İlim ve faziletin, nefsin aşırı isteklerini küçük gören bir hayat mizacı ile faaliyetine katlanmak, yalnız ruhun hazzı ile kanaat etmek sayesinde elde edilebilecektir. Zahmetsizce yüksek derecelere ulaşmak isteyenlerin, bu derece uygun bir faaliyet hayatına katlanmak istemeyecekleri tabiidir. Bu gibi kişilerin yüksek mevkilere çıkmak, nefsi ihtiraslarını tatmin edebilmek ve o mevkileri zahmetsizce elde etmek isterler. Bu amaçlarına ulaşmak için de en kısa yol en iyi çare, millet kamuoyunu uyandırmak düşünülen mefkûreye halkı boş bırakmaktan ibarettir. Bir kaç derme çatma bilgiyle halka istedikleri gibi nüfuzlarını icra edebilecekler, mefkûre düşüncesinden mahrum kitleye kendilerini bir büyük dâhi tanıtabilecekler, işte o zaman her türlü ihtirasları teminat altına alınmış olacaktır. İslâm milletlerinin gelişme fikrine hizmet edecek büyük eserler yavaş yavaş ortadan kaldırılmıştır. İnsanlardaki araştırma hissi, ihtiyaçlara vakıf olma, İslâm dini ile hiçbir münasebeti olmayan hurafeler, garip rivayetler, esassız hikâyelerle uyandırılmaya başlanmıştır. Mstebit hükümdarlar da aynı emeli taşıyıp, kendilerini Allah'ın âlimi tanıyacak, her iradelerini bir semavî ferman, her sözlerini eleştirilmez bir söz olarak anlayacak hurafeci bir teb'a istemişlerdir. Bu suretle her iki tarafın emelleri bir noktada birleşmiş, bu durum İslâm fertlerinde düşünmek hissini

uyuşturup mahvetmiştir. Dinin ulviyetini takdir eden dâhiler, zayıf itikatla mahkûm edilmişler, eserlerini okumak büyük günahlardan sayılmış, İsrail hikâyeleri, Zerdüşť hurafeleri, Hint ve Yunan efsaneleri birer hakikat gibi İslâm milleti arasında yayılmaya başlanmış, büyük rütbelerde ilme sahip olmak için kazasker ođlu doğmak yeterli görülmüştür. Bu cahiller, kâinatı, kâinata ferman hükmünde olan kanunları ve bunların neticesi bulunan yüksek hâkimiyeti tetkike gerek görmedikleri gibi, görenleri lânetleyip, eski İslâm yazarlarını yorumlamaya cesaret edenleri de adeta küfürle tehdit etmişlerdir (Günaltay, 1915: 162.163-165, 166); (Günaltay, 1332: 79-81, 298-309); (Sırât-ı Müstakîm, 2 Haziran 1327: 232).

Müspet İlimlerin İhmâli; İslâm medreseleri esaslı bir şekilde kurulmuş olup, Endülüs'te Müslüman Darülfünunun da öğrenimi tamamlayarak papalığa kadar yükselen kişiler aracılığıyla bu teşkilât Avrupa'ya taşınmıştır. Avrupa üniversiteleri birçok konuda bu darülfünunların esaslarını muhafaza edip, hatta eski üniversitelerin binaları bile az çok farkla medreseleri hatırlattığı görülmüştür. Avrupa'nın, Doğudan aldığı esasları ilerletmiş olup, büyük ölçüde gelişmeye doğru yürümüş, Doğu ise sağlam esasları unutarak büyük ölçüde gerilemeye koşmuştur (Günaltay, 1915: 174-175). Bir milletin saadet sehпасının iyi ahlâk, fikri kuvvet ve ezici medeniyetten ibarettir. Bunların birinde görülen hastalık diğerlerine de geçer. Birinin çözülmesi çöküşe sebep olur. Osmanlılar kurulduktan sonra bu üç kuvvetin takviyesine uğraşmış, ancak Osmanlıların zaferden zafere koşarken farkında olmaksızın her gün iyi ahlâk ve millî asıllıklarından bir şey kaybetmişlerdir. Maddî gücü temsil eden asker arasında da, hükümdarın dileklere uygun olarak yeniçeri ocağına değişik adlar altında serserilerin girmeleri sonucu yukarıda belirtilen üç önemli unsurdan bir diğeri de çürümeye yüz tutmuştur. Fikrî kudreti ifade eden medreselerde ise felsefe ilimler kaldırılmış, müspet bilimlerden uzaklaşmış, kısa bir süre sonra isimlerinin bile söylenmez olmuş, skolastik tarza bağlı kalınmış, mevcut program dahi takip edilemeyecek bir hâle gelmiş, ilmiye sınıfı arasında zâdeganlık ortaya çıkmış, zâdeganlığın ayrıcalığı da mutlak müstebit idarelerin sonucu olmuştur. Medreselerin bu şekilde müspet ilimleri ihmâl etmesi ve soysuzlaşması milleti de çöküntüye sürüklemiştir. İlim adına okumak, din adına hurafelerle zihinleri uyuşturmak ülkenin baştan sona felakatlere düşmesine sebep olmuştur (Günaltay, 1915: 176-182) (Günaltay, 1915: 176-182). Medreseler kendilerini aydınlatacak ilimlerle donanırlarsa halkın ümitsizliğe düşmeyeceği, ürkmeyeceği bir şekle dönüşür. Böylece kitleye hem fikre uyma ve bilgi-kültür telkin etme, hem de ileriye doğru atılan, atılacak olan adımlarda amaca yönelmek gibi bir fayda sağlar(Günaltay, 1915: 183-186).

4. 4. Kültürel Meseleler

Günaltay, geleceğine fiilen hâkim olacak milletlerin, ümit, azim ve ruhî heyecanını zinde tutmaları ve ilerleme ihtiyacının millî ruhu oluşturan millî kültürden meydana gelmiş olması gerektiğine dikkat çekmiştir. O'nun bahsi geçen konu ile ilgili düşünce ve görüşleri tekke kültürünün yozlaşması, milliyet fikrinin zayıflaması, millî kültürün ihmâli gibi bir tasnife tâbi tutularak incelenebilir.

Tekke Kültürünün Yozlaşması; Siyasî ve şahsî ihtiraşlara müsait bir zemin hazırlayan tarikatlar ve tekkeler Doğu'da önemli roller oynamış, "irşat postundan saltanat tahtına" geçen açıkğözler az olmamıştır. Derviş, şeyh kisvelerine bürünerek halkın zihnini aldatan ve kendisine bağladıktan sonra yavaş yavaş saltanata doğru ilerlemiş birçok insanların gösterilebilir. Doğu aldatici tuzaklara düşmeye çok müsaittir. İhtiraş peşinde koşan gizli emellerini dervişlik kisvesi altında saklayan birçok siyasî kişilerin, halkı aldatmak ve kendi itaatı altına almak için bu elbiseyi çok müsait bulmuşlardır. Taç ve tahtlarını kaybeden İnan soylular sınıfı daha Emeviler devrinde elbeyt muhipliği perdesi altında bulunmaya başlamışlardır. Abbasîlerle birlikte İnanlıların iktidar mevkiine geçmeleriyle bu ihtiraşlar daha fazla yol almıştır. Dervişliği siyasî ihtiraşlarına aracı seçen bu gibi serserilerin İslâmlar arasına ekmiş oldukları fesat tohumu birçok masumların boş yere kanlarını akıtmış, yapıları yıkmış, İslâm'ın sosyal hayatını çığırından çıkarmış ve nihayet İslâmlar nazarında gelecekte ahlâksızlığın yayılmasına sebep olmuştur. Tekkeler, toplumda sosyal hayatı uyandırmak, temiz simalar yetiştirmek gibi amaçlarla kurulmuş, ancak bu amaçların sonradan unutulmuş, ülkenin esarete düşmesini hazırlamış, toplumun bozulmasına yardım etmişlerdir. Çalışmaktan ürken, hayatta didinmekten yılan ne kadar insan varsa kapıları açık, çorbaları bol olan bu tekkeleri, içinde buldukları duruma ilaç sanmışlar ve postlarını buralara atmışlardır (Günaltay, 1915: 187-192).

Milliyet Fikrinin Zayıflaması; En etkili istibdadın en emin dayanağı cehalettir. Müstebit hükümdar, halktaki kabul gören hisleri mahvetmiş, fikrî kuvveti bitirmiştir. Müstebit, tebaasını şuuruz bir irade aleti gibi kullanmak için onlarda düşünölen mefküreyi öldürmüş ve buna karşılık kaba hislerini artırmaya çalışmış, bu sayede istedikleri zaman onlara müracaat ederek onları bir sel yığını haline getirmiştir. Cahil halkta kaba hislerin artması, cahil taassubu şeklinde kendini göstermiştir. Dinî hisleri alet edebilmek herkes gözünde gerçek dinin gelişmesine uygun olduğundan, müstebit gerçek irfan erbabını etkisizleştirerek bir sürü cahili din uluları makamına getirmeye çalışmaktan geri kalmamış, bunlar vasıtasıyla her emelini, her isteğini, halka bir dinî hüküm şeklinde telkin ettirmiş, nadir olarak yetişebilenlerin bilgilendirmelerine meydan vermemek fikriyle millette sosyal hayatı mahvetmiş, bu gibi bozulmaların etkisiyle millette asıl eğitim yok olmaya başlamış, aile hayatı ve sosyal hayat bu düzensizliğe çaresiz kalmıştır (Günaltay, 1915:

94-95). Şeyh, hoca, derviş gibi kılıklara sokularak Osmanlı'ya koşan serserilerin milletin ruhunda bıraktığı izler, işlevlerini kaybetmemiştir. Son asırlarda başlayan saldırının milletin seciyelerini, millî ananelerini, her şeyini sarsmış kemirmiştir. Asıldan uzaklaşmış, batılılaştık denilirken, milletin büyüklüğü unutulmuş, akla dayalı cesaret sönmüş, asillik sökülmiş, ananeleriyle alay edilmiş, kutsal saydıkları hakir görülmüş, Batıdaki beylik ahlâkı adına ne varsa ülkeye sokulmuştur. Millî duyguyu uyandırılmalı, içeride sanayi kurulmalı, ticaret evleri açılmalı, Avrupa ilim ve fende takip edilmeli, sanat, ticaret ve ziraat yönteminde taklit edilmelidir (Günaltay, 1915: 219). Tarih, galip ve üstün olan milletlerin hâkimiyetleri altına aldıkları halka yalnız siyasî ve maddî olarak etkili olabildiklerini göstermiştir. Mağlûp milletin mâneviyatına hâkim olabilmek için hâkimiyeti altına alanın, maddî kuvvete sahip olduğu gibi ilmî ve medenî açıdan da hâkimiyetleri altına aldıkları milletin üstünde bulunmaları gerekir. Aksi takdirde mağlûp millet, çok geçmeksizin galip milletin kuvvet ve nüfuzunu elde edebilir (Günaltay, 1915: 112).

Millî Kültürün İhmâli; Her millet çevrenin, iklimin kesin gerekleri olarak bir takım ırkî seciyelere sahiptir. Bu seciye o milletin hayatta kalmasına hizmet eder. Bir milletin gelişme sebebini, ırkî seciyelerinin dayanıklılığında aramak gerekeceği gibi halkın çöküşünü de yine bu seciyelerin bozulmasında aramak gerekir. Her hangi bir ırkın yabancı unsurlarla korkmaksızın karışır, tektik etmeksizin onların âdet, ananelerini almakta sakınca görmezse, kendilerinde olduğu gibi, şevkle değişimciliğe eğilim gösterirse gelecekteki, ırkın ruhu karışıklığa uğrar, sarsıntının şiddeti ırkın genel bünyesini kuşatır, zamanla ırk büsbütün özünü kaybeder. Bu devre de iflas ile sonuçlanır. Yabancı unsurların ırka olan etkileri gizli bir şekilde cana yakın, sevimli, hissedilmeyecek bir tarz da olabilir. Hatta zaman geçtikçe etkilerini artırır. Batıdan başlayan saldırı milletin seciyelerini millî ananelerini her şeyini sarsıp kemirmiştir. Fertler bir vücudun parçaları gibidir. Fertlerin aynı fikir ve amaca yönlendirilmesi, yalnızlıktan kurtarılması gerekir. Bunun yerine getirilmesi için de medeniyete uygun okulların en ücra köşelere kadar yaygınlaştırılması mecburi olmalıdır (Günaltay, 1915: 220-225, 227, 234); (Günaltay, 1332: 206-207); (Sebilürreşad, Ekim 1328: 123-125). İran unsuru emellerine ulaşabilmek için takip ettikleri politikada değişiklik yapmış, halifelerin güvenlerini kazanarak, hükümet işlerin ele geçirecek daha kolay ve makul olacağını düşünmüşlerdir. Fırsat buldukça saltanatı kendilerine döndürmeye uğraşmış, diğer taraftan da yeni dinî, ruhî ihtiyaçlarını tatmin edecek bir şekle sokmaya çalışmışlar, kin ve intikam besleyen hiziplerin tarihten gelen mezhep anlaşmazlığıyla Anadolu'yu da etkilemişlerdir. Anadolu halkının itikatça görünürde aynı dine bağlı birbirinin düşmanı olan anlayıştan kurtulması gerekir. Türklerin her şeyden önce Anadolu'daki hurafeleri temizleme çareleri aramaları gerekir. Anadolu halkının ilmen, irfanen, serveten mutluluğa ulaştırılması, daha sonra hayal olarak görülen tatlı ümitlerin gerçekleştirilmeye çalışılması gerekir. Çünkü Anadolu'nun ölmesi halinde Turan da kalmaz. Millet ve devleti kurtarmak demek Anadolu'yu yükseltmek demektir. Bunun sorumluluğu Anadolu evlatlarına aittir. Anadolu halkının yükseltilmesi için "*Millî Tenoir Heyeti*" oluşturulması gerekir. Fikirlerin aydınlanması, aydınlığın karanlığa üstün gelmesiyle Müslümanlık yüksek esaslarıyla ortaya çıkacak, o zaman tabii olarak mezhep anlaşmazlıkları büsbütün ortadan kalkacaktır (Günaltay, 1332: 79-81, 206-207, 222, 224-233) (Günaltay, 1339: 162;227-234, 252); (Günaltay, 1915: 299-302). Milletin geleceğinin beş on siyasînin kararlarına bağlı olduğu inancına sapanlar gerçekten zavallı insanlardır. Gelecek, siyasî mevki sahibi olanların kararlarından ziyade olayların, gerçeklerin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Bir milleti öldürecek yok edici sebep, azmin bırakılması, ümitsizliğe düşülmesi, inanç olarak sarsılmasıdır. Geleceğine fiilen hâkim olan bir milletin fertleriyle, şahsî saltanat otoritesi altında ezilen bir milletin fertleri arasında ümit, azim, ruhî heyecan itibarıyla çok büyük fark vardır. İlerleme ihtiyacı millî ruhtan doğmadıkça ayakta kalamayacaktır. Millî hâkimiyet yalnız herhangi bir sınıfa değil, bütün millete aittir. Dolayısıyla sosyal durumu ne olursa olsun her ferdin bu hâkimiyette diğerleriyle eşit özel bir katılımı olmalıdır. Millet fertlerinin yeni hükümet şekline, samimi bir surette bağlanabilmeleri için hâkimiyette, millet fertlerinin eşit, özel bir katılımları olduğunu bilmelerinin yeterli olmayıp, bunu fiilen de hissetmeleri gerekir. Halkta bu duyguyu meydana getirmek aydınların en kutsal görevidir. Bir millet için en büyük felâket seçilenler ile halk arasında ruhî ve hissî bir uçurumun bulunmasıdır. Bu iki sınıf arasında hissî, ruhî ortak bir duygu sağlanmazsa millî hâkimiyet noktasında geleceğe güvenle bakılamaz. Irk, ortak ve birleşik seciyelere sahip olan bu seciyeleri veraset yoluyla haleflerine devreden fertlerden oluşan bir kümedir. Ortak duyguyu en fazla gösteren kümelerin devam eden gelen mevcudiyetleri maziye doğru en fazla gömülmüş olan milletlerdir (Günaltay, 1339: 9-12, 15-16, 18-25); (Sebilürreşad, : 199-200); (Günaltay, 1915:94-95). Millî hayatta en buhranlı anlar inkılâp devreleridir. Bu anlarda heyecanlandırma son sınırına ulaşır, sıradan zamanlarda bile hâkimiyet itibarıyla pek az etkilenen aklî mantık, inkılâp devrelerinde büsbütün anlamsız kalır. Fertler zorunlu olarak hissî mantıkla hareket ederler, fertlerin, milletlerin hayatlarını belirleyen ve yerleşen hissî veya birlik sebebi, bir hayattan başka bir hayata intikal edildiği, geçmişten geleceğe geldiği anda coşma noktasına ulaşır. Bunun içindir ki inkılâp zamanları fertler, mahiyetleri ve durumu izahı mümkün olmayan bir takım seri kuvvetlerin esiri olurlar, iradesi akışında görüşleri ile ortaya çıkarlar, bu seri kuvvetlerin en önemlisi, en kuvvetlisi birlik ruhudur. Birlikte yaşayan fertlerde yalnız olma

muhakemesi yok gibidir. Bu fertler hemen tamamıyla sirayet eden zihniyetin esiri olurlar. Bundan dolayı her duydukları şeylere, gerçekleşmesi mümkün olsun veya olmasın, muhakemesiz inanırlar, her çeşit telkini kabule son derece müsait bulunurlar, işte bunun içindir ki duyguları hem şiddetli, hem de değişiktir. Kolayca sevgiden nefrete, prestijden kine, gezebildikleri dün taptıkları, göğe çıkardıklarını, yeni telkinlerle ve zihni geçiş ile ertesi gün lânetlemekten çekinmezler. Birlikte yaşayan fertlerde bencillik, yerini tamamıyla terk eder, kendilerini değil, genel menfaati düşünürler, bunun içindir ki tereddüt etmeden kendilerini ateşe atarlar, hayret verici kahramanlıklar gösterebilirler, yine bunun içindir ki birlikte yaşayanlarda, iyilik bilme hissi pek zayıf olur. Birlikte yaşayan insanlar herkesin, genelin menfaatine büyük fedakârlıklar da bulunulmasını tabii bir görev olarak görürler, dolayısıyla bu gibi fedakârlıklarda bulunanlara karşı teşekkür hissi beslemezler. Onları ancak kendilerine düşen görevleri yerine getirmiş olarak görürler, fakat genelin zararına görülen en küçük bir hareketi, hatta kayıtsızlığı en şiddetli bir düşmanlıkla karşılarlar. Çoğu kez cezalar hataya oranla kat kat ağırdır. Birlikte yaşayan fertler ümitle yaşarlar ve daima beğenilen olurlar, mefkûreleri hakkında kendilerinde kötümserlik başladığı anda onlar artık sosyal ve birlikte yaşayan fertlikten çıkmışlar demektir. Birlikte yaşayan fertlerde, hisler son dereceyi bulmuş olduğundan güvenmeleri de o anda daha keskin ve şiddetli olur. Millî ruh, dil ve din birliğinin sonucudur. Din ve dil birliği fertleri aynı duygularla birleştirir. Ortak duyguların, ortak ifade şeklinin fertleri birbirlerine sevdiren ve kaynatır. Din birliği duygulanmaların aynı kaynaktan çıkması demek olduğundan emelleri, ihtirasları, farklı hatta tezat olan fertler belirli itikatlar, belirli ahlâk kaideleri, hatta belirli sanatlar ile şuur dışı ve irade dışı bir halde diğerleriyle birleşir. Dil birliği ise ortak duygulanmaların, ortak duyguların aynı tarzda ve inançlı bir şekilde teatisini temin ederek, bu birliği sarsılmaz bir hâle getirir. Millî ruh, millî seciyelerin içerisinde gelişir, yeni ve zinde bir hayat kazanır, fakat hiçbir zaman millî ruhun sonucu olan belirli ahlâk kurallarından, belirli itikatlardan soyularak bunların yerine yabancı milletlere ait ahlâk kuralları ve itikat esasları yerleştiremez. Başka bir ifade ile elbise değiştirir gibi bir medeniyetten diğer bir medeniyete geçemez. Yabancı bir medeniyete ait esaslar, kaideler ancak millî ruha uygun olacak bir şekle sokulduktan yani şeklini değiştirdikten sonra kabul edebilir (Günaltay, 1339: 270-275); (Günaltay, 1915: 196, 272); (Sırat-ı Müstâkîm, 1327: 406). Milleti, esaslı bir inkılâpla kurtarmak ve yükseltmek görevini yerine getirenlerin, başarılı olabilmeleri için halkın ruhundan gayeye dönük şuursuz dilemeler, istemeler yaratmaya çalışmaları gerekir. Ancak bu suretle halkın ruhuna hâkim olup ve kitleyi, tepki görmeksizin yükselme yoluna sevk etmek başarısı gösterilebilir. Şuursuz istemler kesin bir ses ile ortaya çıkarlar. Birlikte yaşama, ruhun coşması, şuursuz istemelerin bereketli bir kaynağıdır. Bundan başka halin duygu ve aşırı isteklerinden şuursuz istemeler doğabilir. Geleceği kurmak ve yükseltmek için bu ki kaynaktan istifade etmek mümkündür. Milleti bilgi ve kültür olarak iktisadî olarak yükseltmek için önce kuvvetli bir millet ruhunun uyandırılması gerekir. Bu cereyanı açmak, genişletmek konusunda hem millî ruhun uyanmasından hem de halis duygulardan ve aşırı isteklerden istifade edilebilir. Kurumlara milliyet ruhu vermek, kutsal sayılanlara özel bir saygı beslemek, yabancı anane ve modalara karşı itiraz göstermek, fertlerde derin bir vatan, din ve milliyetini kayırma gayreti uyandırır. Bu durum da millî ruhu geliştirir, birlikte yaşama arzularını kuvvetlendirir. Neticede her fert, genel ve millî işlerde şahsî menfaatlerin, sefil ihtirasların etkisi altında karşı koyacak kuvvetli bir irade sahibi olur. Vatan fikriyle duygulanmayan milletin hayat hakkı olmadığı gibi ekonomisine hâkim olmayan milletin de yükselmede payı olamayacaktır (Günaltay, 1339: 277-279). Türkleşmek, İslâmlaşmak, Çağdaşlaşmak cereyanları gerçek, ruhî ve hayatî ihtiyaçlardan doğmuştur. Bu üç fikir birbirlerine muhalif değil, bir diğerinin mükemmel kuvvetlendiricisidir. Ruhun ışığı, hayatın olgunluğu için halka yönelik ilkelerin mutlaka bu üç fikir üzerine dayanması gerekir. Türkleşmek, İslâmlaşmak, Çağdaşlaşmak cereyanları ayrı ayrı ihtiyaçların sonuçları olduğu gibi sahaları da farklıdır. Hiç biri diğerinin yerini tutamaz ve biri diğerini üstün ya da gereksiz kılamaz. Din ve milliyet kutsal heyecanların kaynağı, bilimlerin yüksekliği de hayatî ihtiyaçların dayanağıdır. Öncekilerin sahası kültür, ikincilerin sahası da medeniyettir. Kurtuluş ve yükselme yolu Türk-İslam kültürü dâhilinde çağdaş bir medeniyet yoludur. Bu yol takip edilirse hem millet fertleri arasındaki anlaşmazlık kalkmış olur hem de ülke sarsılmaksızın medeniyet alanında gelişmeye koşar (Günaltay, 1339: 280-281); (Günaltay, 1915:199-204).

5. Fikir, İlim ve Siyaset Adamı Olarak Şemsettin Günaltay

Fikir Cephesi; İlim ve siyaset adamı olan M. Şemsettin Günaltay, aynı zamanda bir fikir adamıdır. O'nun ortaya koyduğu fikirler geniş bir perspektifle Türk milletinin, İslâm milletlerinin gerileme sebepleri ile onların ilerlemelerine yönelik olmuştur. Günaltay, bir milleti oluşturan halkın bilgi ve kültür seviyeleri ne kadar ilerlerse, o milletin gelişme derecesi, refah ve mutluluğu da o oranda yüksek olur düsturundan hareket etmiş, ilim ve bilgi alanında kendilerini geride bırakan batılıların yayınları karşısında derin derin düşünülmesini haber vermiş, İslâm toplumlarının yüksek, ileri toplum olma yolunda karanlık ve sefalet içine düşmeleri karşısında serzenişlerde bulunarak feryadını ortaya koymuştur. O, bu serzenişlerini dile getirirken aynı dönemde bu ölçüde tenkitte bulanabilenlerin yokluğuna dikkat çekmiştir. O'nun fikirlerine kıymet verenler buldukları değerlendirmelerde, mutlaka okunması gerektiği okumayacak olanlara

anlatılması gerektiği üzerinde durmuşlardır (Günaltay, 1915: C-Z). Kendileri, medeniyet yolunda ileri gidenler karşısında uykudan uyanamamışlar, cehalet ve tembellikten başlarını kaldıramamışlardır. Bu durumun sebeplerinin en önemlisi akıllarının uyuşmuşluğudur. Felaketlerin sebebi dinde olmayıp kendilerinin akıl ve idraklerindedir. Dinin dayanağı akıldır. Eğer akıl yoksa dinin de yapacağı bir şey bulunmamaktadır (Günaltay, 1327a: 405). İlmî fakirliğin hüküm sürdüğü, sosyal dertlerin buhran devresine girdiği sözü edilen tarihlerde ülkenin Avrupa ve Afrika'daki parçalarına tatbik edilen uygulamalar Asya'daki parçaya da tatbik edilebilir. Mevcut fenalıkların ve hastalıkların sebepleri, kaldırılıp izale edilirse yavaş yavaş çare bulma yönüne gidilebilir. Millî sefaletin gerçek sebebi cahilliktir. Halkın fikrinin mutlaka aydınlatılması gerekir. Yanlış cereyanların engellenmemesi halinde kurtulmak için ümit beslemek doğru değildir. Muhafazakârlık veya radikâllik gibi bir kaidecilik arkasında mücadele edileceği yerine çağın ihtiyaç ve ilerlemelerini millî ruhun gerekleriyle birleştirerek bir ana yol takip edilmeli, milletin genelini toplayacak bir cereyan açmalıdır (Günaltay, 1339: 238, 280-285).

Günaltay tarafından bir milletin yaşamasında ümidin önemi şu şekilde ortaya konulmuştur; Milleti yaşatan veya yıkıma sürükleyen durum ümitsizlik veya ümit ile biten sabit ve genel kanaatlerdir. Ümidi ölmemiş bir millet en kötü çarpmalara rağmen mevcudiyetini muhafaza edebilir. Yıkıma mahkûm olduğu kanaatini besleyen bir millette hariçten felaketler esmese bile zamanla kendiliğinden çöker gider. Tarih korkunç felaketler içinde yıkıma doğru sürüldüğü zannedilen milletlerin iman ümidi sayesinde yine dirilmiş olduklarına dair örneklerle doludur (Günaltay, 1339: 12). Ümitsizlik, afete uğramış bir milletin en büyük mağlûbiyetlerinden daha elemli bir durum hazırlamaktadır. Çünkü milletin bir ferdi olarak yaşamak kanaati birleşmiş bulunursa, mağlûbiyetin gerektirdiği durumdan kurtulmak daima mümkündür. Fakat ümitsiz fertlerden oluşan bir topluluk hiçbir suretle yaşayamaz ve yaşayamaz (Günaltay, 1339: 16); (İslâm Mecmuası 1332: 311-315).

İlmî Cephesi; Günaltay; Günaltay, aldığı eğitim, bildiği yabancı diller ve Batı ile teması neticesi edindiği tenkitçi anlayış ile objektifliği bilimsel çalışmanın ilk ve vazgeçilmez kuralı kabul etmiştir. Araştırmacı, mümkün olduğu ölçüde tarafsız bir gözlemci sıfatı ile incelemelerini sürdürmelidir. O, düzgün, anlaşılır, bir dil kullanımı, cümlede kullanılan bir kelimenin cümledeki anlamı dışında farklı bir anlama yol açmaması için diğer ilgili lisanlardaki karşılıklarına da yer vermeyi ihmal etmemiştir. İfadeleri ile zihinde şekillendirilen fikirlerin bozulmamasına dikkat etmiş, hiç eksik bırakmadan okuyucuda; Ne? Neden? Niçin? Sorularını sordurmayacak şekilde tam ifadeler kullanmıştır. Açıklanması gerekli görülen isim ve tabirler sayfa altı notlarda dile getirilmiştir. İmlâ konusunda da titizliği gözden kaçmayan bu ilim adamının eserlerinde; şema, kroki, resim ve haritalar söz konusu bahislerin daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli yerlerde gösterilmiştir. O'nun eserleri, herhangi bir bilginin nereden alındığını gösteren sağlam kaynaklara dayalı olmasıyla, doğruluğunu araştırmak veya aynı konuda fazla bilgi almak isteyenlere istikamet vermiştir. Her hangi bir isim bir tarih veya herhangi bir konuda kaynaklar arasındaki farklılıklar belirtilerek tarihçi gözü ile tenkidini yapmış, daha sonra bir hükme vararak vardığı hükmü metinde göstermiştir. Ele aldığı meselenin ortaya çıkışında etkili olan sebepleri, kaynakları, etkileşimleri ortaya koymakta meselenin üzerine bina edilecek zemini hazırlamıştır. Ana kaynaklara ve birinci elden kaynaklara da inerek aynı zamanda yazılmış yerli ve yabancı diğer kaynakları da görerek karşılaştırma yapmış ve vardığı hükümlerin güvenilirliğini, geçmiş hayattan örnekler vererek somutlaştırmıştır. Yeri geldikçe mevcut anlayışın toplumda hâlâ hâkim olan unsurlara ne kadar yansdığı üzerinde durmuştur. Ele aldığı konuların sahalarına göre esas olan teorilerle bağ kurarak, gelişimini ve ortaya konulan durumunu değerlendirmiştir. Kurân-ı Kerim'den gösterdiği ayet ve meâlleriyle sosyal alanda yaşanan olumsuzlukların kaynağı vurgulanırken söz konusu bu tasviplerin, anlayışların terk edilmesi, gerekçelerin yavaş yavaş safha safha uygulamaya nasıl konulduğu ve nasıl konulması gerektiği üzerinde durmuştur. İslâm, İslâm Dini, İslâm Medeniyeti ile ilgili eserlerinde; Hz. Muhammed'e bir şekilde intikal etmiş, herhangi bir olaya, Hz. Muhammed'in olumlu ya da olumsuz tepkisi verilerek vardığı hükmünü, onun hadisleri çerçevesinde doğrulamaya çalışmıştır. O, hadislerin hüküm olarak ortaya çıkışının gerekçesi ile olay veya olgu arasında ilişki kurmuştur. Özellikle ayetlerin izah edilmesinde tefsir edenlerin farklı yorumları, cahiliye devrindeki iptidâî hayat yaşayan kabileler arasında sosyologlarca yapılan esaslı incelemeleri değerlendirerek geçirdiği değişiklikleri ele almıştır. Güvenirliliği ortaya koymak anlamında ele aldığı konuların muhtevasına göre farklı diğer eserlere de atıflarda bulunmuş, konuyla ilişkilendirmek ve somutlaştırmak için atıfta bulunulan eserlerin bir kısmından alıntılara yer vermiştir. Günaltay, "Zülmetten Nura", "Hurafattan Hakikata" adlı eserlerinde tenkit ruhu ile hareket ederek İslâmiyet'in ilerlemeye engel olmadığı gerçeği üzerinde durmuş ve bildirmiştir. Dinde aydınlığı, yosunlaşmış hurafelerden, taassuptan kurtulacak bir şekilde Müslümanlığın toplum hayatında yerleşmesini arzu etmiştir. Cihad-ı ekber'i, yeni hayatta devamlı yükselmek tarihin kendilerine tâyin ettiği geçmişteki mevki alabilmek için ilmî, sosyal, ekonomik, teknik, alanda başarıya ulaşılmasını sağlayacak vasıtaların bulunması gerektiği ve zorunluluğu şeklinde ortaya koymuştur.

Günaltay tarafından yeni Türkiye'nin gelecekte yükselmesi için önem verilmesi gerekenin ne olduğu ile ilgili olarak dile getirilenler şunlar olmuştur; En büyük tehlike milletin rehberlerine karşı zorunlu olan samimi güvenin sarsılmasıdır. Birçok zararlı telkinlerin etkisi gittikçe artarsa, rehberleri arasında bir uçurum açılırsa, ihtiraslı vatansızların fırsat düşkünü düşmanların akıl ve hayale gelmez entrikaları baş gösterecek, iç ayrılıklar elde edilen tüm kazançları yok edecektir. Türk'ü hiçbir şey yıldırılmaz fakat ayrılık öldürür. Türk'ün en korkunç düşmanı ayrılıktır. Türk'ün tarihi, ayrılığın daima esaret ile neticelenmiş olduğunu gösterir. Bu ve benzeri düşüncelerle Günaltay, Türk'ün tarihini tanıtmaya millî ruhunu millî seciyesini tayin etmeye başlamış kaleme aldığı "*Maziden Âtiye*" adlı eseri bu amaca yönelik olmuştur. Günaltay, yeni Türkiye'nin bir tarihî devir kapanarak, yeni bir tarihî devrin başladığı sırada onun nasıl temeller üzerine kurulması gerektiğini anlayabilmek için Türk'ün millî ruh ve seciyesini, yeni ihtiyaçlarını araştırmıştır. Günaltay, Türk kültür ve tarihine verdiği önem ile tetkik ve araştırmalarını derinleştirmiş Türk tarihini, Türk medeniyet tarihini ilmî bir şekilde ortaya koymuştur. Batılı ilim adamlarının ilmî metoda kendilerinden önce ulaştıklarını, dolayısıyla onların ortaya koyduğu eserlerden kendi tarihlerini öğrendiklerini dile getiren Günaltay, ancak Batılı ilim adamlarında son yüzyılların bıraktığı art niyetli ve kin dolu hisleri neticesi Türk tarihi hakkında objektif bir kanaat hâkim olmadığını görmüş, mevcut sabit ön yargılı fikirleri çürütmekte başarı göstermiştir. Özellikle tebliğlerinde dile getirdiği gibi kendi tarihlerini kendilerinden öğrenmeleri için Türk gençlerini Türk tarih ve kültürüne sevk etmeye yönelik serzenişlerde bulunmuştur.

Gazi Mustafa Kemal'in yeni ve yüce bir ruh ile düşünerek kurduğu Türk Tarih Kurumu'nda kurucu üye ve daha sonra da başkanlık görevlerinde de bulunan Günaltay, ilmî otoritesi ile İslâm Medeniyeti'nin hakiki kurucularının tayin edilmesi konusunda vardığı yargı ise şunlar olmuştur; Türklerin, İslâmiyet'e girmemiş oldukları düşünülecek olursa İslâm Medeniyeti meydana gelemez o derece gelişmeyecek geniş iklimlere yayılamayacaktı. Türklerin etkisiyle Ebu Müslim İhtilâlî'nin iktidara getirdiği Toharistan, Horasan, Maverâünnehir Türkleri İslâm dünyası üzerinde seçkin bir rol oynamaya başladıktan itibaren ilim, sanat, hukuk ve dinî yorumlama sahalarının her birinde verimli bir hareket başlamıştır. İslâm Medeniyeti diye büyük medeniyet ortaya çıkmıştır. Emevîlerin sona ermesiyle İslâm dünyasını örten fikrî durgunluğun, Türklerin hâkim bir şekilde İslâm dünyasına girmesiyle verimli bir harekete dönüşmesi sebepsiz değildir. Türkler bilgi-kültür, medeniyet, zihnî oluşum itibarıyla İslâm dünyası içerisinde yer alan diğer unsurların üstündedir. Selçuk Türkleriyle birlikte Yakın Doğudaki anarşik devir sona ermiş içte olduğu gibi dışta da İslâm dünyası tehlikelerden korunmuştur. Ayrıca Türkler, bütün din ve mezheplere karşı tarafsız ve toleranslı davranmışlar, inanç ve vicdan hürriyetinin Türkistan'dan Akdeniz'e kadar uzanan geniş alanda hüküm sürmesini sağlamışlardır. Günaltay, ilmî çalışmalarına devam ederken İstanbul ve Ankara üniversitelerinde Türk tarihi hakkında verdiği dersler ile ulaştığı neticeleri öğrencileriyle paylaşmıştır. O'nun eserlerinde ele aldığı konular ile varmak istediği neticeyi "*beşeriyete nurlar saçan medeniyeti yaratanlar senin atalarındır yürü, senin olan irfan iklimlerini tekrar zaptet*" (Günaltay, 1937: 306) şeklindeki cümlesi ile özetlemek mümkündür. İlim adamı Günaltay, ülkenin Yakın Doğu içerisinde yer almasından dolayı Yakın doğu ile ilgili incelemelerine geniş yer vermiş, Türk milletinin derin ve şerefli tarihini tanıyan ve tanıtmaya çalışan bir tarihçi olmuştur.

Siyasî Cephesi; İlim ve fikir adamı olan Günaltay, aynı zamanda Türkiye'de fiilî anlamda çok partili hayata geçişte önemli rol oynayan bir mevkie sahiptir. O'nun siyaset adamı vasfını ve görüşlerini insan hakları ve hürriyet, basın hürriyeti, toplantı hürriyeti, adaletin bağımsızlığı demokrasi ve lâiklik anlayışı şeklinde ele almak mümkündür.

İnsan Hakları ve Hürriyeti Hakkında; Demokrasi, insan hakları temelleri üzerinde kuruludur. İnsan haklarının başta geleni de şahsî hürriyetlerdir. Şahsî hürriyet bütün diğer hürriyetlerin kaynağı ve temelidir. Diğer hürriyetler, onun genişletilmesi tatbiki veya güven altına alınması demektir. Şahsî hürriyetin, kimseyi incitmemek kimseyi rahatsız etmemek şartıyla insanın istediği gibi yaşamak, hareket etmek, hakkına sahip olmasıdır. Bir milletin ilerlemesi ve gelişebilmesi, o milleti oluşturan fertlerin hür olmalarına bağlıdır. Çünkü bir milletin ilerlemesi için ferdî seciyenin kendiliğinden gelmesi kadar etkili ve hayati bir şey yoktur. Milletin olgunluğu için yanlış kanaat ve inançlardan bağımsız olarak düşünen, her şeyi aklın ve tarihin ışığı altında inceleyen, halkın hoşlanmadığı fikir ve kanaatleri savunabilen bir fikir hürriyeti mutlaka gereklidir. Şahsî hürriyet havadaki oksijen gibi topluma hayat veren bir unsurdur, eğer şahsî hürriyet sınırlandırılırsa, siyasî hürriyet de kendiliğinden kıymetten düşer. Devlet ancak içeride asayiş, dışarıya karşı vatani muhafaza için muhtaç olduğu haklar oranında şahsî hakları sınırlandırabilir. İleri giderse demokrasiden ayrılmış, istibdat çukuruna sapsmış olur. Eşitlik esası insanların kanun önünde hukukça beraber olmaları demektir. Siyasî eşitlik, özel şartlara sahip oldukları takdirde erkek, kadın bütün vatandaşların seçimlere katılabilmeleri, devlet hizmetlerine girebilmeleri anlamına gelir. Bu konuda bilgi ve yeterlilikten başka hiçbir şey tercih sebebi olamaz (Günaltay, 1959: 70-72); (Aydın Tarihi Mayıs 1950: 68),(Aydın Tarihi Mart 1950:68);(T.M.M.: 1047).

Basın Hürriyetine Dair; İnsan haklarının en önemlilerinden düşünce hürriyeti, söz serbestliği ve demokrasinin varlığını belirten işaretlerdir. Söz, düşünme hürriyetinin ilk belirtisidir. İnsan derdini dökme dökme rahatlar, fikirlerini söyleye söyleye infiallerini azaltır. Fikirlerin hürriyetini şiddetle baskı altına alanlar, insanlarda bir cinnet fikri oluşmasına sebep olurlar, vatandaşlar ümitsizlik ve mahrumiyetle adeta çılgına dönerler, hükümetin başına belâ olurlar. Hükümetler, vatandaşların fikirlerini serbestçe söylemelerinden zararlı değil, kârlı olurlar. Çünkü millet fertleri tarafından her şeyin serbestçe söylenmesi hükümetleri uyandırır, aydınlatır, hataların tamirine sebep olur. Yasaklanan sözlerin sakıncaları, söylenen sözlerin sakıncalarından daha fazla olur, saklı fikirler daima korkunçtur. Hükümetler söz serbestliğinden çok istifade edebilirler, halkın fikirlerinin bilinmesi halinde içlerinden en iyisi veya en az fenasını seçmek oldukça kolay olur, kamuoyu ister iyi, ister fena olsun mesul insanlar için gerekli bir belgedir. Bir ülkede demokrasiyi yaşatan basın hürriyetidir. Çünkü hür bir basının doğru olayları ortaya koyar. Yayın hürriyeti, demokrasinin temel taşıdır. Hür bir hükümet için basın hürriyeti, canlılığı artıran kan kaynağıdır. Gazete, vatandaşlar için bir rehber bir danışmandır. Kamuoyu yaratır, halkın hareketleri üzerinde etki bırakmaya çalışır, günün meseleleri hakkında değerlendirmelerde bulunur, ülke ve hükümet faydalanır. Demokratik hükümetler, iyi aydınlanmış her şeyden haberdar ve hassas bir kamuoyuna muhtaçtır. Bu nitelikte bir kamuoyu oluşturulması ancak bir fikir almalarıyla mümkün olur. Bu fikirleri verecek kürsüler de hür gazetelerdir. Bu esaslar, ülkede basın hürriyetinin, o ülkenin yükselmesi ve alçılmasıyla ne derece yakından ilgili olduğunu çok iyi gösterir. Basın hürriyeti olmayan yerlerde insanlar uyuşarak hissiz, şuursuz yaratıklar haline dönüşürler ve fikirlerin kurdukları zekâlar söner, toplum şuursuz hayvanî bir yığın haline gelir. Gerçi iktidar sahipleri bu sürüyü istedikleri gibi kolayca idare etmek mutluluğuna erişmiş olurlar fakat bu sahte mutluluk dönemi hiçbir bölgede çok sürmez (Günaltay, 1958: 73-75); (Ulus, 18 Kasım 1949).

Toplantı Hürriyetine Hakkında; İnsanlar yalnız başlarına bir şeyler yapamazlar, tek başına hareket eden insanın kolayca bencilliğe sürüklenir, başarılı olursa kendini beğenir, ahmakça bir inadın esiri olur, başarılı olamazsa ümitsizliğe düşüp, mahvolup gider. Bunun içindir ki topluluk hayatına ihtiyaç vardır. Toplanma hürriyeti hür bir toplumun hayat kaynaklarından biridir. Demokrat bir iktidar, toplantı hürriyetine saygı göstermekle kendi varlığını canlandırır toplantı hürriyeti olmayan bir bölgeye hür vatandaşlar gözüyle bakılmaz, orada demokrasiden bahsedilmeyip böyle bir diyar ancak esirler, köleler kampı olabilir. Demokrasiye yeni girmiş ve girmekte çok geri kalmış olan milletler, asırların yaşattığı kölelik ruhunu söküp atamaz. Vatandaşa zinde ve hür bir ruh aşlamak için demokrasi eğitimine önem vermek mecburiyeti olmalıdır. Asırlar ve asırlar boyunca hükümdarları Allah'ın gölgesi, Allah'ın takdiri ile o mevkie çıkmış insanüstü varlıklar gören bir halkın, seçim hakkına sahip olduğu zaman bu hakkını hür insanlar gibi kullanabileceğini sananlar aldanacaktır. Bunların daima iktidara boyun eğmeleri eski alışkanlıklarının doğal bir sonucu olduğunu unutmamak gerekir. Bunun içindir ki ülkede vatanî görevlerini şuurlu ve serbestçe bir surette ifâ edebilmesi imkânlarının yaratılması gerekir. Halkoyu, önceden tâyin edilemeyecek bir kuvvettir, ona karşı koymak da imkânsızdır. Bu gün demokrasiyle idare edilen her ülkede halk, kuvvet ve kudretin en son ve gürlü kaynağıdır. Hâkim olan halkın iradesidir, partiler, eğer demokrasi rejimi içinde iktidardan düştükten sonra, tekrar iktidara gelebilmek kararında iseler, halka doğru gitmek mecburiyetinde kalacaklardır, halkın en akıllı adamlardan daha akıllı olduğunun unutulmaması gerekir. *"Bütün halkı bir müddet, yahut bir kısım halkı her zaman aldatabilirsiniz. Fakat bütün halkı her zaman aldatamazsınız"* veciz sözünün bir düstur gibi karşılanmalı ve bütün siyasî partilerin en önemli görevi olmalıdır. Vatandaşların siyasî görevlerini yapacak hâle gelmesi onu iyi ve faydalı bir vatandaş mevkiine yükseltecektir. Vatandaşların vatan görevindeki rollerini hakkıyla ifâ edip edemediklerinin ölçütü, onların oylarını adayların en iyilerine vermeleri, ülke idaresinde iyi tedbirlerle yardımcı olmaları durumudur (Günaltay, 1958: 76-79).

Adaletin Bağımsızlığına Dair; Demokrasinin gerçekleşmesi için olduğu kadar yaşayabilmesi için de başta gelen şartlardan biri de mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlerin tam anlamıyla hürriyetleri meselesidir. Bir ülke adliyesinde bağımsızlığın varlığı o ülkede bütün diğer hak ve hürriyetlerin mevcudiyetlerinin tanığı ve kefilidir. Bir ülkede insan haklarının koruyucusu olan bağımsız mahkeme olmadıkça hiç kimse evinde, işinde, yurdunda kendisini güvende göremez, vatandaşların emin yaşamadıkları bir yerde ise mutluluk bir hayal, huzur bir serap olur. Mahkemelerin bağımsız olabilmeleri için hâkimler, icra kuvveti hiçbir şekilde baskı ve tehdit altında bulunmamalıdır. Mahkemelerin bağımsızlığı şahsî hürriyetlerin en büyük dayanağıdır (Günaltay, 1958: 80-81); (Aydın Tarihi, 1949: 49-50).

Demokrasi Hakkında; Hiçbir önyargıya sahip olmadan fikirlerin, kanaatlerin serbestçe söylenmesi gerekir. Tartışmalara rağmen kendi kendilerini sevmek ve asla birbirilerine düşman olmamak rejimin ve ülkenin faydasına yönelik olur. Ortak görevler bırakılıp da mücadele içerisine girilirse, tehlikeler hazırlanmış olup hepsi birden mahvolur. Hakiki ahlâk prensiplerine dayanan demokrasiyi kurma hedef olmalıdır. Herkesin düşüncesini serbestçe söylemesiyle söylenenlerin içinde ülke adına faydalı noktalar bulunacaktır. Demokrasi rejimi bir ülkenin felâket kaynağı da mutluluk merdiveni de olabilir, demokrasi demagoglar eline geçmesi halinde felâket olur, onlar ülke çocuklarını birbirine düşman ederler, çarpışma

yoluna gidilmemeli ve kardeş olarak kalınmalıdır, diğerlerinin hukukuna, şerefine, onuruna saygı göstermekle demokrasi ancak sonuç verir. Günaltay, demokrasinin hassasiyetini şöyle belirtmiştir; “Demokrasi sırat köprüsü gibi tehlikeli yoldur. Maharet ile geçmek gücünü gösteren milletler selâmete erişirler, geçemeyenler gayya kuyusuna yuvarlanırlar, mahvölup giderler. Zarar ortaktır. En iyiyi, en doğruyu alırsak ülke iyileşir. Demokrasi budur. Ahlâk, fazilet ve birbirimizin hukukuna riayet demektir” (T.B.M.M. T.D. S. 198,199); (B.C.A.:030 01/12 72 5);(Ulus, 1 2 Ağustos 1949); (Ulus, 12 Nisan 1950). İnsanların düşünen ve toplu yaratıklar olmaları itibarıyla belirli kanaatler, fikirler ve menfaatler etrafında toplanmaları çok doğaldır. Partiler tarihleri ilk çağlara kadar çıkar, insanlar, var olalıdan beri ve hükümet için çarpışmaya başladıklarından bu yana her yerde ve daima partiler kurmuşlardır, fakat seçim usulü yayılmaya ve genelleşmeye başladıktan, geniş nispette halk kütleleri harekete koyulduktan sonradır ki partilerin önemlerini artıran sebepler belirmiştir. Devlet vatandaş sayısı üzerine dayandıktan, hükümeti elde etmek için çok sayı elde etme ihtiyacı ortaya çıktıktan sonradır ki, partilerin önemleri ve ihtiyacı anlaşılmıştır. İşte bu zamandan itibaren partiler gerek teorik ve gerek fiilî olarak bu gün tanıdığı olunan konumu kazanmışlardır. Partiler demokrasi bünyesinin gerekli organlarıdır. Partiler, karışık ve tezatlı zihniyet ve kanaatler taşıyan toplumlara rehberlik eder, onları düzene sokar, ülke kamuoyunu belirli amaçlarına doğru hazırlar ve sevk ve idare eder, memleket işlerine ilgisiz vatandaşlara da ilgi yaratır, milletin zihnini daima uyanık tutar, ülke meselelerini tartışmaları kamuoyunu aydınlatır, vatandaşlarda anlayış kabiliyetini, tenkit eğilimini besleyip, geliştirir. Partilerin olmaması durumunda ülke halkının olan bitenlerden, iktidarın ülkeyi iyi idare edip edemediğinden habersiz kalır, vatandaş muhakeme, karşılaştırma gücünü kaybeder, neticede seçim görevini şuurlu şekilde yerine getiremez. Bu yüzden ülke kontrolsüz kalır, demokrasi de yavaş yavaş söner, ülkede istibdat ve keyfî idare hüküm sürmeye başlar, kanunsuzluk, yolsuzluk, alabildiğine ilerler. Partiler, ancak ülke ve politika işlerine hiç ilgi göstermeyecek kadar geri olan cehalet içinde uyumuş bulunan veya nefes alamayacak derecelerde şiddetli ve kahredici bir zulüm ve istibdat altında kıvrılmaya mahkûm edilen bölgelerde ortaya çıkamazlar, yaşama imkân ve gücünü bulamazlar. Bir ülkede siyasî hayatın hür ve canlı olması nispetinde partiler de o oranda gelişir. Partiler, hamleleri ve aralarındaki rekabetle bir ülkenin en iyi en faydalı müesseselerini doğururlar. Millettin bütün saklı kuvvetlerini istidat ve kabiliyetlerini kudret ve servetlerini meydana çıkarırlar. Partilerin olmaması durumunda millî iradeyi gerçekleştirecek bir seçim yapmak mümkün olamaz. Hakiki dürüst seçimler, hürriyet ve eşit şartlar içinde partilerin mücadelesiyle gerçekleşir (Günaltay, 1958: 82-87).

Lâikliğe Dair; Din kisvesi altında millet çok ızdırıplar çekmiş, felâketlere uğramış, sözde din uluları dinin hükümleri imiş gibi gösterdikleri inanışlarıyla şahsî menfaatlerini tatmin etmişlerdir. Asırların kökleştirdiği bu batıl inançlardan milletin kurtarılması ancak onların aydınlatılmasıyla mümkündür. Günaltay, Yeni Türkiye'nin zihni gelişimi önünde dinî hurafelerin tekrar ortaya çıkmaması gerektiği şuuruyla (Jaschke, 1972: 18) ²⁴ hükümetin başkanı olarak mecliste yaptığı konuşmada; “İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan, İmam Hatip kursları açan, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için ilâhiyat fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım” cümlelerini sarfeden biri olmuştur (T.B.M.M. T.D.: 598). ²⁵

Sonuç

Doğum tarihi olan 1883 ile ölüm tarih olan 1961 arasında M. Şemsettin Günaltay, kendisinin bir konuşmasında belirttiği gibi Saltanat, Meşrutiyet, Cumhuriyet dönemi olayları ve gelişmelerine 74 yıllık ömrüyle tanık olmuştur. Günaltay, bahsedilen bu dönemlerin ilk ikisi ve Cumhuriyet döneminin başlangıcında ülke ve milletin, içinde bulunduğu felâketli ortamda ızdırabı içinde hissetmiş o dönemdeki yazdığı eserleri ile gene kendi deyimi ile feryatta bulunmuştur. O'nun bu feryadı üniversite kürsülerinde, geleceğin aydını olacak olan öğrencilerle olduğu gibi, millet ile de sınırlı kalmamış bütün İslâm milletlerini kapsayan bir evrensellik göstermiştir. O, sözü edilen dönemlerde hocalık görevi yanında milletvekili olarak üslendiği siyasî kimliği ile de Mebuslar Meclisi'nde ülkenin karşı karşıya olduğu durumdan

²⁴ Başbakan Şemsettin Günaltay'ın Yalova'da Halkevinde Yaptığı Konuşma, 2 Ağustos 1949 Ulus; Günaltay'ın Kastamonu'da söylediği Nutuk; *Ulus* 12 Nisan 1950; Günaltay'ın Zonguldak Nutku; *Ulus*, 18 Nisan 1950.

²⁵ Peyami Safa, Zulmetten Nura, Hurafattan Hakikata, Sebülürreşad'daki “Müslümanlığa Aşık” diye nitelendirdiği Günaltay'ı C.H.P.'nin ileri gelen adamları arasında, adı geçen, başbakanlığa kadar yükselen Günaltay'ın, T.B.M.M.'deki konuşması ile Mekke ve Medine ayetlerini tasnif ederek bunlardan önemli bir kısmının artık hükmü kalmadığını dile getiren Günaltay için aksi istikametinde bir tavır sergilediğini dile getirmekte; (Safa S. 214); Ayrıca düşünce, fikir ve basın hürriyetlerinin sürekli destekleyicisi olan M. Şemsettin Günaltay, Türk Ceza Kanunu'nun değiştirilmesi hakkındaki 163. maddenin de kabul edilmesiyle töhmet altında kalmıştır diyordu; Bayram Ali Çetinkaya, (1988). “Tek Parti Döneminin “İslâmcı” Başbakanı M. Şemseddin Günaltay”, C. Ü. *İlahiyat Fak. Dergisi*. Halbuki Günaltay'ın Müslümanlığa âşık olmasında bir değişiklik olmamış başbakanlığa kadar yükselen Günaltay, zamanın ve mekanın ihtiyaçlarının değişebileceğinden hareketle içtihat kapısının her asırda mutlaka açık olmasını belirtmiştir. Kaldı ki ilahiyat fakültesi ve imam hatip okullarının açılması O'nun başbakanlık döneminde. Bu konuda bir değerlendirme yapılırken Diyanet İşleri ile ilgili 23 Mart 1950 tarih ve 5633-5634 sayılı kanunların çıkarılmasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nun bütçesinin artırılmasını gözden uzak tutmamak gerekir. O, elbette vicdan hürriyeti maskesi altındaki her tür irticanın karşısında olmuş, hükümetin dinî efsanelerin ve ülkeyi tahrip edici zihniyetin gelişmemesi yönündeki tutumu ile dikkati çekmiştir.

kurtarılmasında, ortaya konulan tedbirleri eksik bulmuş, maddî gerekçeler sıralayanlara katılmakla birlikte o maddî gerekçeleri yaratan zihniyetin de nasıl oluşacağını izah etmeye çalışmıştır.

Mebuslar Meclisi'nde söz alıp, yaptığı konuşmalarda kanunların herkesi bağlayıcı olacağından hareketle kanunların ne olduğunu ifade eden kelime ve tabirlerin o kanunlarda hiçbir eksiklik ortaya çıkmaması temelinde bir düzeltici, bir tamamlayıcı olmuştur. Günaltay, kendisine hedef olarak koyduğu geri kalmışlığın, sefaletin parçalanması için hep millî düşünmüş Cumhuriyet dönemi öncesi Cumhuriyeti yerleştiren kadrolardan farklı olmamış bilakis o kadroların amaçlarına ulaşabilmeleri için gerekli zemini hazırlayan Türk tarihinde nadir rastlanan ender simalardan biri olmuştur. O, içten gelen millî duyguları ile taşıdığı ruhu, Cumhuriyet döneminde de ortaya koyarak, 1923'te kaleme aldığı "*Maziden Atıye*" (Geçmişten Geleceğe) adlı eseriyle yeni Türkiye'nin hangi temeller üzerine kurulacağını bir Türk aydını olarak sorumluluk hissiyle ortaya koymuştur. Günaltay, her şeyden evvel Türk ırkının dünya tarihinin en eski ırklarından birisi olduğunu belirtmiştir. En eski olmayı en köklü olmak şeklinde anlayarak seciyelerin de köklü olacağını vurgulamış, bu seciyelerin yok olabilmesi için de ancak oluşmasıyla üzerinden geçen asırlar kadar da, asırların geçmesi gerektiği fikrini ortaya koymuştur. Ayrıca O, "*Türkleşmek*", "*İslâmlaşmak*", "*Çağdaşlaşmak*" düsturlarının birisinin birisine tercih edilemeyeceğini savunarak her birinin maddî ve manevî anlamda farklı işlevleri olduğunu, dolayısıyla Türk-İslâm kültür ve değerlerini esas almayı zorunlu görmüştür. O'nun geniş ilmî bilgisiyile kaleme aldığı eserler Türkoloji ilminde geniş yer tutmuş, O adeta ülkede tarih anlayışının bir hazırlayıcısı olmuştur. O'nun kaleme aldığı eserleri ülkenin mevcut durumda karşılaşabileceği sorunların üstesinden gelebilmek amacıyla ihtimâl dâhilinde olan sorunları bilimsel temeller üzerinde tahlil ederek önlem alma ve fayda sağlamaya yönelik olmuştur. Çünkü ülkenin Yakın Doğu'nun bir parçası olduğu bilincindedir. Günaltay, sunduğu bir tebliğde tarih bilgisinin derinliğinin de verdiği bir ruh ile; "*Mazini hatırla ve geçmişte sahip olduğun irfan iklimlerini tekrar zaptet*" öz cümlesiyle Türk milletinin ulaşması gerektiği hedefi yeni nesle vermeye çalışmıştır. Bu öz cümlede milletin geçmişini ve şimdiki olması gereken özlemine dile getiren Günaltay, ömrünü irfan iklimlerinin milleti tarafından zapt edilmesi uğruna harcamıştır. Günaltay, devam eden ilim adamlığını, idarî ve siyasî çeşitli görevlerde de bulunmasına rağmen bırakmamış, Cumhuriyet devrinde de yukarıda belirtilen hedefine kilitlendiği için, eserlerinin sağlamlığının da getirdiği bir güvenle Türk Tarih Kurumu başına 1941 yılında getirilmiş ve görülmesi çok nadir olan 20 yıl gibi bir süre bu kurumun başında kalmıştır. Günaltay, Atatürk'ün mirasını bıraktığı ve bu kuruma yüklediği o yüksek ideallerin en iyi ifâ edicisi olarak görülmüştür. İlmî faaliyetlerinden bir an bile kopmayan Günaltay, içinde bulunduğu siyasî faaliyetlerine 15 Ocak 1949'da hükümeti kurmakla görevlendirilerek hükümetin başkanı olmuştur. O'nun hükümeti kurmakla görevlendirilmesinde birçok yazarın üzerinde birleştiği; fikir ve vicdan hürriyetine saygılı, mutedil, hür teşebbüse yer veren bir kişiliğe sahip olmasının etkili olduğu şeklindedir. Hükümeti'nin sona erdiği 22 Mayıs 1950 tarihine kadar bir hükümet başkanı olarak O'nun kafasını meşgul eden birinci mesele yukarıda belirtilen karakteri gereği millî iradeye kanun ve bu kanunun icraatı ile yer vermek isteği olmuştur. O, bu meseleyi sonuçlandırmayı taahhütte bulunmuş, 16 Şubat 1950 tarih 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununun çıkarılmasında ön ayak olmuştur.

Din eğitiminin sağlıklı olabilmesi, dinin aslının araştırılması amacıyla ilahiyat fakültesi açılmıştır. Günaltay, toplum için dinin gerekliliğini daha önceki yazılarında savunduğu gibi bu kez icraatı ile ortaya koymuştur. Ancak asırlar boyunca yanlış itikat ve inançların halkın görüş ve düşünce ufkunu sınırlandıracığı endişesini taşımıştır. Günaltay, gerek din eğitiminin yapılması konusunda gerek Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında 2800 Sayılı Kanuna dair olan 3665 sayılı ek kanunla dinin tarifinde olduğu gibi topluma yönelik ahlakî, vicdanî ve fazilet olarak vatandaşlarda görülmesi beklenen erdemlerin gerçekleşmesini sağlamak istemiş, ancak bu yerine getirilmeye çalışılırken asırların dimağlarda bıraktığı yine kendi deyimi ile kof, yosun tutmuş hurafelerin, batıl inançların tehlike olabileceği endişesini taşımıştır. Zihni gelişime engel olmaması şartıyla 10.6.1949 tarihli Türk Ceza Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun içerisinde bulunan 163. maddenin de yer alması, O'nun yukarıda endişe ettiği görülen gerekçe ile söz konusu dönem için bir anlam kazanmıştır.

Günaltay, hükümeti döneminde programına dâhil ettiği vergilerdeki düzenlemeyle sosyal adaleti sağlamayı da hedef edinmiştir. Günaltay, ilim, fikir sahasında gösterdiği, yerine getirdiği hizmetleri büyük olmakla birlikte özellikle hükümet başkanı iken gizli oy-açık tasnif ve hâkim teminatına dayalı seçim kanununun çıkarılmasıyla yönetimin, halkın iradesine bırakılmasında samimiyetini göstermiştir. Hiziplerden ülkenin çektiği sıkıntıları bildiği için muhalefeti ziyarette bulunan, bu işe Türk milletinin geçirdiği bir imtihan ve büyük bir inkılâp olarak bakan şahsiyet olmuştur.

KAYNAKÇA

AKÇURA, Yusuf (1983). *Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Devri*, 2.B.

ARMAOĞLU, Fahir (1984a). *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1904-1908)*, 4.B.

ARMAOĞLU, Fahir (1984b). *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*, Ankara: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2.B.

- AYDEMİR, Ş. Süreyya (1993). *İkinci Adam (1938-1950)*, 2. Cilt, 5.B., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın Tarihi*
- B.C.A.: 0 30 18 01 124 81 15.
- B.C.A.: 0 30 18 01 118 108 20.
- B.C.A.: 0 30 01.12 72 3.
- B.C.A.: 0 30 12 72 12.
- B.C.A.: 0 30 01.12 72 4.
- B.C.A.: 0 30 01.12 72 5.
- B.C.A.: 0 30 01.12 72 6.
- B.C.A.: 0 30 12 71 9.
- B.C.A.: 0 30 12 72 10.
- B.C.A.: 0 30 01.12 72 18.
- BAYDAR, Ertuğrul (1978). *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara: Maliye Bak. Tetkik Kurulu Yay.
- BAYUR, Y. Hikmet (1983a). *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1, 3.B., Ankara.
- BAYUR, Y. Hikmet (1983b). *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2, Kısım IV, 2.B. Ankara.
- BERKES, Niyazi (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul.
- BLAISDELL, C. Donald (1978). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Malî Denetimi, "Duyunu Umumiye"*, Çev. Ali İhsan DALGIÇ, İstanbul.
- BİRİNCİ, Ali (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, İstanbul.
- Birinci Türk Tarih Kongresi* (1937). Maarif Vekâleti ve Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Tarafından Tertip Edilmiştir. Konferanslar İle Müzakere Zabıtları, Cilt 1, Ankara.
- BURÇAK, R. Salim (1979). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, İstanbul: Olgaç Yayınevi.
- Cumhuriyet*
- Cumhuriyet Halk Partisi, Yedinci Kurultayı* (1948). Ankara.
- ÇAY, Abdülhalûk. "1876 Meşrutiyet Meclisi", *H. Ü. Edebiyat Fak. Dergisi*, Cilt 4, Sayı:1, s. 96-105.
- ÇAYCI, Abdurrahman (1992). "Atatürk ve Çağdaşlaşma", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara: s. 641-658.
- ÇETİNKAYA, B. Ali (1988). "Tek Parti Döneminin "İslâmcı" Başbakanı M. Şemseddin Günaltay", *C. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 2, Sivas.
- ÇOKER, Fahri (1983). *Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Ankara: T.T. Basımevi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 7.B., Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOĞRUL, Ö. Rıza (1952). "Şemsettin Günaltay", *Cumhuriyet 18 Ocak 1949*, Dördüncü Türk Tarih Kongresi, Ankara, 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt 31-2.
- Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt 31-4.
- Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt 31-5.
- Düstur, Üçüncü Tertip*, Cilt 30.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (1986). *Türkiye'de İslâm ve Irkçılık Meselesi*, İstanbul.
- ENGELHARDT (1976). *Tanzimatın*, Çev. Ayda DÜZ, Milliyet Yay.,
- ERGİN, Osman (1943). *Maarif Tarihi*, Cilt III, İstanbul.
- ERİŞİRGİL, M. Emin (1983). *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, 2.B., İstanbul.
- GERGER, Haluk (1993). "Türk Dış Politikası (1946-1980)", *C.D.T.A.*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yay., s. 537-550.
- GÖKALP, Ziya (1976a). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara.
- GÖKALP, Ziya (1976b). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip (1961). "M. Şemseddin Günaltay", *Vatan*.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-H. ULMAN. (1969). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara: A. Ü. S.B.F. Yay.,
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1327a). "İslâm'da Fen ve Felsefe", *Sırat-ı Müstâkîm*, 6. Cilt, Temmuz, s. 338-342.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1327b). "İslâm'da Fen ve Felsefe", *Sırat-ı Müstâkîm*, 6.Cilt, Temmuz, s. 310-312.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1328a). *Fennin En Son Keşfiyatından*, İstanbul.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1328b). "Muhtekirlerin Pençeleri Altında Kıvranan Köylüleri Düşünelim (İçtimaiyat), *Sebilürreşad*, Cilt 2-9, Sayı: 33-215, s. 123-125.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1328c). "Bir Milleti Sefaletle Saik Kuvvetler ve Kurtaracak Eller", *Sebilürreşad*, Cilt 1-8, Sayı:16-198, s. 297-300.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1328d). "Talim ve Terbiye Meselesi", *Sebilürreşad*, Cilt 1- 18, Sayı:20-202, s. 379-380.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1328e). "Talim ve Terbiyede Ebeveynin Vezâifi", *Sebilürreşad*, Cilt 1-8, Sayı: 22-204, s. 417-419.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1328f). "Talim ve Terbiyede Mektepler (Terbiye ve Talim)", *Sebilürreşad*, Cilt 1-8, Sayı: 24-206, s. 460-462.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1328g). "Terbiye ve Talim: Programların Tanziminde Hükümetin Hak ve Vazifesi", *Sebilürreşad*, Cilt 2-9, Sayı: 30- 212, s. 69-70.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1328h). "Mektep Programlarının Tanziminde Nazar-ı İtibare Alınacak Esaslar", *Sebilürreşad*, Cilt 2-9, Sayı: 29-211, s. 45-47.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1915). *Zulmetten Nura*, İstanbul: Tevsi-i Tıbaat Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1332). *Hurafattan Hakikata*, İstanbul: Tevsi-i Tıbaat Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1338-1340). *Mufassal Türk Tarihi*, İstanbul: I. Kitap, Efka Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1339). *Mufassal Türk Tarihi*, İstanbul: II. Kitap, İstanbul Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1339b). *Mufassal Türk Tarihi*, İstanbul: III. Kitap, İstanbul Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1339c). *Mufassal Türk Tarihi*, IV. Kitap, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1340). *Mufassal Türk Tarihi*, V. Kitap, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1922). *Tarih-i Edyan*, İstanbul: Kanaat Matbaası ve Kütüphanesi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1922-1925). *İslâm Tarihi*, İstanbul: Efka-ı İslâmiye Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin. "Şarkî Tokyo (Türk) Hakanlığında Fetret Devresi, M. 630-681, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası I*, Sayı:3, s. 247-270.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1339-1341). *Felsefe-i Ülla İspat-ı Vacip ve Nazariyeleri*, İstanbul: Efka-ı İslâmiye Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1339). *Maziden Âtiye*, Dersaadet, 1.B., Kanaat Matbaası ve Kitaphanesi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1922-1926). *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul: Efka-ı İslâmiye Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1922). *İslâm Dini Tarihi*, İstanbul: Darülfünun Matbaası.

- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1923). *Müntehab Kıraat*, İstanbul: Efka-ı İslâmiye Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1933). *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumî Vaziyeti*, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Basımevi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1934a). *Mezopotamya-Sümerler, Akadlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler, İkinci Babil İmparatorluğu*, İstanbul: Akşam Basımevi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1934b). *Suriye ve Palestin*, İstanbul: Akşam Basımevi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1936). *İbraniler*, İstanbul: Akşam Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1937). "İslâm Medeniyetinde Türklerin Mevkii", I. Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekâleti ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Tarafından Tertip Edilmiştir. *Konferanslar ve Müzakere Zabıtları*, C.1, Ankara.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1937). *Türk Tarihinin İlk Devirleri Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind*, İstanbul: Millî Mecmua Basımevi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1937). "Türk Tarihinin Ana Kaynaklarından Camiüttevarih ve Fazlullah Reşidüddin", *Belleten*, I-1, 165-179.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1937). "İbni Sina ve Mantık", *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*, İstanbul: Muallim Halit Kitabevi, s. 1-24.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1938a). *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1938b). "İslâm Dünyasının İnhitâtı Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?", *Belleten*, II-5-6, s. 73-88.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1939c). "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi", *Belleten*, II-7-8, s. 337-365.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1939a). *Tarih Lise I*, İstanbul: Maarif Basımevi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1939b). "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Belleten*, III-10, s. 273-274.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1940). "İbni Sina'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi" *Belleten*, IV-13, s. 1-37.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1939-1941). "Türklerin Anayurdu ve Irkı Meselesi", *Üniversiteyi Açış Dersi*, İstanbul: Ülkü Basımevi, s. 1-14.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1942). "Abbasoğulları İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü" *Belleten*, VI-23-24, s. 177-205.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1942). "Selçuklular Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", *Belleten*, VII-25, s. 59-99.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1943). "Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Şemseddin Günaltay'ın Açış Nutku", *Belleten*, III. Türk Tarih Kongresi, 1942, Ankara: Kongreye Sunulan Tebliğler, VIII-29, s. 5-10.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1947). *Yakın Şark III, Suriye ve Filistin*, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1949). *Başbakan Ş. Günaltay'ın Nutku*, İstanbul: Kader Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin. "Farabi'nin Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri", *A.Ü. D.T.C.F.*, VIII. 4 Aralık, s. 423-436.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1951a). "İslâmdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türü Nikah Şekilleri", *Belleten*, XV-60, s. 691-707.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1951b). *Yakın Şark IV*, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1952a). "Türk Tarih Kurumu Başkanı, Sivas Milletvekili Ord. Prof. Şemseddin Günaltay'ın Söylevi", IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 10-14 Kasım 1948, *Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara: T.T.K. Basımevi, s. 2-6.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1952b). "Kongre ve Kurum Başkanı Prof. Şemseddin Günaltay'ın Kapanış Nutku" ,IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948. *Kongreye Sunulan Tebliğler*, T.T.K. Basımevi, Ankara: s. 475-477.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1958). *Hürriyet Mücadeleleri*, (Haz. Sabahat ERDEMİR), İstanbul, Gün Matbaası.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1960). "Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Şemseddin Günaltay'ın Söylevi", V. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-17 Nisan 1956, *Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara: T.T.K. Basımevi, s. 2-7.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1987a). *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elâm ve Mezopotamya*, 2.B., Ankara: T.T.K. Basımevi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1987b). *İran Tarihi, En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- GÜNALTAY, M. Şemsettin (1987c). *Yakın Şark II, Anadolu, En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilâsına Kadar*, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- HAYDAROĞLU İ. Polat(1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ankara.
- İctihat*
- İĞDEMİR Uluğ (1973). *50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- İkdam*
- İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 20-25 Eylül 1937 (1943). *Kongre Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler*, İstanbul: Kenan Matbaası.
- İslâm Mecmuası*
- KARA, İsmail (1986). *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, Cilt 1, İstanbul.
- KARAİBRAHİMOĞLU, Sacit (1968). *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Ankara: Ege Matbaası.
- KARAL, E. Ziya (1988a). *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, 5.B., Ankara.
- KARAL, E. Ziya(1988b). *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, 3.B. Ankara: T.T.K.Yay.
- KARPAT, H. Kemal (1967). *Türk Demokrasisi Tarihi*, İstanbul.
- KARPAT, H. Kemal (1986). "Türkler (Cumhuriyet Devri)", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 12-2, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, s. 381-408.
-
- KOCA, Salim (2000). *Türk Kültürünün Temelleri II*, Trabzon, K.T.Ü. Giresun Fen Edebiyat Fak. Yay.
- KOCAHANOĞLU, O. Selim (1998). *İctihat – Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, İstanbul: Temel Yay.
- KURAN, Ercüment, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçilerinin Rolü", *VI. T.T. Kongresi Bildirileri*, s. 489-496.
- KURAT, A. Nimet (1953). "Panislavizm", *A.Ü.D.T.C.F.*, Cilt XI, Haziran-Aralık, Sayı: 2-4, s. 241-278.
- KURAT, A. Nimet (1990). *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bak. Yay.
- KURŞUN, Zekeriyya (1990). "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü", *Türk Yurdu*, Cilt X, Sayı: 32.
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat (1976). *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1838-1850)*, Cilt II. İstanbul.
- LEWIS, Bernard (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin KIRATLI, Ankara: T.T.K. Yay.
- MARDİN, Şerif (1936). "İslâmcılık", *C.D.T.A.*, Cilt 7, İletişim Yay.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (1993). Devre 3, İctima Senesi 2, I. Cilt, T.B.M.M. Basımevi.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (1991a). Devre 3, İctima Senesi 2, II. Cilt, T.B.M.M. Basımevi.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (1991b). Devre 3, İctima Senesi 3. II. Cilt, T.B.M.M. Basımevi.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (1992). Devre 3, İctima Senesi 4, I. Cilt, T.B.M.M. Basımevi.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (1991c). Devre 3, İctima Senesi 4, II. Cilt, T.B.M.M. Basımevi.
- Meclisi Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekâlif-i Kanuniyye İle Said Halim ve Mehmet Talât Paşalar Kabineleri Âzalarının Divân-ı Âliye Sevkleri Hakkında Beşinci Şubece İcra Kılınan Tahkikat* (1993), Cilt I, No. 503-523, Birinci, Dördüncü, Dokuzuncu İctima, T.B.M.M. Basımevi.
- ÖZBUDUN, Ergün (1975). *Sosyal Değişim ve Siyasal Katılma*, Ankara: A.Ü. H. F. Yay.

- SAKALLI, Bayram. "Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Aydını", *Osmanlı*, Cilt VII, Yeni Türkiye Yay., s. 616-629.
- SANDER, Oral (1984). *Siyasî Tarih*, Ankara.
- SARINAY, Yusuf (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, İstanbul: Ötüken Yay. Sebülürreşad
- SHAW, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul: Çev. Mehmet HARMANCI, I. Cilt. *Sırat-ı Müstâkîm*
- SOYSAL, İsmail (1965). *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Antlaşmalar*, Ankara.
- TUNAYA, T. Zafer (1949). "Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasî Tefekküründe İslâmcılık Cereyanı", *İ. Ü. H.F. Mecmuası*, Cilt XIX No:3-4, s. 630-670.
- TUNAYA, T. Zafer (1952). *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859 - 1950*, İstanbul.
- TUNAYA, T. Zafer (1959). *Hürriyetin İlâmı*, İstanbul.
- TUNAYA, T. Zafer, (1960). *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul.
- TURHAN, Mümtaz, (1987). *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: M. Ü. İ. F. Vakfı Yay.,
- T.B.M.M. Sicil Arşivi, No: 622, Albüm sıra no: 104.
- T.B.M.M. Azasının Tercümei Hal Kağıdı Örneği, 7, 601-700.
- T.B.M.M. Umumî Kâtipliği Tercümei Hal (Kısaca)
- T.B.M.M. Albümü (Ekim 1991). 23 Nisan 1920-20.
- Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem, 1931-1935, II. Cilt, IV. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Ankara.
- T.B.M.M. T.D. Dönem 8, Cilt 15.
- T.B.M.M. T.D. Dönem 8, Cilt 18.
- T.B.M.M. T.D. Dönem 8, Cilt 20.
- T.B.M.M. T.D. Dönem 8, Cilt 24.
- T.B.M.M. Kanunlar Dergisi. Dönem 8, Cilt 31.
- T.B.M.M. Kanunlar Dergisi. Dönem 8, Cilt 32.
- UBEYDULLAH, Efganî (1332). (*Kavmi Cedid*), *Mucize-i Peygamberi*, İstanbul.
- Ulus
- US, H. Tarık (1953). *Meclis-i Mebusan*, Cilt II, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1982). *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Cilt III, I. Kısım, 2.B.
- ÜLKEN, H. Ziya (1980). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay.
- Üçüncü Türk Tarih Kongresi (1948). Ankara, 15 - 20 Kasım 1943, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Vatan
- Vakit
- YALÇIN , E. Semih, (2000). "Mustafa Kemâl Paşa'nın İttihatçılığı", *Türkler*, 13 (Ed. H. Celâl GÜZEL, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA), Yeni Türkiye Yay., s. 245-262,
- YEŞİL, Ahmet (1987), *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay. I. B.
- Zafer